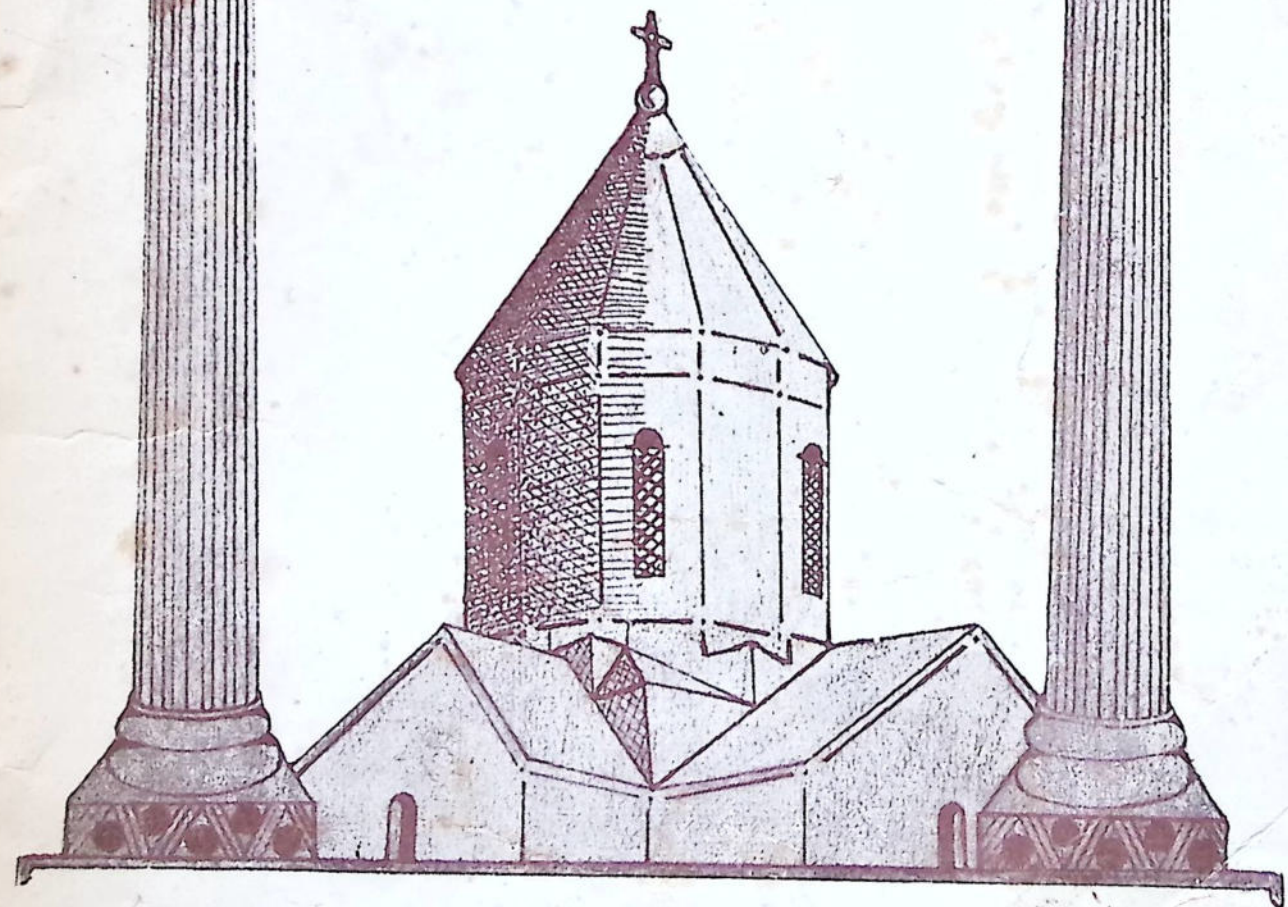
ՊԱՐԲԵՐԱԹԵՐԹ

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ

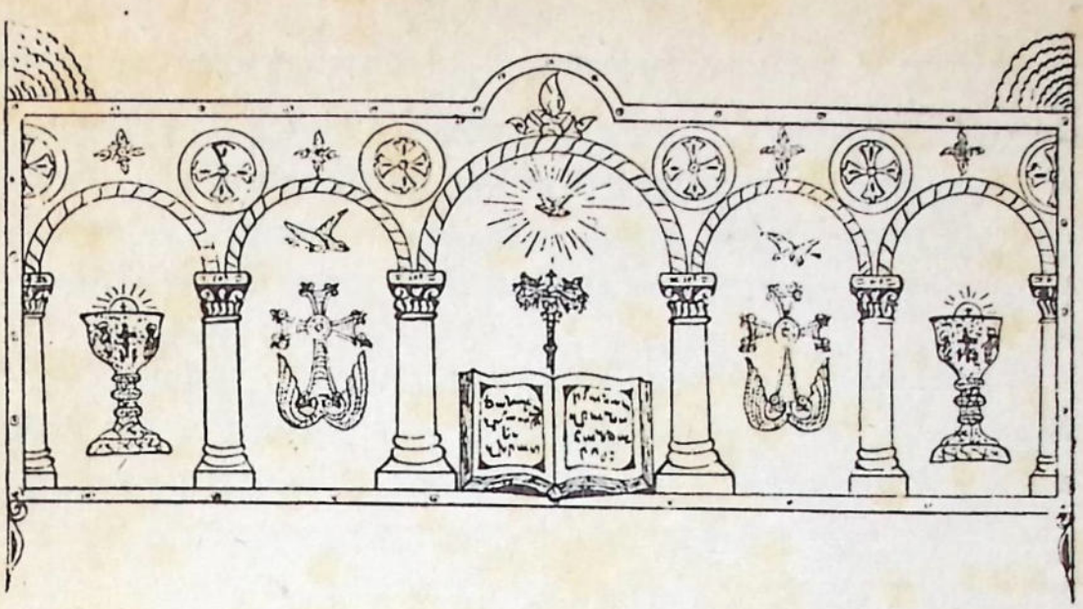
ԴՊՐԵՎԱՆՈՒՅ ՊԻՒՖԱՅԱ

Բ. ՏԱՐԻ 1958 ԹԻՒ Ա.

EL-T
ULT
1958

2071

ԽՕՍՔ ՍՍ. ՆՈՒՅՅ

Սիրելի՛ Սաներ,

Թարգմանչաց յիշատակի տօնով բացուող 1957-1958 ուսումնական տարեշրջանի սեմէն հաղիւ ներս մտած, պիտի ուզէի Ձեր բոլորովին ուշադրութիւնն ու հայեացքը հրաւիրել ուսման տաճարի խորանին վրայ ծաղկող ոսկեղէն ա՛յն մատեանին վրայ, որ մատեանն է Հայ Գիրին ու Դպրութեան, Հայ Մշակոյթին և Աբուբեստին, Հայ Ոգիին և Հանճարին, որուն իւրաքանչիւր էջը Հայու արիւնով է գրուած, և Հայութեան չունչն ու հոգին, ցաւն ու ժպիտը, անկումն ու վառքը կ'ներգէ և կը պատմէ։ Ձեր բոլորին ուշադրութիւնն ու հայեացքը պիտի ուզէի հրաւիրել այդ նուիրական ու սո՛ւրբ Մատեանին վրայ՝ զա՛յն Ձեզի նպատակ ունենալու և անո՛ր հասնիլ նկրտելու։ Վասն զի Ձեր կոչումն իսկ ա՛յդ է. այսինքն՝ հասնի՛լ անոր և բռնե՛լ զայն։ Բռնել զայն՝ թարգմանչաց ուղիով և ներշընչումով, իբրեւ ժառանգաւոր՝ ժառանգորդն անոնց աղբիւնքին, չունչին և հոգիին։ Եւ ի՛նչ բարեբախտութիւն է մեզի և ի՛նչքան թելադրիչ՝ անոնց յիշատակի տօնով բանալ մեր ուսումնական նոր Տարեշրջանը, մի առ մի

մատչելով Աստուծոյ Սուրբ Սեղանին՝ անոնց ոգեկոչումը մեր չրթներուն՝ ճաշակելու կենարար Մարմինն ու Արիւնը Քրիստոսի. անկէ ետք միայն՝ և անո՛վ՝ բեղմնաւոր աշխատանքի սկսելու՝ ամբողջական և գիտակից նուիրումով մը։

Ուսումնական այս նոր տարեշրջանի սեմէն հպիւ ներս մտած, ո՜րքան քաջալերական է մեզի և յուսադրիչ՝ տեսնել և հաստատել Ձեր մէջ խանդն ու նախանձախընդրութիւնը սկսուած դեղեցիկ և օգտաւէտ ձեռնարկ մը շարունակելու։ Միթէ սա ինքնին երաշխիք մը չէ՞ մեզի՝ Ձեր կողմէ՝ Ձեր օրերը աշխատանքով և արդիւնքով լեցնելու գիտակցութեան, և Դուք զՁեզ հետզհետէ ուսման և գիտութեան շքեղ տաճարի խորանին ընծայելու վճռակամութեան, աստիճան առ աստիճան բարձրանալով անոր վրայ, գրկելու համար ոսկեղէն այն նուիրակա՛ն ու սո՛ւրբ Մատեանը և անո՛վ համակուելու՝ ոգեչնչումովը Ձեր՝ անո՛ր։ Վասն զի հո՛ն պիտի գտնէք անթառամ գանձերը մեր ժողովուրդի հոգեկան ստեղծագործութեան, և անո՛վ պիտի հարստացնէք օրերը Ձեր բովանդակ կեանքին։

Արդ, մեր կոչն է Ձեզի՝ Գլաձորի Բ. Տարուան մուտքին, վարիլ՝ անխափ՝ Հայ Գիրին ու Դպրութեան, Հայ Մշակոյթին ու Արուեստին, Հայ Շունչին ու Հոգիին, այժմէն իսկ, Ձեր ուսանողութեան խոնարհ սեղաններէն սկսած, և Ձեր կարգին Ձեր նպաստը բերել անոնց, Ձեր լուման նետել անոնց ազամանդակուռ գանձանակին մէջ։ Ասո՛ր համար «Գլաձոր»ը, և ասո՛վ միայն արդարացումը անոր ծնունդին ու կեանքին, Ձեր մէջ և Ձեր կողմէ։

Մի՛ տարակուսիք բնաւ, և մի՛ վարանիք երբեք։ Փոքրիկ դժուարութիւնները, տկարութիւնները ու ձախողութիւնները թո՛ղ չվհատեցնեն Ձեզ ամենեւին։ Եղէ՛ք վճռական։ Հաւատքն ու զօրութիւնը ունեցէք Ձեր կոչումին, աշխատանքին ու անոր արդիւնքին։ Թարգմանչաց

հոգին Ձեր քայլերուն առաջնորդ ըլլայ, անոնց Սուրբ հաւատքը՝ Ձեր հոգիին լոյս։ Բանի ճամբայ եւլած է.ք՝ Ձեր նպատակին հասնելու ճդնեցէ՛ք։ Առանց ետեւ, աչ կամ ձախ նայելու՝ միայն յառաջ խոյացէ՛ք։

Ուսման վաղքին մէջ Ձեր թափը թո՛ղ երբեք չըկասի կամ տկարանայ. ընդհակառակն՝ տակաւ թո՛ղ աւելի զօրանայ։ Վասն զի՝ ո՛րքան յառաջանաք ա՛յնքան նոր հորիզոններ պիտի բացուին Ձեր դիմաց։ Ո՛րքան խորանաք գիտութեան և իմաստութեան մէջ՝ ա՛յնքան աւելի ծարաւը պիտի ղգաք անոնց և աւելի ընդարձակ տափաստաններու մէջ պիտի դանէք ինքզինքնիդ։ Օ՛ն, ուրեմն, յառա՛ջ, միշտ յառաջ, աննկուն ու անդարձ։

Ձեր առաջին քայլերը պիտի ըլլան դողդոջ, տարակոյս չկայ, ընկրկելու տրամադրութեամբ ծանրաբեռն։ Բայց պրկեցէ.ք Ձեր ուժերն ու կորովը՝ աշխատանքի՝ պիտի զօրանաք, և միշտ աւելի յառաջ նետուելու պիտի նախատրամադրուի.ք։ Աշխատանքը Սուրբ է և նուիրական. պատուէն անոր՝ քաղցրագոյն քան ամէն բան։

Դուք սկսա.ք, դուք պիտի ծաղկեցնէ.ք «Գլաձոր»ը։ Անոր հետ՝ ու անով՝ պիտի ծաղկի.ք և դուք՝ հոգւով և մարքով՝ օրերու ընդմէջէն, Ձեր բոյրն ու հիւթը չդադրիլ տալու հայոց պատուական ժողովուրդին, «Գլաձոր»ով՝ Ձեր այս մատաղ տարիներուն։

Կորո՛վ և յաջողութի՛ւն ամենուդ։

ԱՐՏԱՒԱԶԴ ՎԱՐԴԱՊԵՏ
(Տեսուչ Դպրեվանքին)

ԱՒ ԴՊՐԵՎԱՆՍ

Ընկալ եւ զմե՛զ, ի ձո յուսեղէն գիրկս, վսեմ ձուլարաւ. «ուր կապարն յոսկի, ճիւթն յոգի դառնաւ»:

Լուսաւորեա՛ զլուսատեղչ զաչս մտաց մերոց՝ լուսով ձով գիտութեան, ճառագայթելով ի մեզ յանսպառ աղբերէն ձոյին ամենառատ իմաստութեանդ: Բա՛ց եւ զոգիս՝ ընդ միտս՝ պաղատացելոցս առ ձեզ եւ ապաստանողացս ի ձեզ, Դպրեվանիք մեր սիրական, տեղի աննմանք: Անձինք մեր ծառաւի են առ ձեզ, որպես ջրոյ՝ երկիրն ճարակեզ:

Դու, կանքե՛ղ անմար, ջան իմաստութեան, լուսաւորիչ հոգւոց խաւարելոց, փարոս երկնային ազգիս հայկազնեան, որ ընդ ամենայն կողմանս աշխարհի ցիր եւ ցան, կիսմն ի նեղութեան՝ ընդ բռնաւոր իշխանութեամբն անօրինաց, ումանք ի վտանգս ձուլման եւ այլասերման, եւ այլք՝ որոց ի կարուստ իսկ դիմեալ, անգիւս կորնչին, առ ի չլինելոյ լուսաւոր եւ լուսաւորիչ հոգւոց եւ մտաց՝ տարաբախտ եղբարցն մերոց. «Ա՛չք ամենեցուն ի ձեզ հային», փարո՛ս երկնային:

Մի՛ անտես առնիր զլուսացեալս ի ձեզ: Այլ հայեա՛ց խաղցրութեամբ յամենեսին ի ձեզ սեւեռեալ յաչս:

Տո՛ւր լուսացելոցս ի ձեզ՝ մարտիրոս ժողովրդեան մերում հայկազնեան՝ գիտութեան, առաքինութեան եւ արբութեան իւղով լցեալ ջահս մշտավառս եւ մշտաբուրս, ընդ լուսեղէ՛ն հանապարհս առաջնորդել նոցին եւ յազգային եւ յասուածային առաքինութիւնս պահեալ պահպանել զնոսին, հապճեպ եւ ճշմարտապէս հայ, որպես յաւուրս լուսամիս եւ երիցս երանեալ հայրապետացն մերոց:

Արդ, սո՛ւր եւ իմաստնացո՛ զմեզ՝ զրնծայեալս առ ձեզ՝ ի մատաղ տիոց մերոց, ի շնորհս աստուածային, յերկնաւոր իմաստութիւն, ի արբութիւն հրեշտակային, առ ի բարւոք ծառայութիւն Աստուծոյ եւ ազգիս մերոյ:

Զօրացո՛ զմեզ՝ զինու առաքինութեան՝ ընդդէմ փորձութեան, դիւին զօրութեան: Տո՛ւր մեզ, յաղթել նախ կարեաց եւ ցկարութեանց մերոց, ապա եւ այնու՝ ամենայն չարեաց եւ դժուարութեանց, զին եալ միշտ արբութեամբն եւ նախանձաւորութեամբ՝ ձեւ եւ ի ձեն մեզ տուեալ:

Աճաւասիկ, որպես ծաղկունք զի բանայցեն զբաժակս իւրեանց՝ երկնային ցօղոյն, ի գարնանային ժամանակի, այնպես եւ մեք բացեալ եմք զբաժակս հոգւոց եւ մտաց մերոց՝ հոյոյ գիտութեան եւ իմաստութեան ցօղոյն, եւ որպես մեղուք ի ծոցի՛ն բաժակաց առնուն զհիւթ մեղու՝ ի պէտս կենաց իւրեանց, այնպես եւ ժողովուրդն մեր ի մերո՛ց բաժակաց ընկալցի զհիւթ մեղու ի պէտս հոգեւոր եւ բարոյական կենաց իւրոց:

Արդ, ցօղեա՛ ի մեզ՝ ի բաժակս մեր, շիթ առ շիթ, յընթացս աւուրց ուսանողութեան մերոյ, զցօղ իմաստութեան, հաւատոյ եւ սիրոյ հրիստոնեական, վասն որո՛յ ի ճեզ եմք ապաւինեալ:

Տ. ՇԻՐՎԱՆԵԱՆ
(Գ. Դասարան)

ԲԱՂՈՒՈՐԸ

Էյրուէթ քաղաքի հսկայ ժամացոյցը տասներկուքը խռպոտ ձայնով մը կը հասցնէ ականջիս։ Տնեցիք չատոնց թաղուած են երազներու մէջ՝ բացի մեծ մօրմէս։ Մինչ ես՝ տակաւին նստած լուսամփոփիս դիմաց, ձեռքերուս մէջ քերթուածներու փունջ մը՝ կը ճախրեմ կապոյտ անուրջներու թեւերուն վրայ։

Դուրսը երկինք ու երկիրը իրար են խառնուած։ Ցերեկուան կապարագոյն ամպերը, որոնք սեւով վարպետուած էին երազներուս անամպ երկինքը՝ տակաւին կարկուտ կաթիլներով կ'իջնեն լուացուած քաղաքին վրայ, և ջրմոններու միօրինակ հնծկըլտուքը զուգերգ մը կը կազմէ անձրեւի երգին հետ։

Հիմա, խենդ քամին է որ սուլելով կ'անցնի ամայի փողոցներէն, սպառնալիքներ ցրուելով աջ ու ձախ։ Անձրեւի կաթիլները կը մատնահարեն պատուհանիս ապակին, կարծես ծածուկ մտքեր չընջալով ականջս ի վար։ Ամպերը կը փայլատակեն։ Անմիջապէս կը յաջորդէ խլացուցիչ որոտումը։ Մեծ մայրիկս, նըստած կրակարանին առջեւ, «Տէր Ողորմեա» մը ըսելով կը խաչակնքէ երեսը. ապա չրթները կը շարժէ երկարօրէն՝ աղօթքի համարներ արտասանելով։ Քաղաքը, որ ակնթարթի մը համար լուսաւորուած էր, այժմ կը վերստանայ իր նախկին ճնշող, թանձր խաւարը։

Բոլորովին մոռցած գրքոյկս, զոր քիչ առաջ կը կարդայի, երեւակայութեամբս ազատօրէն կը սաւառնիմ հեռուները. երբ ցնորքներս իրական ձեւեր ստանալով, կը դառնան ապրող անձեր՝ սենեակիս մէջ. ապա աղօտօրէն լուսաւորուած ճերմակ պատերուն վրայ կ'ուրուագծուին՝ յստակօրէն։ Ասոնք բոլորն ալ հին կամ մօտիկ բարեկամներու դիմագիծեր են, որոնք իրիկուան այս ուշ ժամուն գալով՝ սենեակիս մէջ լեզու կ'առնեն և կը խօսին հոգւոյս հետ։ Մին վաղեմի ընկեր է, որ հիմա յուշ է դարձեր. միւսը՝

ամէնօրեայ բարեկամ մը, որուն հետ բաժնած ենք մեր վիշտերն և ուրախութիւնները, նմանապէս բազմաթիւ դէմքեր՝ դանդաղօրէն, մէկ առ մէկ կը մօտենան, կը ժպտին, կը ծիծաղին կամ կը հեգնեն, ի վերջոյ կորսուելու համար աչքերուս առջեւ իջնող մշուշին մէջ։ Բայց դէմք մը՝ աւելի տարիքառ միւսներէն, կը յամենայ երեւակայութեանս պատուհանին վրայ ու չի մեկնիր։ Սա փոսը ինկած զոյգ մը անհրապոյր ու մարած աչքերը անէծք ուներին և առիւծութիւն։ Աստո՜ւած իմ. ո՛րքան այլանդակ նոյնքան մտերիմ կը թուին՝ դէմքին գիծերը։ Անմիջապէս քրքրելով յիշողութեանս բոլոր անկիւնները, կը փորձեմ գտնել անուն մը, յիշել դէպք մը, որ ձեւով մը կապուած ըլլայ այս անծանօթին։

Վերջապէս, սա նոյն ինքն է, կ՚ըսեմ, հին հիշատակներու, դէպի մը մէջէն դուրս բերելով ամբողջ ողբերգութիւնն այս դըժբախտ դէմքին։ Երեւակայութիւնս այսուհդ կանգ առնելով՝ մանրամասնօրէն կը պատկերացնէ այն արտաճմլիկ իրողութիւնը, որուն յիշատակն իսկ՝ դիշերային այս հոգեմաշ պահուս՝ անհուն թախիծով մը կը պատէ հոգիս։

* * *

Արշակ այն բազմաթիւ բանուորներէն էր, որոնց ապրուստը կախեալ է իրենց առօրեայ աշխատանքէն։ «Փառք Աստուծոյ, հաց մը կը գտնանք կոր», կ՚ըսէր տիկին Սրբուհի, երբ «ինչպէս էք» կը հարցնէին իրեն։ Իրողութիւնը, սակայն, ուրիշ բան էր։ Իրիկուննները չաճախ անօթի կը պառկէին, պարտքով չուտելու համար։ Որովհետեւ իր ամուսնոյն վաստակը հազիւ օրուան մը անմիջական կարիքները կը գոհացնէր։ Ուստի, անակնկալ կերպով եթէ գործ չգտնէր բանուորը, որոշապէս այդ օրը անօթի կը մնային։

Աչնան տրամաչուք երեկոյ մըն էր։ Տիկին Սրբուհի դեղնած ու կիսամերկ որթատունկին նայելով՝ տրտնջաց մտովի. «Ի՞նչ չուտ հասաւ սա անգութ ձմեռը, տահա ո՛չ ամուսնոյս և ո՛չ ալ չօճուխներուս կռնակը բան մը կրցայ յարմարցնել. ի՞նչ ընեմ, գլուխս ո՞ր քարին զարնեմ»։ Այսպէս, երբ ինքնիրեն մտմտալով կ՚անիծէր ճակատագիրը, մէկէն լսեց ինքնաշարժի մը աղմուկը, որ կանգ առաւ իրենց դրան առջեւ։ «Խէյր ըլլայ ի՞նչ կայ», նախագաղութիւնը բերանը մնաց։ Արշակ երկու ընկերներու թեւը մտած՝ կը բերուէր տուն։ Տիկին Սրբուհի արդէն իսկ ամէն տե-

ռակ յոռի գուշակութիւններ ըրեր էր՝ իր ամուսնոյն դէմքը տեսնելով։ Ին՛ղճ կինը անակնկալի եկած՝ չէր գիտեր ի՞նչ ընէր։ Ի վերջոյ պոռթկաց աղեկէզ վայնասունով մը, ձեռքերը յուսահատութենէն ծունկերուն զարնելով։ Թէեւ ղինք մխիթարելու եւ յուսադրելու փորձեր չա՛տ ըրին դրացիները, բայց ա՛լ պէտք էր լար, մինչեւ որ պարպուէր։

Օրե՛ր անցան։ Վիրաւոր բռնուորը իր ցաւագին գալարումներուն մէջ իսկ տակաւին յոյս ունէր, թէ կրնայ չաքաթէ մը ոտքի ելլել, վերյիշելով միաժամանակ այն ձախաւեր չարժումը՝ իր գործակիցին՝ որ պատճառ դարձած էր իր այս երկարատեւ դժբախտութեան։ — Երկաթ վար կ՚առնէին բեռնատար կառքէ մը, երբ այն գիւղացի մահմետականը, անզգուշութեամբ, ձեռքի անագին երկաթը ձգելով՝ ջախջախած էր խեղճ մարդուն ողնայարը։

Այսուհանդերձ, արկածեալը բան չէր հասկըցած եղելութենէն. միայն կը զգար թէ մասնագէտ բժիշկներու խնամքին կը կարօտէր։

«Բժի՛շկ», ըսաւ, կէս լսելի ձայնով մը՝ ինքնիրեն. «Սակայն ի՞նչպէս. ո՞ր ունեցած դրամովս», խորհրդածեց։ Աղքատ մարդուն ո՞ր բժիշկը ձրի կը նայի։ Իրեն պէս անտէրի մը ո՞վ կ՚ուզէ օգնել։ Սաստիկ ցաւերու մէջ, պահ մը մտքէն անցուց պարտք վերցնել ունեւորէ մը. բայց քիչ յետոյ ի՛նք խնդաց իր այդ մըտածումին վրայ. արդեօք ո՞ր անխելքը իրեն պէս գործազուրկ աղօրմելիի մը փոխ դրամ կու տար. ուստի յոյսը կտրեց ամէնքէն, ապաւինելով միայն Աստուծոյ, որուն զօրաւոր և անխախտ հաւատքը ունէր։

Շաբաթնե՛ր անցան՝ այն օրէն, երբ Տիկին Սրբուհի տան մէջ մնացած վերջին մի քանի կարասիներն ալ ծախելով՝ արժէքաւոր իր չէր ձգած։ Փռապանն ու խանութպանը՝ ամիսէ մը իվեր՝ խղճալով՝ դիջեր էին ապառիկի տետրակին մէջ էջ մըն ալ յատկացնել Սրբուհիին. և այս չաքաթ ա՛լ վերջինն է, ըսելով, ըսպառնացեր էին բան չտալ, եթէ չմաքրէր հին պարտքերը։ Գալով ամուսնոյն, օրէ օր կը հիւծէր ու կը սպառէր՝ իր գլխուն վերեւ պլպլացող լամբարի քարիւղին նման։ «Ա՛խ, անգամ մը որ ոտքի ելլեմ.—ինչե՛ր պիտի ընեմ» ըսելով, կը քաջալերէր իր տասնամեայ Նուէրը, որ ամէն իրիկուն դպրոցէն վերադարձին, հօրը դալուկ ճակտին վրայ կենարար համբոյր մը կը դրոշմէր։ Ցետոյ, մինչեւ որ հայրիկը «գնա, դասերդ սորվէ՛, աղջի՛կս»

ՀԸսէր, ՀԷր բաժնուհր հօրը քովէն, և կը փորձէր փարատել ա-նոր վիշտը, անմիջ ժպիտ մը խաղցնելով միշտ՝ նշաձեւ աչուկնե-րուն խորը։

Երկարօրէն դիտելէ ետք իր աղջկան նազելի հասակը հայ-րը, անբացատրելի գոհունակութիւն մը կը զգար։ Բայց, մաա-տանջութեան որդը և. աղքատութիւնը, զոյգ ուժերով մաշեցուցեր էին խեղճ մարդուն մարմինը, որ հիմա դերեզմանէն վախած ուրուական մըն էր, կմախքին վրայ փակած կաշի մը։

* * *

Դեկտեմբերի փոթորկոտ կէս գիշեր մըն էր, երբ ընդոստ արթնցայ, և փորձեցի լոյսը վառել, վանելու համար երազիս չարագուշակ տպաւորութիւնը։ Վայրկեան մը յետոյ, երբ հանդարտեցան ջիղերս, և կը պատրաստուէի լոյսը մա-րել, ականջիս հասաւ դուրսի մեր դրան ինկող ձեռքի մը թաք–թաքը։ Զարմացած գացի բանալու, և ի՜նչ զարմանք, դրան սեմին գտայ դողացող Նուէրը։ Լեզուին կապ էր ինկած կարծես. հազիւ կրցաւ հասկցնել որ մայրս իրենց տուն երթայ։

Մօրս հետ ես ալ՝ հետաքրքրութենէ մղուած՝ ուղղուեցայ բանուորին թիթեղաչէն տունը։ Դուռը ճռռաց ու ներս մտանք խրճիթէն։ Երեք մեթր երկայնքով և երկու մեթր լայնքով տնակ մը, ուր ո՛չ մէկ բան կարելի էր տեսնել յստակօրէն։ Անկիւնը միայն կը նշմարուէր ոսկոր մարդ մը՝ փայտի կտորի մը պէս։

Նոր նկատեցի՝ որ խրճիթը լուսաւորողը՝ մոմի մը ժպգոյն ցոլքն էր, որ հիմա իր հոգեվարքը կ՚ապրէր հիւանդին հետ։ Ա-ղօտ լոյսի մէջէն հազիւ նկատեցի, հիւանդի ճիշդ աչքերուն դի-մաց, պատէն կախուած բանուորական զգեստները, զորս դաձեալ հագնելու վառ յոյսն ունէր։

Նուէր կը հեծեծէր՝ գլուխը բարձին վրայ։ Ուզեցի քանի մը քաջալերական խօսք ընել։ Բայց զգացի, թէ ես պէտք ունէի քաջալերողի մը. այսուհանդերձ, «ի՞նչ կայ լալիք, վաղը հայ-րիկդ կ՚աղեկնայ», ըսի, աշխատելով վեր առնել գլուխը բարձին վրայէն։ Նախ ե՛ս չէի հաւատար խօսքերուս, ի՞նչպէս համոզուէր այս անմխիթար և վիրաւոր թուչնիկը։

Հիւանդը իր գալարումներուն մէջ չէր նկատած մեր մուտ-քը։ Ձայներ լսելով սենեակին մէջ՝ կամացուկ բացաւ աչքերը։ Նայեցաւ գործաւորի հագուստներուն, ապա հոգեկան տուապանքը

դէմքին վրայ, նայուածքը ուղղեց գոյզ մը անառէր մեացող տըղոց, որոնցմէ մին հինգ, իսկ միւսը երեք տարեկան հազիւ կայինն։ Գիտէր թէ պիտի մեռէր...։

Անհուն բերկրանքով սեւեռեց աչքերը նաւերին, փորձելով ժպտիլ։ Արդեօք այդ վայրկեանին, իր մանկապատանեկան տարիներու անվերադարձ ոսկեղթա՞ն ուղեց յիշել թէ հեռուները գտնուող կարօտակէզ սիրելիի մը արցունքները՝ իր դագաղին վրայ։ Ամէն պարագայի՝ կարելի չէ որակել այդ անբացատրելի, բազմախորհուրդ ժպիտը, զոր մարդ կրնայ ունենալ միայն այն ատեն, երբ կը զգայ թէ իր հոգին ձերբազատուած ամէն բանէ թեթեւօրէն կը վերանայ՝ անտեսանելի թեւերով՝ դէպի յաւիտենականութիւն, գիրկն անմահութեան։

Հիւանդը չուր խնդրեց։ Նաւերը դուրս ցատկեց անմիջապէս։ Մայրս կառնելով վտանգը՝ մօտեցաւ հիւանդին։ Գլուխը, զոր քիչ առաջ վեր բռնած էր՝ ազատ չնչելու համար, յանկարծ ինկաւ բարձին վրայ, կոկորդային խշպուտ ձայն մը արձակելէ յետոյ։ Վերջացած էր ամէն ինչ...։

Գաւաթը ձեռքին՝ երբ Նաւէր ներս կը մտնէր, նկատեց հօր այլանդակուած դէմքը, որ կարծես չանթահարեց զինք և ուշաթափ սեմին վրայ ձգեց։ Մայրս չանաց ուշքի բերել զայն և ապա յանձնեց դրացիներու խնամքին։

Մինչ երկու մանուկները հրեշտակային քունով կը քնանային, անդին մայրը աղեկէզ ճիչեր արձակելով՝ կ'ողբար ամուսնոյն մահը։

Ժամ մը յետոյ, թաղին պառաւ մամիկները հասան՝ իրենց լաչակներով ու զգեստներով, և սուգի երիզ մը կազմեցին մեռելին շուրջ։ Մամ մը բերին, գլխուն վերեւ դրին, և սպասեցին լուսաբացին։

Յաջորդ օրը, որքան կը յիշեմ, լալկան և ցուրտ օդ մը կար։ Ժամկոչը արանջալով կը զարնէր եկեղեցիին կոչնակը։ Տէր հայրը զեղչեց աղօթքները՝ ինքնիրեն մրմռմրմռալով. «սա օդին մարդ կը մեռնի՞»։ Հասարակ տեսակէ դագաղ մը, տասնեակ մը յուզարկաւորներով։ Ահա՛ թափօրը, որ հոգին յանձնեց բանուոր Արշակը։

***

Տարինե՜ր սահեր էին այդ օրէն։ Ջատկական կիրակի մըն էր։ Մօրս հետ մոմեր կը վառէինք մեր կոթսնցուցած սիրելինե-

բուն հոգւոյն համար։ Անդիտակցաբար յիշեցի բանուորին մահը, և փափաքեցայ զոյգ մը մոմ վառել՝ յարգելու ի՛ր ալ յիշատակը։ Հարցուցի մօրս՝ թէ գիտէ՞ր մեր նախկին դրացիին՝ բանուոր Աբշակի գերեզմանը։ Մայրս ըմբռնելով հոգեկան վիճակս, նայեցաւ մեղամաղձոտ աչքերուս և վշտակից ձայնով մը յայտնեց, թէ՝ դժբախտաբար հասարակաց փոսը նետուած ըլլալով, անիկա չիրիմ չունէր։

Այս դառն իրողութիւնն էր, որ առաջին անգամ ըլլալով արցունք չտեսած աչքերս թրջեց, խորունկ ընդվզում մը՝ մարդկութեան և ամբողջ աշխարհին դէմ։

ՎԱՐԴԳԷՍ ԳՕՃԱՊԱՊԵԱՆ

(Դ. Դասարան)

ՄԵԾ ՄԱՅՐՍ

մեծ մայրս սովորութեան համաձայն, գիրք մը կը կարդայի, որ իր թեւերը խաչեալի մը նման տարածած էր սեղանիս վրայ։ Հետաքրքրական գիրք մը, որ կը նկարագրէր նախնիքներուս առաւպանքը, չարչարանքը, խաչելութիւնը, կարճ՝ հայկական գողգոթան։ Եւ մինչ անբացատրելի կիրքէ մը զսպանակուած, անյագ կը լափէի անոր էջերը՝ հաղորդակից դառնալով նախնիքներուս տուայտանքին, ելեքտրական լամբարը կը մարի, այն անթի՛ւ հոգիներուն պէս, որոնք կեանքի լոյսին կարօտով չիջեցան անապատներու հեգնող երկնքին տակ...

Մթութի՛ւն...

Սակայն հարկ էր չարունակել. մինչէ՞ կարելի՞ էր կիսատ թողուլ զայն. ո՛չ. այդ գիշեր պէտք էր որ վերջանար։ Ուստի, մոմ մը կը վառեմ՝ չարունակելու համար ընթերցումս։

Ջիչ ետք, սակայն, յանկարծ կը կեցնեմ։ Ինքնաբերաբար մտքիս առջեւ պատկերներ կը ներկայանան։ Մէկը, սակայն, սըրտիս մօտիկ՝ կը կենայ իր կմախք մարմինով, կը նայի աչքերուս՝ գորովագին, բայց տառապած աչքերով։ Մեծ մա՛յրս է...

***

Ձմրան ցուրտ գիշերներէն մէկն էր։ Դուրսը՝ փոթորիկ, անձրեւ, չանթ։ Մենք՝ ներսը, մեծ մամային ծունկին չուրջ, իր կաշի շրթներէն կախ՝ աչք ու ականջ կտրած էինք, վայելելու համար անոր պատմութիւնը։

Ամէն կողմ լռութիւն. մերթ ընդ մերթ կը լսուէր իմ երկու կաքաւներուս անոյշ կանչը, որ երգի մը քաղցրութեամբ կը հասնէր մեր ականջներուն, քար լռութեան խորհրդաւորութիւնը չեչտելով։ կատուն անկիւնն մը քաշուած կը մռլտար, կարծես քընացած ըլլար։ Ու մեծ մայրս այսպէս կը պատմէր։

«Ժամանակին, մեր երկրին մէջ՝ Խարբերդ, ազատ կ'ապրէինք. ունէինք մեր դպրոցները, եկեղեցիները որոնցմով կը հպարտանայինք։

«Մեծահարուստի մը զաւակն էի և Ատուած պարգեւած էր մեզի մեծ հարստութիւն։ Հայրս, հաւատացեալ մարդ, առտու իրիկուն եկեղեցի կ'երթար. իսկ ես՝ տասն և երկու տարեկան աղջնակ մը, կը հետեւէի անոր քայլերուն։ Այդ օրերէն սկսեալ սիրած և պաշտած եմ եկեղեցին, չնորհիւ հօրս ինծի տուած դաստիարակութեան։ Դո՛ւք ալ, սիրելի զաւակներս, դո՛ւք ալ սիրեցէք մեր եկեղեցին, որովհետեւ ան է մեր արթուն պահապանը և անգին գանձը, աւանդ մնացած մեր երանելի պապերէն, նախահայրերէն։ Անով է որ մենք հաղորդակից կը դառնանք առնոց իղձերուն, փափաքներուն, հայրենասիրութեան և եկեղեցւոյ նախանձախնդիր պաշտպանութեան՝ ի գին իրենց արեան, ժամերգութեան ընթացքին քահանային արտասանած աչեր ողորմեայով և կամ հոգեմտայլ աղօթքներով...։

«Տասներկ տարեկանիս միայն դպրոց սկսայ երթալ։ Ի՜նչ գեղեցիկ օրեր էին։ Ուրախ ու զուարթ, ընկերուհիներուս հետ կը խաղայինք, կը սորվէինք, երբեմն սարերը կը բարձրանայինք՝ մանիշակ հաւաքելու. չնչելով թարմ օդը և վայելելով բնութեան գեղեցկութիւնը։ Ա՜խ... ի՜նչ գեղեցիկ էր մեր Հայաս...» կեցաւ պահ մը և գերմարդկային ճիգով մը ամբողջացուց. «տանը»։

Ապա լռեց... կարծես անցեալը կը վերապրէր։ կը հեւար. աչքերը՝ մէյ մէկ ակ արցունքի։ Արցո՜ւնք. որ ուրիշ բան չէր եթէ ոչ իր կոտտացող հոգիին արիւնը։

Դարձեալ չարունակեց լալագին.

«Բայց այս ազատութիւնը երկար չտեւեց. բախտի անիւը դարձաւ ետ, եկան աննկարագրելի օրեր։ Օրհ՜ր, ազիզ ձագուկներս, որ չգիտեմ ի՜նչպէս պատմեմ։ Ջարդ, հալածանք, տեղահանութիւն, բռնաբարութիւն. այս բոլորը մէկ թափեցան մեր խեղճ ազգին գլխուն, և նետեցին խորթ հողերու վրայ։

«Արիւնարբու թիւրքերը՝ ամէն վայրագութիւն ի գործ դրին խեղդելու վերջին հայու չունչն անգամ։ Եւ սկսան հաւաքել նախ մեր մտաւորական դասակարգը և ապա անգլուխ հօտը, և ջարդել զանոնք՝ աքսորի խուլ ճամբաներուն վրայ։ Սկսաւ լաց, ճիչ՝ իւրաքանչիւր հայու տունէ ներս։ Թուրք ոստիկանները գիշերանց տուները կը խուժէին, և ահի ու սարսափի մատնելով կը ստիպէին

որ լքեն հայրենական օճախը և քալեն իրենց հետ՝ իրենց հետ՝ դէպի անապատները, դէպի մա՛հը... Ու մեզ կառքի մը մէջ դնելով ճամբայ կը հանէին. ո՞ւր, չէինք գիտեր. մէյ մը գիւղի մը անունը կու տային, մէյ մը՝ ուրիշ տեղի: Շաբաթներու ճամբորդութիւնը պատճառ եղաւ որ հազարաւոր մանուկներ և մայրեր չկարենալով տոկալ անօթութեան և ծարաւին՝ իյնան կառքերու ձիերուն ոտքերուն տակ:

«Իսկ այս մէկը, զոր պիտի պատմեմ, ձեր մտքին մէջ լա՛ւ մնայ, աղուորիկ ձագուկներս: Գաղթական խումբի մը մէջ, մօր մը մէկ հատիկ զաւակը կը մեռնի: Մայրը իր զաւկին միսը կը խորովէ՝ քանի մը կտոր փայտի վրայ և կ'ուտէ ագահօրէն... իսկ ուրիշ մահամերձ փոքր աղջնակ մը, որ չէր գիտեր «չկայ» բառին իմաստը, խորոված՝ին հոտը առնելով կ'ըսէ իր մօրը.

— Մայրի՛կ, դրացիներէն միսի հոտ կու գայ. ի՞նչ կ'ըլլայ գնա՛, բե՛ր, քչիկ մը ուտեմ, ապա մեռնիմ:

«Խեղճ մայրը ակամայ կ'ներթայ, և կը պարզէ եղելութիւնը, կտոր մը միս խնդրելով. բա՛յց... կը մերժուի:

— Մա՛յր, երբ որ ես մեռնիմ, դուն ալ ուրիշի՛ չտաս իմ միսս:

— Մե՛ծ մայրի՛կ, կը միջամտէ փոքր քոյրս. մամաս կը պատմէր որ քեռին ալ թուրքերը սպաննած են. մեզի ան ալ կը պատմե՞ս:

Անմեղ հոգիէն բխող այս հարցումը, եկաւ ա՛լ աւելի խորտակել խեղճ մօր արիւնած սիրտը: Արցունքները ցայտաղբիւրի մը նման ժայթքեցին անոր երկու աչքերէն: Երկա՛ր լացաւ. ապէնքա ալ, իրեն նայելով, կու լայինք և դողդոջուն ձայներով՝ կը խնդրէինք որ չարունակէ պատմութիւնը:

— Ինչպէ՞ս պատմեմ, զաւակներս, ինչպէ՞ս պատմեմ. ու դարձեալ կը փլի սիրտը, այս անգամ աւելի բարձր հեկեկանքով մը:

— Մանո՛ւկ, ցաւա՛կ. ա՛խ իմ բալաներս, սպաննեցի՛ն այդ դաժան թուրքերը սպան...նե...ցին:

Խեղդուած ձայնով հազիւ կրնայ այս վերջին բառը արտասանել և յանկարծ կը նուաղի: Աստուա՛ծ իմ. դուբսի փոթորիկը ներս կը խուժէ կարծես. և ազիողորմ ճիչերով, յորդ արցունքները մեր աչքերուն, կը զեռեղենք զինք մահիճին վրայ, որ յետ այնորիկ, եօթը տարի զինք կը չալկէ մինչեւ մահ:

Երեկոյ մը զգալով իր մօտալուտ մեկնումը աշխարհէն, ուժերը կը հաւաքէ, փորձ մը կ'ընէ չակուելու, բայց գլուխ կը կախէ զարնուած թռչունի մը նման. ապա նորէն ճիգ մը կ'ընէ և կիսամեռ ձայնով մը կ'երգէ «մնա՛ք բարով, ազգականներ, մնա՛ք բարով բարեկամներ» և գլուխը նորէն կ'իյնայ, ու կը մնայ այդպէս...:

Յաջորդ օր սենեակները լեցուած էին սեւազգեստ պառաւ մամիկներով և կիներով, որոնք չրջապատած մեծ մօրս անշունչ մարմինը, լո՜ւռ կու լային: Իսկ այր մարդիկ դուրսի բակը լեցուցած էին: Ես, քոյրս և հղբայրս, անկիւն մը՝ իրարու վրայ փլած՝ կը հեկեկայինք: Մերթ ընդ մերթ կը նայէի հօրս, այն քարսիրտ մարդուն, որուն համար կարծես ոչինչ պատահած էր:

Բա՛յց, երկար պիտի չտեւէ ատոր հոգին, համոզուեցայ, որ իմ արցունքներէն աւելի արիւն կը կաթէր անոր սրտին մէջ: Ատեն մը վերջ մարդ մը ներս կը մտնէր՝ ուսին վրայ սրճագոյն սնտուկ մը: Աղմուկը կը բարձրանայ. իսկ ես քնազդական չարժումով մը կը խոյանամ այդ անիծեալ մարդուն վրայ և իմ պալիկ, կաւկուղ թաթիկներով քանի մը հարուած կ'իջեցնեմ արուեստներուն: Ներկանկարչին մէկը կը բռնէ ձեռքէս, մէկդի կը քաշէ, և չկրնալով համոզել զիս, կը չոյէ գլուխս: Ապա, մեզ կը տանին խոհանոց, ճիշդ այն պահուն, երբ Մեծ Մօրս սնտուկը եկեղեցի կը փոխադրէին: Աչքս կը վերցնեմ, տեսնելու համար թէ ո՞վ էր մեր վրայ դուռը գոցողը...: Քեռիս էր:

— Մեծ մայրի՛կը կ'ուզենք, մեծ մայրի՛կը, կը պոռայինք բոլորս մէկ:

— Ինչ վերջ, զաւա՛կներս, քիչ վերջ, կը պատասխաներ ան կուլ տալով թուքը:

— Մայրի՛կ, Մեծ Մայրի՛կ... ու կը ճանկռտէինք դուռը, բանալու համար:

*
* *

Կը սթափիմ յանկարծ: Մոմս մարած է, փոթորիկը մեղմացած և պաղ հով մը կը փչէ, փայփայելով դէմքս, ու մազերս:

Կարծես Մեծ մայրս էր որ կը գգուէր զիս:

ՅՈՎԱԿԻՄ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

(Գ. Դասարան)

ՈՐԴԵԿՈՐՈՅՍ ՀԱՅՐԸ

մառ երեկոյ էր։ Հրդեհ կը վառէր ծովուն հորիզոնին վրայ։ կոհակները հեռուն՝ բոց ու արիւն կը վազէին։ Ու այդ բոցին ու արեան մէջէն արեգակը յամրաքայլ կը հեռանար, իբրեւ ողջակէզ կամ զոհ՝ տակաւ կը սպառէր։

Ո՛րքան հրապուրիչ էր մայրամուտը։

Հարիւրաւոր մարդիկ, նաւահանգիստ եկած՝ հեռաւոր տեղերէ ժամանող իրենց հարազատները դիմաւորելու, իրենց նայուածքը անոր սեւեռած էին, հիացումով և պաշտամունքով առլցուն. կարծես հին հեթանոսական չրջանի մէջ ըլլային։

Աւա՛ղ սակայն, երկար չտեւեց այդ հիասքանչ տեսարանը։ Արեգակը անհետացաւ հորիզոնին ետին, ծալլելով փէշերը իր կարմիր պատմուճանին և տեղ տալով սեւ սատանի նման իջնող՝ ամենակուլ մութին։

Նաւը կ'ուշանար։ Մարդիկ՝ սպասումի անձկութեամբ անհանգիստ՝ կը տրանջային, բայց ի զո՜ւր։

Ես ալ մէկն էի անոնցմէ և անոնց մէջ։ Սրտակից բարեկամի մը կը սպասէի՝ քանի մը ընկերներու հետ։ Նստած քարափին վրայ կը խօսէինք մեր անցեալի յուշերէն, երբ ակամայ, ուշադրութիւնս գրաւեց, միջահասակ գիրուկ մարդ մը, որ լայն և թրջուած թաչկինակով իր ճակտին քրտինքը կը սրբէր։

Հագած էր ամառնային թափանցիկ չապիկ մը և մետաքսէ նեղ տաբատ մը, որ քիչ մը երկար ըլլալով գետինը կ'աւլէր։

Ալեխառն մազերը անխնամօրէն սանտրուած՝ կ'իյնային լայն ճակտին վրայ։ Մատներուն և ակռաներուն վրայ նշմարելի էր չեչտուած դեղնութիւն մը։ Յայտնապէս մոլի ծխող մըն էր։

Չեմ գիտեր ի՛նչ հետաքրքրութենէ մղուած՝ ուշեցի մտերմանալ անոր հետ։ Ուստի անաղմուկ մօտեցայ իրեն և ժամը հարցուցի։

Պատասխանը կարուկ էր։ Արդեօք սկսած մեղմիկ երգը չընդհատելո՞ւ համար։ Ո՛վ գիտէ։

Ամէն պարագայի, առանց այդ մասին երկար մտածելու, անզուսպ հետաքրքրութեամբ մը դարձեալ հարցուցի. Որո՞ւ կը սպասէք, պարո՛ն։

Մարդը յանկարծակիի եկած՝ ժպտեցաւ և ապա ըսաւ.

— Կը սպասեմ միակ որդիիս, որ չորս տարի առաջ իր դասընկերներէն մէկուն հետ Եւրոպա մեկնեցաւ, բժշկութիւն ուսանելու։

Եթէ Աստուած կամեցաւ՝ երկու տարիէն պիտի աւարտէ բժշկական դպրոցը և բժիշկ պիտի ըլլայ։ Այս ամառ արձակուրդը հոս անցնել որոշած է. ու սկսաւ գովել իր որդին, հայրական արդար հպարտութեամբ մը, երբ նաւուն գալը աւետուեցաւ ամբոխին բարձրացուցած չչուկին կողմէ։

Ի՜նչ յոյսեր, ի՜նչ ակնկալութիւններ, ի՜նչ կարօտներ կապուած էին այդ նաւուն հետ։

Սիրտեր ուժգին կը տրոփէին, յոյսի և յուսախաբութեան զգացումով մը։

Ո՛րքան յոյսեր պիտի խամրէին, և որքա՜ն երազներ պիտի չքանային...

Ցաւութիւն մը ըսելով հեռացայ և գացի միանալու ընկերներուս։

Հոծ բազմութեան աչքերը դարձած էին հիւսիս, ուսկից՝ իր բոլոր չքեղութեամբը՝ վեհաշուք կը յառաջանար նաւը, իր հետ բերելով որքան խինդ ու ծիծաղ նոյնքան և լաց ու արցունք։

Երբ վերջապէս խարսխեց՝ նաւահանգիստին գիրկը՝ ճամբորդներու հեղեղը սկսաւ. անոնց կողքին իմ ալ բարեկամս իջաւ։

Ողջագուրուեցանք, ուրախութեան արցունքները մեր աչքերուն, ինչպէս ուրիշ հարիւրաւորներ։

Նոյն պահուն սակայն, լացի ու կոծի աղիողորմ ճիչեր մըթնոլորտը լեցնելով՝ տրամադրութիւններն ալ փոխեցին։ Նոյն մարդը, քիչ մը առաջուան խօսակիցս, կտոր մը թուղթ ամուր բռնած ձեռքին մէջ, մանուկի նման արցունք կը թափէր, հառաչելով ու ըսելով.

— Անգո՜ւթ, անաստո՛ւած ուսուցիչներ, դո՛ւք սպաննեցիք իմ միակ զաւակս։

Մի քանի հոգի հարցուփորձելէ ետք՝ հասկցայ իրողութիւնը.

զաւակը անձնասպան եղած էր, քննութեանց մէջ ձախողելուն և դպրոցէն մերժուելուն համար, երկտող մը ձգելով, զոր իր դասընկերը յանձնած էր, մեծ յոյսերով օրօրուող և անձկութեամբ սպասող հօրը։

Քանի մը խելահաս մարդիկ մօտեցան վշտահար հօր՝ և զայն մխիթարելու փորձեր ըրին։ Ի վերջոյ, խե՛ղճ մարդը ոտքի ելաւ, ու հեռացաւ ամբոխէն՝ յուղարկաւորի յամր քայլերով։

Այս անսպասելի ողբերգութեան ականատես, քաժնուեցայ ընկերներէս, և յառաջացայ մտամոլոր քաղաքի աղմկալից փողոցներուն մէջէն։ Երբ եռացող սրճարանի մը առջեւէն կ՚անցնէի, նշմարեցի որդեկորոյս հայրը անկիւնը նստած, մոռացուցիչ ըմպելիին չիշը առջեւը։ Կը խմէր...։ Կը խմէր անյագօրէն՝ գլուխը ձեռքերուն մէջ՝ ծուխով պատուած, խեղդելու համար իր վիշտն ու տառապանքը։ Հայր էր. ի՛նչ գորովով և զոհողութիւններով մեծցուցած էր իր միակ զաւակը, և ի՛նչ յոյսեր էր դրած անոր վրայ։ Այժմ... ո՛չ յոյս և ո՛չ իսկ զաւակ. այլ ի՛նք միայն, անիմաստ գոյութիւն մը...։ Ան փոխանակ այդ գիշեր իր զաւկին հետ խնճոյքի սեղանին առջեւ նստելու և անոր նորանոր նուաճումներուն բաժակներ պարպելու, նետուած էր նեխած մթնոլորտի մը մէջ, օղիին և մուխին հետ իր վիշտը կուլ տալու։

Փութով հեռացայ՝ դիմանալ չկարենալով այդ սրտակեղեք պատկերին։ Թէեւ երբեք չկրցայ վանել մտքէս այն խօսքերը, որոնք անդադար կը հնչէին ականջիս.

— Եթէ Աստուած կամենայ, երկու տարիէն բժիշկ պիտի ըլլայ։

Ու ես ինձի հարց տուի՝ ո՛վ ճակատագիր, ինչո՞ւ այս հարուածը՝ սա յուսավառ հօր։

ՏԻԳՐԱՆ ԲԱԼԱՅԵԱՆ

(Դ. Դասարաց)

ՏԱ՛ՆԿ... ՏԻ՛ՆԿ... ՏԱ՛ՆԿ...

Երկու տարուան օտարութենէ ետք, կրկին գիւղ կը վերադառնայի ամառուան արձակուրդս անցընելու։ Ուղեկից չունէի, ոչ ալ ծանր բեռ։ Պզտիկ մնտուկ մը միայն գաւազան մը՝ շուները վանելու։

Գարնանային զով առաւօտ մըն էր. երկինքը՝ պայծառ, դաշտերը՝ կանաչ։ Բորբ արեգակը դեռ նոր դուրս սահած աղօթարանէն, կը ցոլար ճամբուս համընթաց առուակին մէջ, որ նայողին աչքը կը չլացնէր։ Հեռուն, ձիւնախառն Տալանի ճաճանչաւէտ գագաթը կը փայլատակէր՝ սուր կայծակներու պէս, ու ամէն քայլափոխիս նոր ձեւեր կ'առնէր՝ նոր ճաճանչումներով։ Ծով երկինքին վրայ ոչ մէկ ամպի նշոյլ կը տեսնուէր։ Միապաղաղ ու վճիտ կապոյտէն թռչուններու տարմեր կ'անցնէին, կ'երթային հեռաւոր գիւղեր ու քաղաքներ, գարնան գալուստն աւետելու։

Առուակի ափին՝ լալկան ու հաստաբերձ ուռենիները, նման ուղտերու կարաւանին, կռացեր էին ճամբուս վրայ։ Անոնց նեղ ու երկար տերեւներու ծայրին՝ ցօղերու չիթերը կը փալփլէին արփւոյն ճառագայթներէն։ Մեղմ զեփիւռ մը՝ անմիջապէս կ'արտասուէին։

Մինչդեռ հեռուէն տակաւին կը լսուէր տարմերու մելանուշ ու քաղցրիկ երգը, քովընտի կարկաջահոս առուակը, դղէալով, գաղտնաբոյր, խոյս կու տար իր կանաչ թաւիշ ափերէն։

Հրաշագեղ բնութեան ոչինչ կը պակսէր։

Ի՛նք արդէն հրաշալիք մըն էր։

*
* *

կը մօտենամ գիւղին։ Ձայն մը կը լսեմ ողբագին ու խուլ։ կանգ կ'առնեմ ապշած, հարցական նայուածք մը նետելով չորս դիս։

Լռութիւն...

Տա՜նկ...: Դարձեալ կը լսեմ նոյն ձայնը:

— Բարե՛ւ, Տիգրան, ի՞նչպէս ես, ինչո՞ւ էապէս չուարած կեցել ես:

Տի՛նկ...

— Օ՜հ, քեռին է՛. բարե՛ւ, դուք ի՞նչպէս էք: Այս մեռելի գանգն ի՞նչ է, քեռի, մէ՞կը մեռել է, կ'ըսեմ վախով՝ քունէն նոր սթափածի մը պէս:

Տա՜նկ...:

— Ընչի՞ս մեռելը, էսօր մեռելոց է: Վարի ժամուն պատարագ կայ, յետոյ էլ պաշտում: Բայց ո՞նց ուսումնական ես որ էդ էլ չես իմանում, կ'ըսէ քիչ մը հեգնանքով:

= Պարսկական դպրոցում էդ չեն սովորեցնում քեռի՛, կ'ընդվզիմ, ապա ժպտելով կ'աւելցնեմ՝

— Ես տիրացու չեմ:

Ինքն ալ կը ժպտի:

— Լաւ, հիմի տուն էրթանք, մի բան ուտես, սոված կը լինես:

= Շնորհակալ եմ քեռի, քովս հաց կար. կերայ: Հիմի ուզում եմ գերեզմընոց էրթալ, էլ վախտ չկայ: Մնաք բարով:

Զայնս խզուեցաւ, բայց չնկատեց:

Բաժնուեցանք:

*
* *

Անմռո՜ւնջ ու լուռ, կ'անցնիմ յամրաքայլ, նոյն փողոցներէն ու ճամբաններէն, ուրկէ օր մը անցայ ու քաղաք գացի և պանդուխտ դարձայ:

Ահա լրացաւ, անվերջ ու միալար ձայնը չախչախին: Ակօռներց տունը, սʼյն ալ՝ դպրոցը, քովինն ալ՝ ժամը՝ հայ եկեղեցին: Ամէն ինչ նոյնը: Նո՛յնն եմ և ես:

Նոյնը չէ՛ հոգիս:

Հոգիս բորբոքուած՝ նման է անթեղուած հսկայ խարոյկի մը, որ կը բռնկի հովէն բացուած դռյդն կայծէ մʼիսկ, ու կʼայրէ ամէն բան:

Ահա՛ այդ կայծը, տանկը կոչնակին: Զաւիկ ու ծնունդ աւետող տանկը՝ որ վերյարծարծեց իմ մէջս մարած հին հուրը, անգին մօրս մահը:

Ու՝ կ'արտասուէի... երբ դէմս եկաւ ու քարեւ, ըսաւ, փոքրիկ տղայ մը, մի քանի ուրիշներու հետ։

Եղբայրս էր ան, ու մեր խիզանը(*)։ Համբուրեցի գիրենք ջերմագին ու կարօտով։ Ըսի՝ հայրիկը տո՞ւնն է։ Այո՛, ըսին, ու կովերու եաեւէն վազեցին բոլորն ալ։

Գետակը անցայ։ Արդէն հիւանդանոցի դրան առջեւն եմ, ահա քիչ մը անդին գերեզմաննոցն է։

* * *

Բլուրի մը վրայ, քիչ մը գիւղէն դուրս, հազարաւոր ոչխարներու մակաղած հօտի մը նման, չարուած էին գերեզմանաքարերը։ Մարդիկ սեւ ստուերներու պէս կը դեգերէին, անոնց չուրջ։ Տեղ-տեղ ծուխ կը բարձրանար։ Անկիւն մը, քարերու եաեւ, հաց-թուխ Մարիամը իր վաղամեռիկը կ'ողբար։ Զայնէն ճանչցայ։ Մեր տարիներու հացթուխն եղած էր անիկա։ Ֆահանան ալ հոն էր։ Խումբով մը շրջապատուած, իր խռպոտ ձայնով «տէր ողորմեա»ն կ'եղանակէր։ Մինչ ասդին, ճերմակ քարի մը քով, միայնակ ու լուռ պատանի մը կար նստած։ Ան եւս կուլար։ Ֆարին տակ՝ մայրն էր հանգչողը, ու ես էի ան, որ կ'երգէի լուռ, երգն իմ սխուր։

Օր մը ծնունդ եր, օր ուրախութեան,
Ամեն երդիկ ծուխ կը բարձրանար,
Ամեն ինչ զուարթ, ամեն մարդ ուրախ՝
Ծնունդ եր Այնօր...

Այնօր արեւ կար, ձմրան գաղջ արեւ,
Ձկայինն ամպեր, ոչ ալ գոռումներ,
Այլ գիլ ու զօրեղ, կոչնակի ձայներ՝
մահազդի կանչեր...

Այնօր տուն մ'ալ կար, իր մութը մարած,
Անտերունչ ու որբ մանկիկ մը դալար,
Հայր մը սգաւոր, ու շատ մանուկներ՝
անտէր որբուկներ:

(*) Փոքր տղաներ

Սեւ դագաղն ալ հոն՝ թախտի մը վրայ,
Երկու զոյգ մումեր, խունկ ու խնկաման,
Լաց ու կոծի տօն, օր մը ծննդեան,

Յուշուար եր այնօր:

Արդէն աչքերս, դառն արցունքներու, յորդալից աւազան դարձեր էին: Ու մինչ՛կու լայի, արցունքի կաթիլները այտերէս վար գլորուելով, կ՛իյնային իմ ուռած կուրծքիս վրայ, որուն տակ, ա՛յնքան խոցուած սիրտ մը կար պահուած:

Հոն էի ես դեռ, ճերմակ քարին քով: Այլ միտքս հեռո՛ւն, անցեալին մէջ կը թափառէր: Եւ ես կը մտածէի աշխարհի մասին, կեանք չտեսած՝ իմ կեանքիս մասին, թէ կեանքը «լոկ անցք մըն է, կամուրջ մը միայն, աստուծմէ եկած առ Աստուած դարձի»: Իսկ աշխարհը խաբող՝ պատրանքներու վայր:

Ու կը յիշէի, երբ դեռ մանուկ մը փոքրիկ, մինչ քոյրս կու լար, ե՛ս ալ կու լայի: Մայրս կ՛ուզէի...

— Բայց ո՞ւր է մաման, պապոնց տո՞ւն գնաց, էդպէ՞ս է քուրիկ:

= Ա՛յո, Ջանիկս, չուտով ետ կը գայ, պապոնց տուն գնաց...

Ու միշտ ես խաբուող դեռ կը սպասէի:

Բայց խաբո՛ղ աշխարհ, մինչեւ ո՞ւր. մինչեւ ե՞րբ...

Ալ չե՛մ հաւատար...

Մայրս մեռեր է...:

ՏԻԳՐԱՆ ՇԻՐՎԱՆԵԱՆ
(Գ. Դասարան)

ԴԷՊԻ ՊԱՏԱՆԵԿՈՒԹԻՒՆ

Չուկը կը մօտենար յաղթական հակայի մը պէս, և ծառերը ակամայ կը մերկանային իրենց զարդարուն չղարշներէն, «մերկութիւննին տարածելով» հիւսիսի կճղոզ հովերուն դէմ։ Պարէզները կը պարպուէին իրենց պտուղներէն և միանգամայն բնակիչներէն։

Ամէն օր նոր կարաւան մը՝ ծառատաններէն դէպի գիւղ(*)։

Շաբաթ օր կարգը մերն էր։ Ուստի մինչեւ կէսօր երկու անգամ դարձաւ մեր կարաւանը։ Երրորդ անգամուն, վերջնականապէս պիտի փոխադրուէինք։ Իմ չար բախտէն, այդ օր ջրտուքին ալ կարգը մերն էր, և ես պարտաւորուած էի, կարաւանը երրորդ անգամ գիւղ հասցնելէ ետք, վերադառնալ և ջրտուքը ընել։

Վերջին բեռները գիւղ հասցնելէ ետք, դրացիներուն գըրաստները բաժնեցի և տատամսոտ ուղղուեցայ դէպի պարտէզ, որ մէկ ժամուան ճամբայ էր։

Մայրս, մտածելով որ կրնամ ուշանալ և վերադարձիս վախնալ, խնդրեց Մանուշ պաճէն, որ իր տղան հետս ղրկէ, մանաւանդ որ ան իմ մտերիմ և տարեկից բարեկամս էր։

Կէսօրէ ետք ժամը երեքին մեկնեցանք։ Օդը տաք էր։ Մենք մտանք մայրիներու մէջ, ուրկէ կ'անցնէր դէպի ծառատան տանող ամայի արահետը։ Մարդ մարդասանք չկար. խօսակցելով կը քալէինք ամայի անտառին մէջէն, ուր միայն ծըղրիթներու անձանձիր մեղեդին կը հնչէր...։

Յանկարծ յիշեցի թէ մօտեցած ենք Ղէնտիւր Ամմիին ձմերուկի արտին, և ցած ձայնով ըսի ընկերոջս.

(*) Ամէն գարնան կամ աշնան երբ գիւղացիները տուճէն պարտէզ եւ պարտէզէն գիւղ փոխադրուին, թաղին բոլոր գրասենները իւրաքանչիւրին մէկ օր կը յատկացուին։

— Ցավաչ փ, լաւ որ միտքս եկաւ, առջեւնիս աղէկ որս կայ, կ'արժէ այս տաքուն փառաւոր ձմերուկ մը ուտել...

— Չէ՞ որ Ղէնտիւր ամմին հոն է. ի՞նչպէս, դրամ ունի՞ս...

= Հը՛, դրամը ի՞նչ ընենք. կեցիր որ ըսեմ: Այս առաւօտ, երբ մեր ապրանքները կը փոխադրէի, ինք ձմերուկ կը քաղէր և պարկերուն մէջ կը լեցնէր: Բարեւ տուի, բարեւս առաւ, բայց խօյտառակը չըսաւ. հրամմէ կոխորդդ թրջէ, թէեւ չատ ախորժակ ալ չունէի: Քաղած ձմերուկը, հաւանաբար, չուկայ տարած է ծախելու. որովհետեւ ես լաւ գիտեմ որ ան ամէն երկուշաբթի և չաբաթ օրեր՝ չուկան ձմերուկ կը տանի: Հիմա հասկցար, չէ՞...:

Ընկերս միամտութեամբ գլուխը չարժելով՝ հաւանութիւն տուաւ:

* * *

Լուռ կը քալէինք ամայի արահետէն, միայն ծղրիթներուն ձայնը կը լսուէր և մայրիներուն անոյշ հոտը կը լեցնէր մթնոլորտը: Ջրտինքը թրջած էր մեր ամբողջ մարմինը:

Նստած ենք ձմերուկի դաշտին մօտ գտնուող օդասուն մայրիի մը զով չուքին տակ, անտառին եզերքը կանգնած երկրյարկի տաղաւար մը դիմացնիս: Ձմերուկները ճաղատ գլուխներուն նման կը ցցուին դաշտին մէջ:

Մտնելու որոշում տուած էինք երբ ձայն մը լսեցինք: Կասկածի տեղի չտալու համար վերսկսանք քալել՝ խօսակցելով: Եկողը չոլաք կարօն էր, իշուն վրայ յարդ բեռցուցած տուն կը տանէր: Ջիչ մը դանդաղեցանք մինչեւ որ ան հեռացաւ: Բայց այս անգամ երբ պիտի մտնէինք, ընկերս ետեւէս քաշելով՝ հազիւ լսելի ձայնով ըսաւ.

— Նայէ՛, ամմին ապպան տաղաւարի չաթալէն կախուած է:

= Դեռ չե՞ս հասկցած անոր խորամանկութիւնը, ըսի ծիծաղելով, ան ապպան հոս կը ձգէ որպէսզի միամիտ անցորդները չհամարձակին ներս մտնել. այդ օրհնեալ ապպան գարնան սկիզբէն մինչեւ հիմա այդպէս կը մնայ: Ղէնտիւր ամմին թող աղօթէ որ ինծի չի յարմարիր. եթէ յարմարէր, մինչեւ հիմա չատո՜նց վերին երուսաղէմ գացած կ'ըլլար, և անգամ մըն ալ հոն երկրորդ մը կախել չէր համարձակեր:

Չէինք կրնար գիտնալ թէ ձմերուկներէն որ մէկը հասուն

է, միայն խոչորները ընտրելով, օդասուն մայրիին տակ կը տա-
նէինք։

Ես գիտէի պարտիզպանին գաղտնիքը. ան բոլոր մեծկակ ձմերուկները հողին տակ կը թաղէր, որպէսզի աննշմար մնան մեզի պէս չարաճիճի անցորդներու աչքերէն։ Առանց ընկե-
րոջս ըսելու, բոյսերուն ծայրէն բռնելով մինչեւ արմատները կը վերցնէի, և հանդիպածներս կը քաղէի։ Երբ բաւական քաղեցինք, նստանք մայրիին տակ և սկսանք քարին զարնելով, հասուննե-
րը խածոտել, որովհետեւ դանակ չունէինք։

Հազիւ մէկ երկու ձմերուկ հասունցած գտանք։ Զգոհա-
ցանք։ Դառնալով ընկերոջս ըսի. դուն հոս կեցիր, ես երթամ, լաւ «թաղուած» մը բերեմ...

Ապին, անդին, վեր, վար. մէկէն տեսայ որ ձմերուկի ոս-
տի մը քով, հողը ուռած էր. անմիջապէս վազեցի և գլուխէս երկու անգամ մեծ ձմերուկ մը հանելով, գացի մայրիին տակ, ուր ընկերս իմ գիւտիս վրայ զարմացած՝ ակնասեւեռ կը նայէր ինծի։ Անմիջապէս կտրելով հազիւ կէսը կրցանք ուտել. մեւս կէսը՝ ճամբուն եղերքը գտնուող թուփի մը մէջ պահեցինք։

Մեր ստամոքսները ծայր աստիճան ծանրաբեռնուած՝ հա-
զիւ կրնայինք քալել։

Այսպէս, կամաց կամաց երբ պարտէզ հասանք, արդէն օրը կը տարաժամէր։

Ջրտուքը տեւեց մինչեւ գիշերուան ժամը ինը։ Երկուքս ալ մտահոգուած էինք թէ ինչպէս պիտի երթայինք այն օձապը-
տոյտ ճամբաներէն, երբ գիշերը ամէն թուփի տակէն վտանգ մը կը սպառնայ։

Լուսին չկար տակաւին. բայց հոգ չէր, մեր կտրելիք ճամ-
բուն մէկ հինգերորդը ճերմակ խճուղի էր և կարելի էր առանց լուսնի ալ քալել։ Դեռ պարտէզէն չէինք ելած երբ ահագին աղմուկ մը տեղերնիս սմքեցուց երկուքս հաւասարապէս։ Իրարու կը նա-
յէինք չուարած, առանց կարենալ բառ մը արտասանելու, երբ լսեցինք մեր կովուն բառաչը՝ մեզմէ երկու քայլ անդին։

Խեղճը, առանց նկատուելու տնեցիներէն, մեր ետեւէն եկած էր, և հազիւ մինչեւ այն տեղն կրցած պարտէզ հաս-
նիլ։ Եւ ահադին աղմուկով ցախ խրամէն ներս ցատքելով՝ մեզ այսպէս վախցուցած էր։ Անմիջապէս վազեցի և անոր պարանէն բռնելով սկսայ վիզը շոյել և հետը «խօսիլ»։

Այն ճգնաժամային պահուն յայտորդող այս ուրախութիւնը տեւեց միայն մէկ վայրկեան։ Սա անիծեալ կենդանիին ոտքով մէկ ժամը երկու պիտի ընէինք, որովհետեւ ան արդէն պառաւեր էր և չէր կրնար հետեւիլ մեզ. ստիպուած՝ մենք իրեն պիտի հետեւէինք։

Քիչ մը մտահոգ՝ սկսանք յառաջանալ դէպի կաթիոսին կողերը քաշկռտուող գիւղերը, որոնք ցերեկ ատեն իսկ անյչմար կը մնան՝ նոյնիսկ տեղացիներէն։

Հաճելի է գիշերային ճամբորդութիւնը՝ ճերմակ խճուղիին վրայ, ծղրիթներու սաղմոսերգութեան հեչտանքը ըմբոշխնելով։ Բայց քիչ ետք, պիտի ստիպուինք լքել խճուղին և մխրճուիլ ահազդու կածաններու մէջ, ուրկէ մարդ ցերեկին իսկ կը դժուարանայ անցնիլ։

Մինչ այդ, թէեւ լուսինը մեզի կը ցուցադրէր իր վարդագոյն դէմքը՝ մայրիներու ընդմէջէն, բայց տակաւին չէր կրնար ծառերով պատանքուած արահետները քօղարկող խաւարը նսեմացընել։ Մենք ալ կը վախնայինք նետուիլ գիշերուան խաւար արգանդին մէջ. ուստի, որոշեցինք սպասել մինչեւ լուսնին բարձրանալը...

... Շարունակեցինք մեր ճամբան՝ կիսամեռ աստղերով ծածկուած երկնակամարին տակ, ուր լուսինն ու խաւարը կը պայքարէին...

Ահա կանգ կ'առնենք ծարաւ գետակի մը եզերքը։ Երկուքս ալ կը վախնանք։ Կովն ալ կը վախնայ և չի քալեր։ Ամէն ջանք ի զուր կ'անցնի զայն տեղէն շարժելու։ Վերջին յուսահատական փորձով մը, մէկս պարանէն քաշելով միւսը ետեւէն հրմշտկելով, կը յաջողինք զայն անցնել միւս կողմը...

Աւջեւնիս կը պարզուի վերջին և սոսկալի տեսարան մը։ Կածանին երկու կողմերը փակուած են խիտ մացառներով և տեղ տեղ ծառերուն ճիւղերը իրարու մէջ հիւսուելով, կազմած են բնական օդային կամուրջ մը, որուն մէջէն արեւուն ճառագայթները իսկ դժուարաւ կ'անցնին, իյնալու համար հողին։ Իսկ մենք, տժգոյն կէս լուսին մը ունինք մեր վերեւ։

Մեր առջին՝ մահասփիւռ նկուղը, զոր հարկ է կտրել-անցնիլ. բայց ի՞նչպէս...

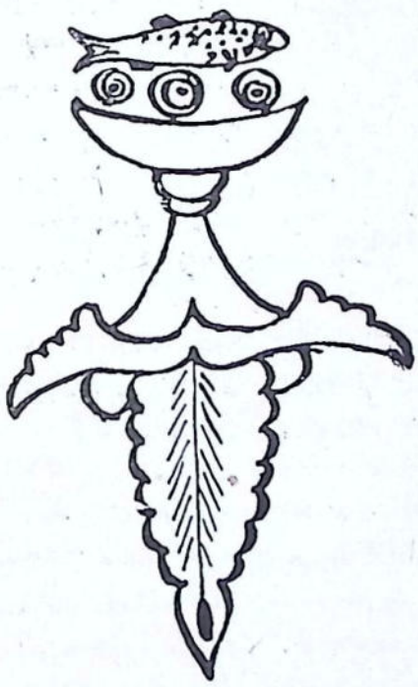
Վախս փարատելու համար, խաչակնքեցի, կովուն պարանը պինդ սեղմեցի ձեռքիս մէջ և ըսի ընկերոջս.

— Մի վախնար, քանի մըն ալ չկայ։ Վախը ի՛նչ է որ, կիներն ու աղջիկները կը վախնան. մենք տղամարդ ենք։ Չէ՞ որ ամենէն առաջ հայու զաւակ ալ ենք, մեր պապերը չեն վախցած ամպրոպային անջրպետներէն, ո՛չ գազաններէն և ոչ ալ աւազակներէն. մինչեւ իսկ անոնք չեն վախցած Սադայիլէն, և քաջութեամբ կռուած են անոր անտեսանելի էութեանը հետ...

Սակայն չկրցայ զայն համոզել. ի՞նչպէս համոզուէր, երբ ե՛ս չէի հաւատար իմ ըսածներուն։ Յանկարծ չորս կողմս նայելով՝ ի՛նչ տեսնեմ... արդէն «նկուղը» վերջացած էր։ Շրթներուս վրայ եղող բառերը կը կրկնապատկեն. քաջութիւնս, և կուրծքս ուռեցուցած՝ հերոսի հովեր կ'առնեմ։

Մինչ ուրախ սրամտութեամբ լուանի մեղրածոր կիսադէմքին հովանաւորութեան ներքեւ կը յառաջանայինք, զարմանալի, յիշեցի մեր պահած կէս ձմերուկը։ Անմիջապէս վազելով՝ առանց երբեք վախնալու՝ մէկ թուփէն միւսը նետուեցայ և գտայ զայն, որ կը չողար կարծես լուանի արդարութեան ներքեւ... ցօղածածուկ։

ՄԱՆԱՍԷ ԹՐԹՌԵԱՆ
(Գ. Դասարան)

ԱՌԱՋԻՆ ՄԵՂԱՆՁՈՒՄ

Յիշողութիւնս քրքրելու պէտք չեմ ունենար, վերապրելու համար յիշատակը այն դէպքին, որ պատահեցաւ նախակրթարանի ուսանողութեանս ընթացքին, և որ ա՛յնքան ուժգին ցնցում մը յառաջացուց հոգիիս մէջ։

Ապրիլի սկիզբն էր։ Ազատուած սարսռազդեցիկ պաղերէն և անձրեւներէն, արեւուն պէս յաղթական և անոր չողերուն պէս զուարթ՝ կը պտտէի դպրոցի բակին մէջ չրջապատուած դասընկերներով։

Ամէն երկուշաբթի կէսօրէ ետք առաջին պահուն ունէինք ֆրանսերէն լեզուի դասը։ Ո՛րքա՜ն ծանր կը ճնշէր մեր վրայ այդ պահը։

Ամէն աշակերտ մէկ բան կը մտածէր միայն. ի՞նչպէս կարելի էր չուտով վերջացնել սա պահը։ Իւրաքանչիւր վայրկեան տաժանք էր մեզի համար։ Հոգեկան այդ վիճակին մէջ գիտէ՛ք. վայրկեանները կ՚երկարին՝ տարիներու չափ։ Ուսուցի՞չն էր պատասխանատուն թէ ոչ՝ այդ լեզուին հանդէպ մեր ունեցած անտարբերութիւնն ու հակակրութիւնը։ կը կարծեմ թէ առաջինն էր։ Որովհետեւ՝ պաստած յօնքերով, դաժան ըլլալու աստիճան խիստ էր այդ ուսուցիչը, ու մենք ամէն վայրկեան սարսափով համակուած՝ ցնծութեամբ կ՚ողջունէինք ձայնը զանգակին՝ պահին վախճանն աւետող։

Բայց երկուշաբթի մը, համաձայն ուսանողական հոգեբանութեան, տխրելու փոխարէն կը թրվռայինք. որովհետեւ իմացած էինք որ ֆրանսերէնի ուսուցիչը հիւանդացեր էր ու պիտի չգար։

«Պատուհասներ» կային մեր մէջ, որոնք թոյլ ուղեղներու ծնունդ մտածումներով, կ՚ըսէին մեզի. «Ի՞նչ չահ ունիք, դաս չընելուն մէջ։ Նախ ուսուցչին հիւանդութեամբը ուրախանալ, ոճիրի համազօր մեղք մըն է. երկրորդ, այդ դասով ձեռք բերուելիք լեզուական որոշ ծանօթութիւններ պիտի կորսնցնէ՛ք»։ Բայց

ո՞վ կը մտածէր այդ մասին, մենք ուսանող էինք և ուսանողի փիլիսոփայութեամբ, դաս չընելը չահ կը նկատէինք։ Եւ իսկապէս ամէն ուսանող այդպէ՛ս կը մտածէր իր հոգիին մէջ։

Բայց, ո՛վ դժբախտութիւն, հազիւ պահն սկսած՝ դուռը հիւանդ ճռինչով մը բացուեցաւ և «Բարե՛ւ, տղա՛ք» ըսելով, մեր ֆրանսերէնի ուսուցիչը ներս մտաւ...։ Նոյն խիստ դէմքը, վըզին վզնոց մը և ուսերուն վրայ վերարկու մը։ Կայծակի արագութեամբ, ուրախութեան արտայայտութիւնները փոխուեցան արտմագին նայուածքներու, և սարսափը նստաւ նորէն աւելի ծանր, աւելի կարծր մեր հոգիներուն մէջ։ Շփոթած մեր տեղերը գրաւեցինք։ Իսկ ան մեր դիմաց՝ վայրագ ու խիստ, կը թղթատէր իր նիշի տետրակը։ Առաջին անգամ կարդաց անունս։ Մեքենաբար ոտքի ելայ և գլուխս կախեցի, յանցաւորի մը պէս։ Դողդոջ նայուածքով աչքերս դարձան տղոց, յետո՛յ իրեն։

«Դասդ սորվա՞ծ ես». հարցուց ձայնով մը, որուն մէջ ըսպառնալիք կար։ Լռութիւնը դիս կը մատնէր արդէն. իսկ ան՝ անխղճաբար «զէրօ» մը արձանագրեց, որ աչքերէս չվրիպեցաւ։

Ինձմէ ետք դասի ելան նաեւ դասարանի բոլոր տղաքը։ Մինչ ինք, իր լայն վերարկուին տակ պահուըտած, անտարբեր կերպով կը գնահեղէր աղքատ նիշերը, իր տետրակին մէջ...։ Ո՞ր աշակերտը կը սիրէր այսպիսի ուսուցիչ մը, ո՞ր մէկ ուսանողը կը փափաքէր ներկայ ըլլալ իր դասին։

Բայց ինք, կարծես անհաղորդ մեր զգացումներուն յաջորդ դասին համար պարտականութիւններ տալէ ետք, միչտ անգութ, դուրս ելաւ դասարանէն՝ ինչպէս որ եկած էր։ Մենք, ինչպէս միչտ՝ անէ՛ծք կարդացինք իր եռեւէն, դժգոհութեան արտայայտութիւններով միասին։ Այս բոլորը սակայն մեր դասարանին մէջ մնաց։ Տղոց չբլանակէն ներս։ Երբ դուրս ելանք, ընկերս մօտեցաւ և ըսաւ.

— Եկո՛ւր, մեր նիշերը բարձրացնենք...։ Ես հաւանութիւն տուի, որովհետեւ ինծի՝ ինչպէս նաեւ բոլոր ուսանողներուն համար խնդիր չէր շատ բան գիտնալ, մեր միակ նպատակն էր աղուոր նիշեր ապահովել և փայլուն վիճակացոյցներով տուն երթալ։ Մեր ուսուցիչը նիշի տետրակը կը դնէր ուսուցչարան, ուր կարելի էր մտնել օրեւէ պատճառաւ։ Որոշեցինք ու ներս մըտանք...։

Մտած ատենս արդէն կէս մը ղղջացած էի. բայց քալեցի։

Հոն՝ մութին մէջ, ներքին վախ մը կը կթոտէր 'ծունկե'րս, ու սարսուռ մը կար ամբողջ մարմնիս մէջ։ Ընկերս արդէն գործի անցած էր և ամէն ինչ կարգադրած՝ մեր ուղածին պէս։ Ապա սոսկումով դուրս նետուեցանք։ Ընկերս՝ իր կատարածին յաջող ելքովը հպարտ՝ մեկնեցաւ, իսկ ես, ծանր հետեւանքներու մտածումով բեռնաւոր՝ չեմ գիտեր ի՞նչպէս հասայ տուն։

Գիշերը անկողնիս մէջ, կը զգայի արարքիս մեղաւորութիւնը։ Ցաջորդ օր դպրոց չերթալ որոշեցի, բայց իսկոյն անդրադարձայ, որ կրնայի կասկածի տեղի տալ։

Առաւօտուն, երբ ճամբայ ինկայ դէպի դպրոց, զարմանալի բան, կը կարծէի թէ իմացուած է մեր արարքը և ամէն անցորդ յանդիմանական հայեացք մը ունի նայուածքին մէջ։ Երբ դպրոց հասայ, երէկուան ֆրանսերէն լեզուի դասի չուրջ դեռ խօսակցութիւնները կը չարունակուէին դժգոհ մթնոլորտի մը մէջ։ Այն օր քաջութիւն չունեցայ իրենց մօտենալու։ Չէ՞ որ ես զեղծարար մըն էի, և տետրակին մէջ ունէի մեղաւոր քրտինքի մը վաստակը։

Գլխիկոր անկիւն մը քաշուեցայ և հոն, առանձին, միչտ նոյն զարհուրելի պատկերը աչքերուս՝ մնացի երկա՛ր։ Կը զգայի որ սա տղաքը՝ ընկերներս, աւելի լաւ ուսանող են քան ես, իմ «փայլուն» նիշերովս։ Ուսանողական արժանապատուութիւնս վերականգնելու համար, ուղեղս կը քրտնցնէի, ձեւ մը գտնելու։ Եւ՝ գտա՛յ։

Պէտք էր ներողութիւն խնդրել, թոթուելու համար հոգիիս վրայ ծանրացնող մեղքին ահաւոր բեռը։ Բայց որոշումս գործադրելու ժամանակ չունեցայ։ Ուսուցիչս՝ գիս կանչեց ու ըսաւ. «Տղա՛ս, քովս եկո՛ւր» բայց, այս անգամ նայուածքին մէջ բարութիւն, ու ձայնին մէջ քաղցրութեան չեչտ մը կար։ Առանց իր ըսածը կրկնել տալու հասայ իր քով։ Կը զգայի թէ ամէն բան յայտնուած էր ու գրեթէ ուրախ՝ մտայ ուսուցչարան, ուր ո՛չ ոք կար։ Հոն, այն իրիկուան մութ սենեակին մէջ, նոյն տեղը. դրուած կը մնար՝ մեր մեղքը իր էջերուն վրայ արձանագրած՝ նիշի տետրակը։ Ուսուցիչը վերցուց տեղէն գայն և լուրջ կերպով հարցուց. «Դո՞ւն փոխեցիր թուանշանները...»։ Առանց մտածելու մեքենաբար «Այո՛» պատասխանեցի։ Ուսուցիչը նորէն խոժոռեցաւ և սովորական նոյն խիստ չեչտով ըսաւ. «Այսօր, դասերուն չես հետեւիր և կէսօրին ալ տուն չե՛ս երթար»։ Ու հեռացաւ...։ Դա-

սերուն չհետեւեցայ և կէսօրին ալ տուն չգացի, ընկերներէս ոմանք ուտելիք բերին, բայց ո՞վ սիրտ ունէր բերանը բան դնելու, հակառակ ստամոքսին կծկումներուն։ Երբ հոգին կը տառապի, մարմնական բոլոր ձգտումները կը լռեն։ Դժոխք մը կար ներսս, զիս այրող զգացում մը, որ կը բարձրանար կուրծքէս մինչեւ կոկորդս ու կը խեղդուէր հոն, աչքերէս իբրեւ արցունք իջնելու համար։

Երեկոյեան տառապանքիս վերջ տալու համար, գացի ուսուցչիս սենեակը և խոստովանեցայ հղելութիւնը, յայտնելով որ, ես, միայն մեղսակից մըն էի և ուրիշ մըն էր փոխողը, որուն անունը յայտնել կը խղճահարիմ, յանուն ընկերասիրութեան։

Այս անակնկալ խոստովանութեան առջեւ ուսուցիչը ոտքի ելաւ չփոթած և ճակտիս վրայ դրոշմեց արտասուախառն համբոյր մը։ Ճակտէս վար իջնող իր անոյշ արցունքը ինկաւ վար իմ արտասուքներուս հետ և հոն ուսուցչի ու ուսանողի արցունքները խառնուեցան իրարու։

Ուսուցիչ և ուսանող, բացուած էին իրարու և հասկցած զիրար։

Այդ դէպքէն ետք, մտերմացայ իրեն հետ, և այն ատեն՝ իայն հասկցայ թէ պուտուած յօնքերուն խոժոռ նայուածքին և ձայնի խիստ չեշտին հակառակ՝ ո՛րքան փխրուն սիրտ մը կար անոր կուրծքին տակ։

Վկայ՝ ճակտիս վրայի անմար կրակը՝ իր տաք համբոյրին։

ԳՐԻԳՈՐ ՏԷՐՏԷՐԵԱՆ
(Բ. Դասարան)

ԳՈՐԾԱՒՈՐԻՆ ԶՄԵՌԸ

Գրիգոր ձեռքերը գրպաններուն մէջ, մեղմ երգ մը սուլելով՝ կը յառաջանար։ Գիտէր ո՛ւր պիտի երթար. հոն՝ ուր կը սպասէին իրեն վաչէն ու Սուրէնը, երկու զաւակները։ Կը սիրէր անոնց հայու աչքերը, սեւ ու գանգուր մազերը։ Երբ հասնէր հոն, պիտի համբուրէր նախ անոնց աչքերը, և նստեցնէր զանոնք իր ծունկերուն վրայ։ Ու որքա՜ն, որքա՜ն պիտի հրճուէր անոնցմով։

* * *

— Հայրի՛կ, գիտե՞ս, կօշիկ չունիմ, ինծի զոյգ մը պիտի գնես, չէ՞... վաչիկն էր ըսողը։

Ցաճախ ուղղուած էր իրեն այս խնդրանքը. և հայրը միշտ պատասխանած էր.

— Այո՛ ճանիկս այո՛, քիչ մը դրամ չահիմ, ամէն բանէ առաջ, քեզի զոյգ մը կօշիկ պիտի գնեմ, որ աղուոր աղուոր հագնիս։

Այդ օր նորէն եղաւ նոյն խնդրանքը, ու ինք, այս անգամ առանց պատասխանելու՝ դուրս ելած էր, հոգիին մէջ արցունք ամբարած։ Արդէն գիշերուան ուրթը կ՚անցնէր, և ամէն ոք իր տան մէջ՝ կրակին չուրջ՝ կը խօսակցէր։ Գրիգորին տունը միայն ածուխ չկար, ու տաք չէր սենեակը։ Բանի անգամ Սիրվարդ, իր կինը, ըսած էր.

— Գրիգոր, քիչ մը ածուխ դնէ՛, որ կրակ չինանք և տաքցնենք սենեակը. տղաքը կը սառին ցուրտէն։

Ի՞նչ ընէր Գրիգոր. դործ չկար, վաստակ չկա՛ր...։ Ձեռքերը միշտ ծակ գրպաններուն մէջ, և միշտ երգ մը մռլտալով կ՚անցնէր հարեւան տուներուն առջեւէն, և կը լսէր, ներսի

դուարթ խօսակցութեանց ձայները։ կը յիշէր Սիրվարդին պատուէրը, ու գրպաններուն մէջ ձեռքերը բռունցք կ'ընլայինն ճակատագրին դէմ...։

Դուրսը՝ անձրեւը ձիւն դարձաւ, ու սկսաւ սեղալ, առատ, լո՜ւռ, և տարածուեցաւ գետնին վրայ՝ հոն մնալու վճռականութեամբ։ Գրիգոր, պատռած վերարկուին օձիքը վեր դարձուց, և գլուխը կիսովին թաղեց անոր մէջ։ Դարձեալ տխո՜ւր ու մեղամաղձոտ երգ մը քակուեցաւ իր շրթներէն, մեղմ ձայնով, բայց որ կը ցնցէր իր ամբողջ էութիւնը։ Օ՜, եթէ ունենար այդ դրամը, ինչե՜ր, ինչե՜ր պիտի չընէր անոնց, այդ երկու զոյգ աչքերուն։ Թագաւորի պէս պիտի ապրեցնէր զանոնք։ Իսկ Սիրվա՞րդը, կը յիշէր անոր բարի ու տառապած դէմքը, երբ ան ածուխ կ'ուզէր իր երախաները ցուրտէն պահպանելու համար։ Բայց չէր կրնար, աղքատ էր. ու դրա՛մը, դրա՛մը, միշտ անիծեալ դրա՛մը...։

Ձիւնը կը տեղար անդադար և առատ։ Գրիգոր գլուխը թաղած օձիքին մէջ, որքի մը պէս կ'անցնէր թաղերէն։

Մի քանի օրէն կաղանդ պիտի գար. բայց ո՛չ՝ ի՛ր ընտանիքին համար։ Ծերուհի կաղանդ պապուկը պիտի չյօժարէր իրենց տունը մտնել, որովհետեւ աղքատ էին. կաղանդ պապուկն ալ դրամով կու գար...։ Եւ Գրիգոր կը մտածէր իր դաւակներուն մասին, որոնք այդ օր, պիտի ծռէին իրենց վիզը, և իրենց թուքը կուլ տալով պիտի երթային քնանալու։ Կը մտածէր այս բոլորին մասին՝ առանց կարենալ զսպելու յուզումը։ Լո՜ւռ կ'արտասուէր։

Գրիգոր մի քանի օրէ ի վեր չէր աշխատեր։ Արձակած էին զինք իր գործէն։ Ու հիմա բոլորովին անոք՝ կ'անցնէր փողոցներուն մէջէն, իր վիշտերուն հետ խօսելով։

Հասաւ տուն։ Սուրէն նստած իր մօրը գով, գլուխը դրած անոր կուրծքին՝ կը դողար. ակռաները կը կափկափէին, և ձեռքերը, ցրտ փաթթած էր մօրը պարանոցին, սառած էին կարծես։ Մայրը կը սեղմէր անոր գլուխը իր կուրծքին վրայ, տաքցնելու համար զայն։ Բայց անգութ ցուրտը, կը մտնէր կոտրտած ապակիներէն ներս, և սարսուռ տալով անոնց մարմնին, կ'անհետանար։

Ցաղորդ առաւօտ Սուրէն չարթնցաւ։ Կը քնանար՝ անոյշ ժպիտ մը դէմքին։ Մարմինը կապուտցեր էր արդէն։

Կէսօրէ ետք, տասէն-տասնհինգ հոգի միայն կը հետեւէին

անոր դագաղին — ընկերները և ծնողքը։ Ընկերներէն չատեր կու լային, մայրը՝ ինքնիր մէջ կծկուած և բռնած վաչիկին ձեռքէն, կը քալէր դագաղին հետեւէն։ Մերթ ընդ մերթ, վաչիկ կ'աղաղակէր.

— Մի՛ տանիք... մի տանիք... Սուրէ՛ն...։

Մայրը կը սեղմէր իր կուրծքին վրայ հէգ վաչէն, և իր արցունքներով կը թրջէր անոր գլուխը։

* * *

Սուրէնին մահը մեծ վիշտ պատճառեց խեղճ Սիրվարդին։ Մի քանի օրէն ան ալ ինկաւ անկողին, սեւելի ճիշդ, ցնցոտիներէ և հին հագուստներէ կարկանուած լաթերու կոյտ մը, որուն անկողին անունը կու տային։

Գրիգոր իր ամբողջ կարելին կ'ընէր. սպիէն անդիէն պարագի դրամ կը ճարէր և Սիրվարդին համար կը ծախսէր։ Բայց չկրցաւ իր քամբախտ կինը ազատել։ Եւ ան տառապած ժպիտ մը դէմքին՝ բռնեց հոգեառ հրեչտակին ձեռքը։

Մայրը թաղուեցաւ վաւկին քով։ Պարզ խաչափայտ մը կը ցցուէր անոնց գերեզմաններուն վրայ։ Ձիւնը ծածկած էր ամէն բան. միայն խաչը կը մատնէր թէ հոն կը դտնուէին մայր մը ու իր զաւակը։

* * *

Գրիգոր փոխուած էր։ Ան կը սիրէր ձմեռը, կը սիրէր ձիւնին ցուրտ հարուածները։ կը սիրէր մուրթը, կը սիրէր այն ամէն բաները՝ զորս կ'ատէին մարդիկ։ կը սիրէր թչուառը և կը փնտռէր մահը։

Ու գիշեր մը, ձմրան ցրտասարսուռ գիշեր մը, զոր ինք այնքա՜ն կը սիրէր, բռնեց վաչիկին ձեռքէն, և բարեկամաբար ցուրտին հետ, անհետացաւ մթութեան մէջ... ո՞վ գիտէ ո՛ւր գտնելու սփոփանքը՝ իր վշտոտ սրտին։

ԱԲՐԱՀԱՄ ՏԷՐ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

(Գ. Դաւառաց)

ՇՆՈՐՀԱԼԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԷՆ ՊԱՏԳԱՄ

Ա.

ՔԱՂԱՔԱՑԻՆԵՐՈՒՆ

Շնորհալի Հայրապետ, հռչակաւոր «ԸՆԴՀԱՆՐԱՆԱՀՆ» բուդրիի վէջ, իր հայրական յորդորներր բաշխած ատեն, առատաձեռնօրէն և լիօրէն, առանձնապէս եպիսկոպոսներու, վանականներու, հահանցներու ուղղելէ ետք իր խօսքր կր դառնայ իր հօտին աշխարհական դասուն տալու իր Հայրապետական պատգամր:

Ինչ որ բարգմանաբար կր ներկայացնենք ստորեւ: **ԽՄԲ.**

աղաքացիներուդ ալ կը պատուիրենք, որ չուկաներ-ուն մէջ կը նստիք առեւտուրի, ինչպէս նաեւ արհեստաւորներուդ, որ ուղղամտութեամբ և անաբատասիրութեամբ վարէք ձեր կեանքը: Թող ո՛չ ոք խաբէութեամբ և նենգութեամբ ծախէ իր ապրանքները՝ անմեղ գնողներուն, մանաւանդ ստախօսութեամբ և սուտ երդումով ռամիկներն ու տգէտները խաբելով. որովհետեւ, դատաստանի օրը, գողերու և չափչփակողներու հետ պիտի դատուի այն մարդը, և Աստուած իր պարգեւներն առնելով պիտի տայ անկէ զրկուածներուն:

Մեծ ու փոքր կշիռ և կրկին չափ չունենա՛ք. վասնզի երկուքն ալ պիղծ են Աստուծոյ առջեւ, ինչպէս ըսաւ Սողոմոն. այլ արդարութեամբ և ուղղամտութեամբ ծախեցէ՛ք ձեր ձեռագործները և վաճառանիւթերը, որպէսզի գրկուածներուն անէծքը չայրէ ձեր ապրանքները, այլ Աստուծոյ օրհնութիւնը ձեր տուներուն մէջ մտնէ:

Շինականները մի՛ արհամարհէք իբրեւ տգէտներ, իրենց միամտութեան համար, որովհետեւ Աստուած աւելի կը սիրէ անոնց արդարամիտ կեանքը քան անմաքուր և խաբեբայ մարդիկը:

Ձեր դրամը տոկոսով մի՛ տաք, Մարգարէին համաձայն, անոնց՝ որոնք կը նեղուին բռնաւոր իշխաններէն, և մի՛ ուտէք անոնց աղքատ վաստակը՝ տոկոսի չահին մէջ. այլ՝ որպէս եղբայրներ՝ կարեկցեցէ՛ք և օգնեցէ՛ք իրարու։ Եւ ինչ որ փոխ կու տաք անոնց՝ զա՛յն միայն պահանջեցէք, և բազմապատիկ վարձք պիտի ստանաք Աստուծմէ՝ յաւիտենական կեանքին մէջ. ինչպէս կը պատգամէ Քրիստոս, ո՛չ միայն առանց տոկոսի տուէք, այլ «Տուէք անո՛նց, որոնցմէ առնել չէք ակնկալեր»։ Դարձեալ, ձեր բոլոր ունեցածներէն ողորմութիւն տուէք կարօտեալներուն և աղքատներուն, որպէսզի անով սրբուին ձեր բոլոր ինչքերը, և փոխարէնը Քրիստոսէ ստանաք, դատաստանի օրը։

Բ.

ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՆԵՐՈՒՆ ԵՒ ԲՈԼՈՐ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՆՆԵՐՈՒՆ

Լսեցէ՛ք երկրագործներ և բոլոր աշխարհականներ, Աստուծոյ պատուիրանին խրատը, զոր կ՚ուզեմ ձեզի։ Մանաւանդ դուք աւելի պէտք ունիք հոգեւոր դեղի՝ հոգեկան բժշկութեան համար, որպէս զի դո՛ւք ալ առողջանաք մեղքերու հիւանդութենէն։ Ուստի, կ՚ազաչեմ ձեզի, մարմնական անցաւոր կեանքի հեչտութեամբ հոգեկան յաւիտենական հեչտութիւնը, զոր սուրբերը երկինքի արքայութեան մէջ կը վայելեն, մի՛ կորսնցնէք։

Եւ որովհետեւ Աստուծոյ տաճար էք, ինչպէս ըսաւ Առաքեալը, և աւազանին մկրտութեամբ Աստուծոյ Հոգին ձեր մէջ կը բնակի, պղծալից պառնկութեամբ և չնութեամբ մի՛ ապականէք Աստուծոյ տաճարը, որպէսզի դատաստանի օրը Աստուած զեհենի կրակով չայրէ ձեզ, ինչպէս կը գրէ Պօղոս։

Գինով մի՛ արբենաք, որուն մէջն են զեխութիւն և յիմարութիւն, և որ մայրն է պառնկութեան և ամէն տեսակ պղծութեան, անիրաւութեան, վէճի և անարգական խօսքերու, որմէ ապականութիւններ ալ յառաջ կու գան, որպէս զի Աստուծոյ արքայութեան ժառանգութենէն չզրկուիք՝ ապականութեանց և չարագործներու հետ, Առաքեալի խօսքին համաձայն։

Եւ եթէ ձեզմէ մէկը ասոնցմով և կամ ուրիշ յանցանքներով մեղանչէ Աստուծոյ, մինչեւ վախճանի օրը միշտ նոյն աղաչողի սովորութեան մէջ թող չմնայ, այլ խոստովանութեամբ և ապաշխարութեամբ թող քաւէ իր յանցանքները և անկէ ետք, փոխանակ չարիքի, թող բարիք գործէ։

Դարձեալ՝ ձեր լեզուն սատանայի գործիք մի՛ ընէք, չար ու խիստ հայհոյանքներու միջոցաւ, մանաւանդ որ (անոնք) կ՚անարգեն հաւատքն ու հոգին, աւազանին մկրտութիւնն ու մկրտիչ քահանան, դէմքն ու բերանը, որոնք (յանցանքները) ուրացումէն և թլփատութենէն ալ մեծ են, քանզի անհաւատներ, որոնք քրիստոնեան կը տեսնեն հաւատքն ուրանալու, զԱստուած անարգել չեն տար, իսկ ան որ հաւատքը կ՚անարգէ, ոչ թէ մարդը կ՚անարգէ, այլ զԱստուած, քանզի ամէն աստուածապաշտի հաւատքը առ Աստուած է, և ան որ մկրտութիւնն ու մկրտիչ քահանան կ՚անարգէ՝ Սուրբ Հոգին կ՚անարգէ, որովհետեւ աւազանով մըկըրտուածները Անո՛վ կը ծնին։ Եւ ան որ մարդուն հոգին ու դէմքը կ՚անարգէ՝ նոյնպէս Աստուծոյ կը հայհոյէ, որովհետեւ հոգին Աստուծոյ չունչն է, դէմքը Աստուծոյ պատկերն է, բերանն ալ Քրիստոսի մարմինն ու արիւնը ընդունողն է։ Հետեւաբար այսպիսի զգուշութեամբ և աղաւոտ խօսքերով մի՛ տրտմեցնէք Աստուծոյ Սուրբ Հոգին, որպէս զի Ան, որ աւազանով բնակեցաւ ձեր մէջ, չհեռանայ ձեզմէ և անոր փոխարէն սատանայի հոգին չմտնէ և չբնակի ձեր սիրտերուն մէջ։

Դարձեալ՝ այս պատուէրը կ՚աւանդենք բոլոր հաւատացեալներուդ, որ ձեր մանուկները Աստուծոյ երկիւղով անուշանէք, մանուկ հասակէն խրատելով զանոնք ըլլալ ողորմած, ազօթասէր. անոնց աղօթքներ սորվեցուցէ՛ք. սաստեցէ՛ք՝ որպէս զի աղտոտ խօսքերու և հայհոյութիւններու չվարժուին, որովհետեւ մանկութեան չրջանին ծնողական խրատը աւելի անջնջելիօրէն կը տպաւորուի մանուկներու մտքին մէջ. որուն համեմատ՝ բարիքներուն վարձատրութիւն պիտի ստանաք Տիրոջմէն։

Եւ բոլոր բարիքներուն իբրեւ գագաթնակէտ՝ իրարու հանդէպ Սէր ունեցէք. աղքատներուն, մերկերուն, հիւրերուն, բանտարկեալներուն և հիւանդներուն հանդէպ՝ կարեկցութիւն և ողորմածութիւն, որով Յիսուս Քրիստոսի միջոցաւ արքայութեան ժառանգորդ պիտի ըլլաք։

Թարգմ. ՄՈՎՍԷՍ ՍԻՐԿ. ՔԷՇԻՇԵԱՆ

ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ, «Ընդհանրական» (էջ 79—82)

ՄԵԾՆ ՏԻԳՐԱՆ ԵՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

. . . րդարեւ Մեծն Տիգրանի դէմքը կը տիրապետէ Հայոց Պատմութեան, ո՛չ այնքան որովհետեւ անիկա ընդարձակ կայսրութեան մը վրայ իշխեց, այլ որովհետեւ անիկա անջնջելի կնիքով մը կնքեց ապագան իր ժողովուրդին։

Իրմէ առաջ Հայոց երկիրը, հովիտներու բնական բաժանումին պատճառաւ, տոհմային կեանքի յանձնուած կը թուէր։ Մեծն Տիգրան զայն բարձրացուց միաւորեա՛լ կեանքի, որ, բարոյական տեսակէտով, ինչ ալ եղած ըլլան հետագայ բաժանումները, բնաւ չդադրեցաւ։

Իրմով միացած այդ Հայաստանը ան ձերբազատեց Ասիոյ հրապոյրէն, անոր հայեացքը վերջնականապէս ուղղելու համար դէպի Արեւմուտք, թէ՛ իր յունադրոշմ մշակոյթով և թէ վերջնական յարուսմով՝ Հռոմի։ Հայաստան, արդարեւ, ծնունդով իսկ հնդ–եւրոպական էր։ Բայց Մեծն Տիգրան էր որ՝ անոր այդ հանգամանքը ամրացուց, ընդմիշտ Արեւմտեան աչխարհին զօդելով զայն։

Իրմէ ետք, իւրաքանչիւր դար հետը պիտի բերէ իր անխուսափելի իրագործումները։ Միջին դարուն, ինչպէս Արեւմուտքի՝ նոյնպէս ու մանաւանդ Հայաստանի մէջ աւատապետական դրութիւնը վերստին պիտի ի յայտ գայ՝ լեռնագրական բաժանումներու պատճառաւ։ Բայց ոգեկան միութիւնը, աւատապետական դրութեան յարակից բոլոր առանձնայատկութիւններու ընդմէջէն պիտի վերապրի անաղարտօրէն։

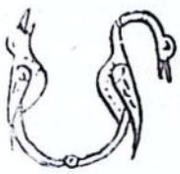
Այսօ՛ր ալ, ինչպէս միջնադարեան մեր Ֆրանսայի մէջ, աւատապետական պայքարներ և ցեղային մրցակցութիւններ վաղանցիկ են։ Ինչ որ կը մնայ՝ հայկական խաղաքարութիւնն իսկ է, իր տաճարներն ու մարտիրոսները, իր ոգեղինութիւնը։

Եւ այդ ոգեղինութիւնը՝ ԱՄԲՈՂՋ ՀԱՅԱՍՏԱՆՆ է։

Թրգ. ՀՐԱՏ ԱՇՃԵԱՆ
(Դ. Դասարան)

RENÉ GROUSSET
Histoire de l'Arménie
(conclusion)

ԽՐԱՏՆԵՐ

Ի՛ կարդար ուրիշներուն հակաճառելու կամ ա-նոնց ըսածները հերքելու նպատակով։

Անպայման հաւատք մի՛ ընծայեր կարդացածիդ։ Հեղինակներուն տրտաբերածները որպէս վերջնական ճշմարտութիւն մի՛ ընդունիր։

Մի՛ կարդար խօսակցութեան նիւթ ճարելու համար քեզի։ Ոչ ալ՝ հրապարակային ասուլիսի մը ընթացքին ինքզինքդ ցուցադրելու համար։

Կարդա՛, բանականութիւնդ զօրացնելու և ամէն ինչ իր ճշգրիտ տարողութեամբ կշռադատել կարենալու աստիճանին հասնելու համար։

Կան գրքեր, որոնք պէտք է համտեսուին միայն, ուրիշներ՝ որոնք հարկ է ճմռպարանօք կլլուին, և շատ սակաւութիւ ա՛յլ հատորներ, զորս հարկ է ծամել ու մարսել։

Այլ խօսքով՝ կարդ մը գրքերու ընթերցանութիւնը պէտք է կատարել հատուածաբար միայն։

Ուրիշ գրքեր պէտք է կարդալ՝ սակայն և այնպէս, առանց խորալու անոնց մէջ։

Իսկ կան ա՛յլ փոքրաթիւ հատորներ, զորս պէտք է կարդալ ամբողջովին, մի՛ծ ջանասիրութեամբ, կեդրոնացմամբ և բուլտրանուէր ուշադրութեամբ։

Francis Bacon
(1561—1626)

Անգ. բրգ.
Վ. ՀԱՆԷՍԵԱՆ

ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՑ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ

«Թէ մօդ անգամ մտիկ հաւնես
Ըո մայր լեզուն չմոռանաս»

Ահ է խորհուրդը թարգմանչաց ազնին. անգնահատելի է գործը այն մեծ ու տքնաջան սուրբերուն, որ հայ ազգը յաւիտենականութեան գիրկը մղեցին։

Մեծ են թարգմանիչները. արծիւներու թռիչքէն ալ վեր է անոնց արժանիքը. երկնքի կապոյտին հասնող և ամպերու չուշան քօղավ ծածուկ՝ հակայական լեռներու գագաթներէն ալ բարձր է փառքն անոնց, զոր չսպրեցաւ ոեւէ մահկանացու ու չկրցաւ կտակել երբեք այնքան սրբազան ժառանգ մը՝ իր յաւնորդներուն։

Ակնարկ մը գիրենք կանխող դարերուն վրայ՝ պիտի բաւէ հաստատել մեծութիւնն իրենց հանճարին ու փառքին. զոր կերտեցին իրենց ձեռքով՝ գիշերը ցերեկին ընդխառնելով։

* * *

Մութ է հայոց երկինքը. հայեր սարսափով կը դիտեն գիրենք չրջապատող այդ մութին անթափանցելիութիւնը, և պարապութիւնն իրենց մտքին ու հոգիին, և կը մտին, կը մտին անդարմանն ու անօգնական. կծկուած իրենց պատեանին մէջ՝ որպէս խեցի մը ովկիանոսի խորը՝ մթութեան ու ցուրտին մէջ, ուր արեւու ճառագայթներուն հասողութեան կը դիմադրէ այդ մութ հագած վիշապը՝ ոգիսութիւնը։

Երբ տակաւին չկայ մեր նահատակներու գերեզմաններէն ժայթքող ներումի ժպիտը լուսնկէն. երբ տակաւին մեր Լուսաւորչի բզքտուած մարմնի տեսքէն «խոր վիրապը» կը սարսի. մթութեան մէջ թաղուած մեր ժողովուրդին վտանգուած ապագան միայն ա՛յնքան հեռու էր, որքան կրնային տեսնել նախնիք՝ այդ

խաւարակուլ մութին մէջ։

Օն ուրեմն, բարձրացող չունչը քրիստոնէական հաւատքին, լոյսի աղբիւրը ժայթքող «վիրապէն» Արարատեան դաշտին վրայ, յանկարծօրէն չլացող ու լոյսին անվարժ մեր ժողովուրդին մտքին ու հոգիին պարապադռները բացին։

Բայց անցաւ խօսքը՝ որպէս փոթորիկ, անցաւ լոյս էութիւնը երիցապոյն Պարթեւին, ու քաղաքական անկեալ վիճակի մը մէջ հայութեան աչքերուն հրաշալի ու սխրալի գործօղութիւնը մնաց կիսատ։

Անզօր եղաւ պարթեւական տունը՝ իր մեծ հօր սկսած այնքան չքնաղ գործը ի կատար հանելու, թագաւորներու և իշխաններու բարբարոս ու հեթանոս արարքները զսպելու։

Անոր չառաւիղները իրարու հետէ մահացան՝ մեծ մասամբ, խաղը իրենց ձեռքին՝ որպէս վահան, ու խարանող խօսքը իրենց շրթներուն՝ որպէս հառաչ սուր։

Երբ արքունիքը չարաբար ու դառնօրէն կը մահացնէր կղերական իշխանաւորները, վերջիններու խստաբարոյ ընթացքին և անխնայ յանդիմանութիւններու ու պարսաւին համար, երբ, փոխարէն՝ թուլամորթ ու ապաքրիստոնեայ հայրապետներ կը ներմուծէր Քրիստոնէութեան նորահաստատ հիմերը արդէն իսկ ըսկսած էին սարսիլ։

Անդին, քաղաքական փոթորիկը իր գագաթնակէտին հասած՝ արեւելքէն ու արեւմուտքէն, ուժգին կը չառաչէր մեր ժողովուրդի ականջներուն տակ։

Հայաստանը չրջապատող զայդ պետութիւնները իրենց քաղաքական մակընթացութեան գերագոյն աստիճանին հասած ըլլալ կը թուէին, և Հայաստանը, այդ կղզին, խարխուլ հիմերով ու ծռած աչտարակներով այդ բերդը, իր վտանգի գերագոյն պահը կ'ապրէր· դատապարտուած յաւիտենական մեռելութեան։

Ցուժող բազմապիսի և իրերայաջորդ ալիքները, գլխու պտոյտ պատճառող արագութեամբ կը թաւալէին, ներկայացնելով ահաւոր ողբերգախաղ մը՝ ներքին հակամարտութիւններէն արդէն իսկ ծուէն–ծուէն եղած հայաստանեայց պատառին վրայ։

Կղզին կարծես կը սարսէր, կը դողար փլատակէ մը կախուած ապալուն հնծանի մը պէս, անկարող իր բեռը վերցնելու։

Դէռ քաղաքական ծիրէն անդին, բայց մեր ժողովուրդին

մէջ, մեր արեան յաճախանքին մաս կազմած՝ մանրէներու բանակները, իրենց քանդումի հրասայլային աշխատանքը կը տանէին. բերդը ներսէն գրաւելու դասական, բայց անհերքելիօրէն ճշմարիտ գործելակերպով։

Մութը փարատած ըլլար ըլլար կը թուէր մեր դէմքերէն, բայց մեր սրտերու խորունկ անկիւններուն մէջ, ան իր ճգնաժամը ապրելով, աւելի զօրաւոր թափով կը գործէր, անհուն ջղաձգութեամբ կը դիմադրէր և կը սպառնար դուրսէն խուժող լոյսի ամոյն հեղեղին անհարազատ ու դեղին ներող ժպիտին։

Կը տեսնէր առողջ և լուսամիտ տարրը մեր ժողովուրդին՝ անաւորութիւնը վտանգին. կը տեսնէր, և անկարող անոր առաջքն առնելու՝ կը տառապէր՝ ճգնաժամային տառապանքով մը։

Ու այդ ճգնաժամին էր որ պատահեցաւ հրաշքը։

Պատահեցաւ հրաշքը վախի և ինքնամփոփումի զօրեղ թելադրութեամբ, որ մահկանացու հայ ազգին կեանքի և յարութեան կոչը չեփորեց։ Ու յաւերժութեան հետ պայմանագիրը կընքած՝ առն դարձաւ մեծ վարդապետն ու մեծ սուրբը հայութեան։

Պարթեւական տան վերջին չառաւիղը, կրտսերագոյնն ու վհատագոյնը. մեծ վարպետին քայլերը առաջնորդող լոյսէ չղթան, դարձաւ անոր հոգիին ընկերը՝ վիշտի ու երկունքի մէջ։ Ակնդէտ սպասեց անոր ճամբուն։ Ժպտեցաւ անոր վերելքին և հրճուեցաւ անոր յաջողութեամբ։

Գիշերները անոր պէս լուսցուց՝ մինակ ու տարիքովը քեռնաւոր, աղօթեց յարաժամ և վառմշապուհ թագաւորին արքունական գանձերը հոսեցուց անոր ձեռքերուն մէջ՝ մեծ նպատակին համար։

Վհատանձ վերջին չառաւիղը Մեծ Պարթեւին սրբատրեց, մաղեց՝ երբեմն հարկի տակ եղած սխալները իր նախորդներուն, ու Պարթեւական տան սկզբունքներուն դրօշակը յանձնեց՝ որպէս ժառանգութիւն՝ Հայոց նոր յարութիւն առնող ազգին։

Անցան այլեւս ժամանակները, երբ մութը տիրապետող էր մեր գաւառներուն մէջ, երբ մեր արքունիքն ու քաղաքացին քրիստոնէութիւնը կը կրէին որպէս ձգձգեալ և հայութիւնը՝ որպէս զարդ։

Յանկարծական հրաբուխի մը ժայթքումէն վեր բարձրացող սարի մը նման՝ իր գագաթը անհատանելի մշուշներու մէջ թաղուած՝ ալեհեր ու սուրբ, վեր բարձրացաւ մեր լեզուն, ու իր

մայրական թեւերուն տակ դիտեց ժպիտը՝ աստուածային ու անխարդախ՝ զարթնող մանկան։

Ինչպէս մութը յանկարծօրէն կը հալածուի լոյսէն, յոյսէն, դեռ ճերմակի վրայ վազող մոմի չողքէն, այդպէս հալածական ու անապաստան՝ օտարական քարոզիչները հեռացան Հայաստանէն։ Հնչեց Հայոց Լեզուն, հայ գաւառներուն մէջ, հայ տաճարներու բեմերէն հնչեց ու արձագանգեց դարեր շարունակ՝ յարատեւօրէն։ Ու անոր արձագանգին դարձը անեղծօրէն փոխադրուեցաւ սերունդէ սերունդ։

Աւետարանի պատգամը անցաւ խօսքէն անդին, արձանացաւ մագաղաթին վրայ, ու իր յաւերժութեան խորունկ ժպիտը դէմքին՝ կեցաւ խաղաղ, սպասող, իր չողերը արձակելու համար մեր մտքի, սրտի և հոգիի պարունակէն ներս։ Ու առիթ տալ՝ ծաւալի դիտութեան լոյսին՝ ճախրա՛նքը հայ մտքին։ Եւ ահա փաղանգը, մեր սրբալոյս թարգմանիչներէն յետոյ, մեր տիտանեան մատենագիրներուն։ Շունչն անոնց որպէս կրակ թաւալեցաւ յետագայ սերունդներուն մէջ և մեր «անուանումնասէր» ժողովուրդը սկսաւ այնքան արագ ու չլացուցիչ նուաճումներ կատարել մշակութային ամէն դետնի վրայ։

Գրականութիւնը իր գագաթնակէտին հասաւ՝ գրեթէ դիւթէն հազիւ քանի մը տասնամեակ անց. հայոց աչխարհ ողողուեցաւ՝ թարգմանութիւններու հետ միասին ստեղծագործութիւններով։

Հետզհետէ, կրօնական գրութեանց կողքին, թարգմանուեցան նաեւ գիտական և իմաստասիրական բազմաթիւ ընտրելագոյն երկեր, և այսպէս վեհապանծ թարգմանիչները մեր, ստեղծեցին հայ երկինքի վրայ չողաձող «Ոսկեդար»ը մեր գրականութեան։ Հայն անցաւ ուսման ու մշակոյթի տիեղոսը կրող ազգութեանց չարքին, և հետագային չվարանեցաւ երբեք իր իմացական ուժերը կշիռի զարնելու յոյն իմացականի ուժերուն հետ։

Եւ տակաւին՝ փաղանգը մեր նրբաճաշակ արուեստագէտներուն, իրենց կառուցած ինքնատիպ եկեղեցիներով՝ երկնասլաց գմբէթաւոր, աքանչելի նկարչութեամբ. հոյակապ քանդակագործութեամբ, հրեշտակային երաժշտութեամբ, որոնք արդի աչխարհն իսկ կը հիացնեն ու կը զարմացնեն։

Եւ տակաւին՝ սերունդներու արեան հետ քալող չարանը մեր արուեստագէտներուն՝ մինչեւ այսօր։ Այս բոլորը՝ չնորհիւ թարգ-

մանչաց, չնորհիւ հայ գիրին ու դպրութեան։

Կարելի չէ գծել սահմանը հայ գիրին, փառքն անոր անհուն արժէքին, ինչպէս կարելի չէ պարագծել ժամանակն ու տեւողութիւնը հայ կեանքին։

Հաւատա՛, հա՛յ ժողովուրդ, առանց այդ մեծ ժառանգութեան, եթէ նոյնիսկ ապրէիր, պիտի ապրէիր որպէս թափառաշրջիկ գնչու, անժառանգ, անտուն, անհայրենիք։

Եւ քու այսօրուան փառքիդ նայելու ու անոր անհունութիւնը խորաչափելու համար՝ պիտի չբաւէր երբեք քու այդ մարդկային աչքդ։

*
* *

Անհաւասիկ թարգմանչաց խորհուրդը, որուն պիտի հաւատայ և պէտք է որ հաւատայ ամէն հայ, որ կ'ուզէ ապրիլ և ապրեցնել՝ որպէս հայ։

Որովհետեւ ազգ մը առանց լեզուի, առանց մշակոյթի, ազգ մը չէ, այլ՝ հաւաքականութիւն մը, ամբոխ մը, որ կրնայ վտանգուիլ յանկարծ, նահանջել առանց կարենալ գտնելու դիմադրութեան կռուան, և պարտութիւնը կ'ըլլայ՝ աներկբայ՝ անաւոր ու անկանգնելի։

Ուրեմն, Հայ ժողովուրդ, քանի գիտես թէ լեզուդ կը պահէ քեզ՝ որպէս ազգ, դուն ալ քու կարգին՝ կրկնէ խօսքը քերթողահին, իջի՛ր մէջն անոր խորհուրդին ու պիտի ապրի՛ս յաւիտեան։

ԿՈՐԻՒՆ ՔՀՆԾ. ՇՐԻՓԵԱՆ

ՍԱՐԳԻՍ ԾՆՈՐՀԱԼԻ

Ա. դարուն, երբ Մայր—Հայրենիքին մէջ հայ ազգին դարերու տքնաջան աշխատութեամբ կերտուած չինութիւններն ու մշակոյթի օճախները կը քանդուէին՝ Արեւելքէն խուժող հրոսախումբերու կողմէ, հայերը ստիպուած էին դէպի Արեւմուտք չարժիլ և իրենց քայլերուն առջեւ բացուող նոր հողերուն վրայ պատուաստուիլ և նոր մթնոլորտներուն պատչաճիլ։

Այս դժբախտ և չարաղէտ գաղթին հետեւանքով երբ արդէն իսկ բզքտուած Հայաստանը կը պարպուէր իր բնակչութենէն, հայ եկեղեցականութիւնն ու վանականութիւնը, ստիպուած, միացան իրենց սիրելի և աղետահար հօտին, որուն անբաժան մասն էին, և ամէն ինչ՝ թէ՛ վանք և թէ՛ եկեղեցի՝ թողլով, դրացի երկիրներու մէջ խաղաղ ապաստաններ որոնեցին։

Բնականաբար, հայ վանականները պիտի նախընտրէին այնպիսի վայրեր, որոնք քաղկեդոնականութենէ զերծ ըլլային։ Ուստի, փոխանակ Պոնտոսի, որ աւելի մօտ էր, հաստատուեցան ու չէնցուցին Բեսունի, Բերդուսի, Ուլնիոյ, Մարաշի և Տլուքի շրջանները, որոնք արդէն ապաստան եղած էին Ատոր վանականներու և ընդհանուր կոչումով մը Սեւի Լերինք կ՚անուանուէին։

Սեւ լեռներու վրայ հաստատուած հայ վանքերը ուսումնական, կրթական և մշակութային աշխոյժ գործունէութեան օճախներ հանդիսացան։ Ատոնցմէ կարմիր վանքը, յատկապէս, շատ բեղուն ու փայլուն շրջան մը բոլորած է։

Այդ փայլը կը պարտի ան Ստեփանոս Մանուկ վարդապետին, որուն համար յիշատակագիր մը կ՚ըսէ. «Մանուկ մի քահանայ գոլով և վարժեալ ի հին և ի նոր կտակարանս վարդապե-

տական ուսմամբ՝ ի հօրեղբօրէն իւրմէ, անուն կոչեցեալ Ստեփաննոս, որպէս թէ ուխտաւորութեամբ, սորա ընդ այլ փախըստականան հասեալ ի գաւառն Բեսնոյ, ի մեծ հռչակ սուրբ ուխտն որ կարմիր վանքն կոչիւր... ի նոյն տեղին բնակեցաւ, բայց ծածկեաց զանուն վարդապետութեանն վասն մանկական հասակին». սակայն չուտով յայտնուեցաւ «բնակչաց տեղւոյն, եթէ ուսեալ է գիրն և զնոր կտակարանս լիով, և հրամանն ունի առանց գաւազանի ազօթել ի տեղի ազօթից։ Եւ ապա ծերքն որ անդ կային՝ որք սիրողք էին լսել զպատուիրանս Աստուծոյ, հարկեցին զնա վարդապետել ի հասարակաց տեղին»։

Այս պերճաբան քարոզիչի աշակերտներէն, իրենց ատացած կրթութեամբ և ուսմամբ, նշանաւոր եղած են Գրիգոր Գ. Պահլաւունի կաթողիկոս և եղբայրը՝ Ներսէս Շնորհալի, Սարգիս, Իգնատիոս և Բարսեղ մեկնիչներ, ամէնքն ալ Շնորհալի կոչուած։ Այս կոչումը կը թուի ըլլալ յատուկ պատուանունը՝ կարմիր վանքի դպրոցին։

Կեանքը

Ո՞վ է Սարգիս Շնորհալի։

Սարգիս Շնորհալիի ծննդեան թուականն ու վայրը անծանօթ կը մնան մեզի։ Սակայն գիտենք թէ ժամանակակից է Ներսէս Շնորհալիի և աշակերտակից՝ Իգնատիոս և Բարսեղ Շնորհալի վարդապետներուն։

Ըստ Հ. Ղեւոնդ Ալիշանի «սա նման Ներսիսի կլայեցւոյ Շնորհալի անուանուած է յոմանց, չնորհիւ վարուցն և գրութեան»։

Ուսումն ու դաստիարակութիւնը ստացած է կարմիր վանքին մէջ՝ իրեն ուսուցիչ ունենալով վերոյ յիշուած Ստեփաննոս Մանուկ Եպիսկոպոսը։

Ուսումը աւարտելէ ետք՝ ձեռնադրուած է կուսակրօն եկեղեցական, և ըլլալով մենութեան սիրահար մը՝ իր բնակութիւնը հաստատած է Սեւ լերան ճգնաւորներու սուրբ ուխտին (որ ասորերէն Քարաչիթու կը կոչուի) մէջ, որուն յետոյ առաջնորդ ալ կարգուած է։

Իր գործի յառաջաբանին մէջ կը կարդանք «... Այսպէս երիցս երանեալ և ճշմարտասէր հոգի սուրբ վարդապետն Սարգիս և կատարեալ պուռեփիկոսն՝ ընտրեցաւ ի Հոգւոյն

Սրբոյ, և գրեցաւ ընդ անդրանիկս եկեղեցւոյ, ի տանէ Հայկազնեան, յազգէ Թորգոմեան, և որպէս ասաց Փրկիչն, թէ, ի պտղոյ անտի ծառն ճանաչի, այսպէս և հոգելից հայրս մեր՝ փորձ և ընտիր գտաւ ի համացեղս. և այս յայտնի է ի խորհրդականն և ի հանճարեղ բանս իւր: Թուի թէ առաքեալքն սուրբք՝ որք արբին զծնրանս բանին ի վերնատանն՝ իմամբ հրեղինօք լեզուօք հոգւոյն Սրբոյ՝ ի վերայ նոցա՝ առ բանն ընտրութեան, եղին զդոյլ կենդանարար բաժակին ի ձեռս Նորա, արբեցանել զուրախարար բաժակն արժանաւոր և ընտրեալ անձանց, այսինքն է ամենայն հաւատացելոց...»:

Իր մասին այս տողերը գրողը՝ կարապետ անունով՝ հաւանաբար իրեն աշակերտ և կամ ժամանակակից եղած ըլլայ, որովհետեւ իրեն համար «ի մերս ժամանակ» բացատրութիւնը կը գործածէ:

Գիտնալով հանդերձ որ իր ոսկորները կը գտնուին նոյն այդ Բարաչիթու վանքին մէջ, կ'անդիտանանք, սակայն, իր մահուան թուականը:

Գործը

Բարաչիթու վանքի կրօնաւոր մթնոլորտին մէջ, սերտելով յատկապէս Ս. Գիրքն ու եկեղեցական հայրերու՝ մանաւանդ Յովհան Ոսկեբերանի՝ մեկնութիւնները, կը փափաքի ինքն ալ իր կարգին առաքեալներու կաթողիկէ եօթը թուղթերու մեկնութիւնն ընել: Ուստի գործի կը ձեռնարկէ, և համբերատար ու տքնաջան աշխատանքով կ'աւարտէ 1156 թուին: Սակայն իր մեկնութիւնը չափազանց ընդարձակ ըլլալով, տասը տարի ետք 1166ին, իր ծերութեան օրերուն, կը համառօտէ(*) զայն, գոհացնելու համար այնպիսիները, որոնց մասին կը գանգատի ըսելով. «եթէ սղագունից հանդիպին բանից՝ զերկայնն և զբազմաբանն ի գովութիւն առնուն, և եթէ նախ երկայնագունից լինին լսող... զնուազն բարւոք վարկանին և զօրաւոր»:

Իր առաջադրութեան համաձայն, իր Մեկնութիւնը գրած է, ո՛չ «գժուարապատում և երազահանելական» բառերու գործածութեամբ, և ո՛չ ալ «գեղջուկ բանիւք» աղաւաղելով իմաստը:

(*) Ըստ Հ. Կ. Փիլարեանի «... կը բռնադատուի համառօտել իր գիրքը առձեռն գործածութեան համար...»:

Սարգիս Շնորհալի Ցովհան Ոսկեբերանը չատ կարդացած ըլլալով անկէ առած է իր ներշնչումը՝ մեկնողական աշխատանքի։ Իր այս մեկնութեան մէջ, կրօնա-բարոյական հարցեր չօշափած ատեն, որքան ալ օգտուած ըլլայ անոր և կամ ուրիշ եկեղեցական հայրերու երկերէն, իր գործը կը մնայ իր բարձրութեա՛ն վրայ և իր արժէքի՛ն մէջ, երբ մանաւանդ նկատի առնենք որ իրմէ առաջ հայ հեղինակ մը չէ եղած կաթողիկէ թուղթերու մեկնութիւնն ընող։

Իւրաքանչիւր քանի մը գլուխի վերջաւորութեան զետեղած է Ցորդորակներ, բաւական ընդարձակ, չատ գեղեցիկ և դաստիարակիչ բովանդակութեամբ, որոնց առաջինը թարգմանաբար կը ներկայացնենք։

Իր մեկնութիւնը, հակառակ չատ ընդարձակ ըլլալուն՝ հաճելի է ընթերցողին՝ չնորհիւ գրական գեղեցկութեան, ընտիր գաղափարներուն, վարդապետական ճչգրտութեան և մեկնութեան ընդհանուր ոգիին։

Լեզուն մաքուր է, պարզ և սահուն, ոսկեդարու դասական գրաբարէն ոչ հեռու, մաքուր և հանդարտ ոճի մը հետ։

*
* *

Սարգիս Շնորհալիի կ'ընծայուի եսայեան մարգարէութեան մեկնութիւնը, որ սակայն անծանօթ է մեզի, և նաեւ Առաջաւորաց պահոց մասին ճառ մը՝ գրուած Գրիգոր Պահլաւունի կաթողիկոսին խնդրանքով։

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՍԲԿ. ԷՄԻՐԶԷԵԱՆ
(Ընծայառաւ Ա.)

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

1.— Հ. Ղեւոնդ Ալիշան, «ՀԱՅԱՊԱՏՈՒՄ» 1901, վիննաւիկ, § 289.
2.— Հ. Կ. Բիւզարեան, «ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ» Ա. հատոր, վիննաւիկ, 1944, էջ 294.
3.— Եղիշէ Պատրիարք Դուրեան, «ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ», Երուսաղէմ, 1933, էջ 200.
4.— Ա. Ալպոյաճեան, «ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ԴՊՐՈՑԻ», Գահիրէ, 1947.
5.— Աբր. Զամինեան, «ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ՀԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ», Բ. տպ., Պէյրութ, 1941.

ՅՈՐԴՈՐԱՊ

Զարմանանք ծաղիկի նման թառամող փառքերուն վրայ, և երանի չտանք հարուստներուն: Որովհետեւ ո՛չ միայն խոտի ծաղիկէն աւելի դիւրաթառամ են անոնց փառքերը, այլ նաեւ սարդի ոստայնէն ալ աւելի խախուտ: Ստուերի և երազի նման է անոնց կեանքը: Եւ աւելի դիւրին է հաւատալ գիրին՝ ջուրի վրայ, քան հարստութեան՝ անոնց վրայ: Այնքան չուտ կը վտանգուին և կը փճանան, որ անձրեւի պըղպըջակներէն ալ աւելի չուտով կը հալին և կ'անյայտանան: Եւ իրենց չահերէն չահած մկղքերն ալ առած՝ իրենց հետ կը տանին: Անցաւոր հարստութեամբ՝ կը գրկուին երկնային փառքէն, առանց այս աշխարհի վրայ ալ վայելելու: Ուստի, լանք և դառնօրէն ողբանք զանոնք, վասնզի կը չանան կորստական փառքը չահիլ, և յաւիտենական փառքէն կը գրկուին: Վա՛յ անոնց մտքին կուրութեան և չափազանց անզգամութեան:

Եւ այժմ հարցնենք անոնց՝ թէ ինչո՞ւ համար այդչափ կատաղօրէն չահ կը հետապնդէք, իզուր տանջուելով և պարապ տեղ խռովելով:

Դիչեր ցերեկ ապրանքները գրկել և նեղել, կեղեքել և տառապեցնել կը խորհիք, որբերն ու այրիները կը լացնէք, և չէք գիտեր որո՞ւն կ'ամբարէք: Եւ արդ՝ ի՞նչ պիտի ըսէք. կամ ի՞նչ արդարացուցիչ պատասխան պիտի տաք: Եթէ ըսէք՝ ես ինձի համար կ'ամբարեմ՝ որպէսզի հանգիստ, ճոխ և փառաւոր կեանք մը վայելեմ մարդոց մէջ. տիկա ըսելով աւելի անմիտ և անզգամ կը գտնուիս, չգրկնչելով Աստուածաշունչի պատասխանէն, որ կը պատապարտէ, կը սպառնայ և կ'ըսէ թէ հարուստը իր հարստութեա՛մբ մէկտեղ պիտի կորսուի: Եւ եթէ ասոնց չես հաւատար, անհաւատ ըլլալով աստուածաշունչ պատգամներուն, գէթ

առաջին հարուստներուն նայէ՛ և անոնցմէ՛ սորվէ ունայնութիւնը հարստութեան. վասնզի սարդի ոստայնէն աւելի՛ տկար երեւցան, մոխիրէն ու փոչիէն (զորս քչեց տարաւ մրրիկը) աւելի՛ անյայտացան, բրուտի անօթէն աւելի՛ չուտ փշրուեցան, և այս աշխարհի հարստութենէն իրենց հետ ոչինչ տարին, բայց միայն մեղքը՝ պատճառն Աստուծոյ բարկութեան և առիթն իրենց յաւիտենական տանջանքին: Որովհետեւ, մարդ ո՛րքան հարստութիւն դիզէ, ա՛յնքան իր ցաւերը կ՚աւելցնէ, և իրեն համար խաւար, որդ և գեհենն կը չահի: Ո՛վ հարուստ, կ՚ուզե՞ս հանգիստի և փառքի մէջ վայելել, հեռու կեցի՛ր անիրաւելէն ու զրկելէն, և պիտի չդողաս ու պիտի չտագնապիս:

Օ՛ն, ճշմարիտն ըսէ ինծի, ո՞րը հանգիստ է, խաղաղ և հեչտ. մտահոգուի՞լն ու տատամսի՞լը, թէ՞ անհոգ և խաղաղ ըլլալը: Ամէնքը հակառակորդ և թշնամի՞ ունենալ լաւ է, թէ՞ սիրելի և բարեկամ: Ահա չափազանց անմիտներն իսկ քալ գիտեն մին բարի՝ և միւսը չար՝ որ ատոյգ չարչէն է. այսինքն՝ արծաթասիրութենէն: Եւ միայն ինքզինքին համար ամբարելն ու պահելը ի՞նչ է, եթէ ոչ ագահութիւն, որ երկրորդ կռապաշտութիւն է: Արդ, ասիկա անոնց որոնք կ՚ըսեն թէ իրե՛նց համար կ՚ամբարեն, որպէսզի հանգիստ վայելեն: Իսկ անոնք որոնք կ՚ըսեն թէ իրենց զաւակներո՛ւն համար կ՚ամբարեն, կը խաբեն՝ բանասարկուին նման, և իրենց զաւակները արդարանալու պատրուակ բռնելով՝ զանոնք կը զրկեն Քրիստոսի յոյսէն:

Ո՞վ յիմար, չէ՞ որ քեզ ստեղծողը ստեղծեց քու որդին ալ, և ան որ քեզի հարստութիւն տուաւ, ի՞նչպէս քու որդւոյդ ալ պիտի չտայ: Արդեօք քեզ աւելի՞ կը սիրէ անկէ, որ քեզի տուաւ, անոր չի տար: Արդեօք քե՞զ յանձնեց գայն հոգալ, զըրկելով իր խնամքէն: Եւ ի՞նչպէս մնծը տուաւ, փոքրը չի տար. այսինքն՝ մարմինը ստեղծեց և հոգին տուաւ, ի՛նչ որ պէտք է հոգիին և մարմնին՝ պիտի չտա՞յ: Զլսեցի՞ր Քրիստոսը, որ կ՚ըսէ. Չէ՞ որ հոգին աւելի կ՚արժէ քան կերակուրը, և մարմինը՝ քան հանդերձը: Եւ եթէ լսեցիր, արդեօք ինչո՞ւ չես հաւատար, ինչո՞ւ Աբրահիմին թոյլ չես տար իրեններդ նախախնամել: Ինչո՞ւ քու որդիդ կը զրկես Աբրահիմին խնամքէն, տարօրէն հոգալովդ գայն: Անո՛ր կը պատկանի արարածը, անո՛ր յանձնէ գայն. և դուն տրվեցո՛ւր (անոր) վայել առաքինութիւնը, (այսինքն) Աստուծոյ պատուիրանները գործադրել, որուն արդարութիւնը յա-

Հիանալի՛ն է, ագահութեամբ ամբարածները բաշխել և աղքատներուն տալ։

Արդ, եթէ իսկապէս Աստուծմէ՛ ստացար հարստութիւնդ, հաւատա՛ և վստահ եղիր որ քու որդւոյդ ալ կրկին առատութեամբ կը չնորհէ...։ Քու բարեպաշտութի՛ւնդ թող որդւոյդ, և ոչ թէ հարստութիւնդ։ Քու գթութեամբդ աղքատներուն՝ Աստուծոյ անսահման գթութի՛նը անոր վերակացու թող, և ոչ թէ ոսկիդ փայլը։ Ողորմածութեան բարի՛քը սորվեցուր անոր, և ոչ թէ ամարդութեան չարիքը։ ՁԱստո՛ւած պատուել սորվեցուր անոր, և ոչ թէ մամոնան։ Երկնայիններո՛ւն ցանկալ սորվեցուր անոր, ոչ թէ երկրայիններուն։ Երկնայի՛ն փառքը տեսնել սորվեցուր անոր, և ոչ թէ այս սին կեանքի ծաղկընկէց փառքը։ Ո՛չ թէ գառնութեամբ և թշուառութեամբ լի անցաւոր այս կեանքը սիրել սորվեցուր անոր, այլ՝ երանաւէտ ու հանգիստ յաւիտենական՛ն կեանքը։

Իսկ եթէ անիրաւելով և զրկելով ամբարած հարստութիւն ունիս, զոր քու որդւոյդ պիտի թողուս, յիշէ և հաւատա՛ թէ ո՛ւր որ անիրաւութիւն և զրկանք կայ, հոն կա՛յ նաեւ բարկութիւնն Աստուծոյ։ Հետեւաբար, ինչո՞ւ նախ Աստուծոյ բարկութեան պատճառը չես լուծեր, բաշխելով և տալով, այլ քու որդիդ ալ Աստուծոյ բարկութեան կցորդ և բաժնեկից կը դարձնես։ Եւ ասիկա՝ ատելութեան նշան է և ոչ սիրոյ. քո՛ւ որդիդ քու չար գործերուդ ժառանգորդ կը կարգես, և մանաւանդ նախանձախնդիր՝ քու վրադ տեսած անիրաւութեան և զրկանքներուն կատչելով։ Արդ, որո՞ն ներումին արժանի պիտի գտնուիս։ վասնզի դուն եթէ առանց օրինակի և ուսուցչի այդչափ չարիք գործել յանդգնեցար, քու որդիդ քեզ անօրէնութեան օրինակ և ուսուցիչ ունենալով, ի՞նչ չարիքներ պիտի չգործէ, անիրաւութիւնն իբրեւ արդարութիւն քեզմէ՛ սորվելով։ Եւ եթէ ճշմարիտ է Ս. Գրքին ըսածը, թէ՝ հայրեր ազոխ կերան և որդիներո՛ւն ակռաները առին, երբ իրենց գործերով պարտական չէին իրենց հայրերուն մեղքերուն, հապա ի՞նչպիսի պատիժ ու տանջանք պիտի չկրեն Աստուծմէ, երբ որդիներ չարագործութեամբ գերազանցեն իրենց հայրերը։

Արդ, ո՛վ հարուստներ, ասոնք լսելով՝ զղջացէ՛ք, և չանհեցէ՛ք դուք զձեզ և ձեր որդիները, երկնչելով Աստուծոյ դատաստանէն։ Պատճառ մի՛ ըլլաք ձեր և ձեր որդիներուն կորստեան։

Ողորմութիւն տուէ՛ք, և այս աչխարհի հարստութեամբ վաստըկեցէք երկնքի՛ հարստութիւնը։ Աստուած զուր տեղ չտուաւ ձեզի հարստութիւն, որպէս զի անարժանաբար սպառէք և մեղք գործէք, այլ որպէս զի անո՛վ անճառ բարին ժառանգէք...։

Թրգմ. ՀՐԱՆԴ ԱՃԷՄԵԱՆ
(Դ. Դասարաց)

ՍԱՐԳԻՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ
(Մեկնութիւն Կաթողիկեայ Թղթոյն)
Յորդորակ Ա.

ՎԱՐԴԱՆ ԱՅԳԵԿՑԻ

ՄՈՒՏՔ

Ինչեւ 1890 թուականը վարդան Այգեկցիի անձը անծանօթ մնացած էր Հայ մատենագրութեան պատմութեան մէջ, և անոր պայծառ դէմքը ժամանակի մշուշին մէջ թաքնուած։ Սոյն թուականէն առաջ անիկա չփոթուած էր միշտ հայ մատենագրութեան մէջ ծանօթ ուրիշ վարդանի մը հետ՝ Արեւելցի կոչուած։ 1890 թուականին, սակայն, Ռուս մեծ գիտնական և հայագէտ Ն. Մառ, առանձին ուսումնասիրութեամբ մը, ժամանակի մշուշէն դուրս բերաւ վարդան Այգեկցիի լուսաշող դէմքը, և անոր տուաւ իր արժանի և բարձրագոյն տեղը՝ առաքախօսութեան կալուածէն ներս։

ԿԵԱՆՔԸ

Վարդան Այգեկցիի անձին և կեանքին մասին լայն և բաւարար տեղեկութիւններ կը պակսին։ Անոր ծննդեան թուականը յայտնի չէ։ Յայտնի է իր ծննդավայրը՝ Մարաթա կամ Մարաթոն (Հալէպի մօտերը), զոր մի քանի անգամ կը յիշէ իր քարոզներուն մէջ։

Ծննդավայրէն առնելով, և սովորութեան համաձայն, վարդան Այգեկցի Մարաթացի պէտք էր կոչուէր. բայց վանականները, ըստ վանական աւանդութեան, ծննդավայրէն աւելի՝ իրենց վանքին անունով կը կոչուէին։ Ուստի, առաքախօս վարդան վարդապետը կոչուած է Այգեկցի կամ Այգեցի, իր կեանքը կարեւոր մասամբ Այգեկ վանքին մէջ (Սեաւ լերան վրայ) անցուցած ըլլալուն համար։

Վարդան Այգեկցի նախնական ուսումը ստացած է իր ծննդավայրին մէջ. իսկ բարձրագոյն ուսման համար անցած է Կիլիկիոյ Արքակաղին վանքը, ուր խնամուած և բարձրագոյն կրթութեան տիրացած է։

Ուսման ընթացքը աւարտելէ յետոյ կուսակրօն կը ձեռնադրուի և ապա կը վերադառնայ Ամիդ, ուր քարոզչութեամբ կը զբաղի։ Ամիդէն կ'անցնի Տլուք՝ իր հայրենի գաւառը, ուր դարձեալ քարոզչութեամբ կը զբաղի։ Սակայն ժողովուրդը չի կրնար հանդուրժել անոր խստաբարոյ խօսքերուն և կչտամբիչ քարոզներուն. որով կը սկսի հալածել զայն։ Վարդան Այգեկցի հալածական՝ կ'անցնի Այգեկ վանքը, ուր կ'անցընէ իր կեանքին մնացած տարիները, և ուր կը գրէ իր գործերը։

Վարդան Այգեկցի եղած է սրբակեաց և խստակրօն վարպետ մը՝ խօսքով և վարքով։ Եւ իր խօսքը աւելի ազդու ընծայելու համար, իր քարոզները համեմած է միշտ առակներով, ինչպէս կ'ընէր ինքն Քրիստոս։ Որովհետեւ առակն էր լաւագոյն միջոցն ու ձեւը կամ եղանակը ժողովուրդի զանազան թերութիւններն ու տկարութիւնները համարձակ ձաղկելու, ինչ որ պատճառ եղած է իր հալածանքին։

Վարդան Այգեկցիի մահուան թուականը յայտնի չէ, ինչպէս յայտնի չէր ծննդեան թուականը։ Բայց կ'ըսուի թէ մինչեւ խոր ծերութիւն հասած է, ապրելով լեցուն կեանք մը։

ԳՈՐԾԵՐԸ

Վարդան Այգեկցի բեղուն և բազմազան հեղինակ մը եղած է։ Իր բոլոր գործերը կրօնական բնոյթ ունին՝ իրենց այլազանութեամբն հանդերձ, զորս գրած է Այգեկ վանքին մէջ։ Բոլորն ալ դաստիարակչական նպատակով յօրինուած են և ուղղուած ժողովուրդի բոլոր խաւերուն։

Ստորեւ կը ներկայացնենք զանոնք, պարզ թուումով մը միայն։

1.— 22 խրատներ՝ ուղղուած Պաղտին իշխանին՝ անոր խնդրանքով։

2.— Անտիոքի Միքայէլ Եպիսկոպոսին հինգ հարցերուն պատասխանները «Հարցմունք Միքայէլի Անտիոքայ Եպիսկոպոսին»։

— Ի՞նչ ձեւով մարդ Աստուծոյ պատկերն է։

— Ի՞նչ վիճակի մէջ են մարդոց հոգիները եւ ո՞ւր են անոնց կայքերը։

— Ի՞նչ է աղօթքը։

— Ինչպէս կ'երեւին սուրբերը. կրնա՞ն մեզի գալ։

— Ո՞րն է մահացու մեղքը։

3.— Որտա յԱստուածաչունչ գրոց եւ պարզ բանիւ յայտնումն բարւոյն եւ չարին։

4.— Ճառք առ մանկունս խորին անապատի։

5.— Որտաք ոգեշահք առ Տանկագոյն կրօնաւորս, երեք հատ։

6.— Վասն վանական կենաց.

7.— Որտա ամենայն քահանայից եւ ժողովրդոց։

8.— Վասն քաւութեան։

9.— Վասն տասն հատարոյ, Ս. Երրորդութեան մասին։

10.— Վասն մարդեղութեան բանին Աստուծոյ։

11. Աղօթապիրք, գրուած Երուսաղէմի մէջ։

12.— Առակներ, որոնց ամբողջութիւնը կը կազմէ իր գլուխ գործոցը, Աղուեսապիրք կամ Վարդանապիրք անուամբ, որուն վրայ խարխափած են իր համբաւն ու փառքը։

ՎԱՐԴԱՆ ԱՅԳԵԿՑԻ ԱՌԱԿԱԽՕՍ

Հայ մատենագրութեան մէջ Վարդան Այգեկցի առաջին առակագիրը չէ հզած։ Անկէ առաջ արդէն յայտնի էր Մխիթար Գօշը, զոր իրաւամբ կարելի է համարել հայ առակագրութեան հայրը։ Թէեւ Մխիթար Գօշէն առաջ Ներսէս Շնորհալին ալ փորձած էր առակներ գրել, բայց չատ նախնական ձեւի մը մէջ եւ. մանաւանդ նպատակով ։— որպէս զի ռամիկ ժողովուրդը մաքուր հայերէն սորվէր։

Մխիթար Գօշի առակները չատ աւելի զարգացած են, բայց բաղդատմամբ Այգեկցիի առակներուն՝ առակաբին չատ տկար են եւ կատարելութենէ չատ հեռու։

Մեր մատենագրութեան մէջ առակախօսութիւնը կամ առակագրութիւնը իր բարձրագոյն ձեւին հասած է Վարդան Այգեկցիի միջոցաւ։ Իրմէ վերջ իր արժէքով առակախօս չենք ունեցած երբեք։

Ն. Մառ կ'ըսէ թէ Վարդան Այգեկցիի գտած առակները

գրական այդ սեռէն լաւագոյն ստեղծագործութիւններն են։ Թէեւ ինչ որ ունինք իր անունով՝ զուտ իր ստեղծագործութիւնը չեն, այլ նաեւ ուրիշ անձանօթ առակախօսներու։ Բայց ինք ըլլալով տիրական դէմք մը առակախօսութեան մէջ, գոյութիւն ունեցող բոլոր առակները իր անունով հասած են մեզի։

Վարդան Այգեկցիի առակները, ինչպէս Մխիթար Գօշիններուը, քաղուած են մարդկային, կենդանական և բուսական կեանքէ։ Ունին կրօնաբարոյական, խրատական նկարագիր։ Բոլորն ալ խօսուած կամ գրուած են ժողովուրդին դաստիարակութեան և բարոյական չինութեան համար։ Հեղինակը անոնց մէջ գործածած է չատ սրամիտ, հեգնող, և ձաղկող ոճ մը։ Մարդոց իր ըսելիքները ըսած է մարդու, կենդանիի կամ բոյսի միջոցաւ։ Որով առակները դարձած են չատ հետաքրքրական և ախորժաճաշակ։ Շատ յաճախ իրենց նիւթով և դասով աքանչելի կտորներ են։ Հեղինակը իւրաքանչիւրին տակը տուած է նաեւ մեկնութիւնն անոր որպէս զի ընթերցողը աւելի եւս տպաւորուի և ըստ մեկնութեան ուղղէ իր կեանքը։

Գործածած լեզուն թեթեւ գրաբար մըն է, ժողովրդական, քանի ժողովուրդին համար է, պարզ և աչխարհաբարով խառն։

Ստորեւ թարգմանաբար կը ներկայացնենք անոնցմէ երեք հատ, որոնք հաճելի ընթացք մը ունին և դաստիարակիչ են բնոյթով։

ԲԱՐԻ ՄԱՐԴՆ ՈՒ ՎԱՐՁԱՏՐՈՒԹԻՒՆԸ

Բարի մարդ մը կ'ապրէր՝ հեռու ամէն տեսակ չարիքէ։ Խումբ մը ճամբորդներ և վաճառականներ երկրէ մը ուրիշ երկիր կ'երթային, այս բարի մարդն ալ անոնց հետ։ Տեղ մը գացին, ուր, կ'ըսէին թէ, երեք օրուան ճամբայ ունին բայց ջուր չկայ, բացի ջրհորէ մը։ Անկէ անդին՝ դարձեալ երեք օրուան ճամբայ՝ առանց ջուրի։ Իսկ այն ջրհորին մէջ կը բնակէին երկու դեւեր։ Եւ ինչ մարդ որ մտնէր հոն, այլեւս չէր ելլեր։ կարաւանը հոն գնաց։ Որովհետեւ ջուրը որ ունէին սպառած էր։ Այն առեն ըսաւ կարաւանապետը. ով կ'առնէ իր արեան գինը և ջրհորին մէջ կը մտնէ, ու ջուր կու տայ ամենուն։ Որովհետեւ ով որ մտնէր և ամենուն ջուր տար, վերջին անգամ երբ գինք վեր քաշէին, դեւը կը կարէր պարանը և մարդը ջրհորին մէջ կը կորսուէր։

ինծի տուէք արեան գինը, ըսաւ բարի մարդը, որպէս զի հորին մէջ մտնեմ, և ամենուն ջուր տամ։ Եւ արեան գինը առնելով ջրհորին մէջ մտաւ և ջուր տուաւ ամէնուն։ Եւ երբ գինք կատեցին, (որ վեր քաշեն) դեւը կարեց պարանը և մարդը, որ ջրհորին մէջ էր, այր տարաւ։ Եւ որովհետեւ այն դեւը այլակերպուած էր, դըժնեայ և սեւադէմ, հարցուց մարդուն. կը հաւնի՞ս գիս, մարդը կը պատասխանէ՝ փառք Աստուծոյ որ քեզ տեղծեր է, և յօրիներ քու այդ կերպարանքդ, լոյս երեսդ, ծով աչքերդ. և սկսաւ գովել անոր բոլոր տեղերը՝ մէկիկ մէկիկ։ Հոն կար նաեւ ժահահոտ գորտ մը՝ չափազանց ազատ։ Դեւը հարցուց մարդուն հապա գորտը ի՞նչպէս է։ Եւ մարդը սկսաւ գովել անոր մարմնին բոլոր մասերը՝ մի առ մի։ Այն ատեն դեւն ու գորտը ելան և. մտան այլ ներքնայր մը, լուսափայլ կերպարանք մը զգեցան և եկան մարդուն քով ու ըսին՝ հիմա ի՞նչ ենք. որովհետեւ մէկը կարիճի մը փոխուած էր, իսկ միւսը ազջկայ մը։ Մարդը ըսաւ՝ ես գիտէի որ դուք չատ գեղեցիկ էք, անո՛ր համար ձեզ կանխաւ գովեցի։ Այն ատեն դեւը զայն առնելով ներքնայրը մտաւ, ցուցուց անոր այն տեղը, ուր մարդերը սպաննած էր, և ըսաւ. ասոնք բոլորը գիս չհաւնեցան, անո՛ր համար սպաննեցի զիրենք։ Դուն գիս հաւնեցար. ա՛ռ քեզի, ո՛րչափ որ կրնաս, գանձ, մարգարիտ, թանկագին քարեր, ոսկի և արծաթ, և գնա՛ խաղաղութեամբ։ Որովհետեւ դեւը բռնած էր այրը։ Մարդը ըսաւ չեմ կրնար առնել, որովհետեւ հորը խոր է, ընկերներս ալ գացին։ Այն ատեն դեւը մազի տոպրակ մը առնելով, ոսկիով արծաթով և թանկագին քարերով լեցուց զայն, և գինքն ու գանձով լի տոպրակը դրաւ հորին բերանը, և ըսաւ՝ գնա՛։ Մարդը երթալով հասաւ կարաւանին։ Անոնք երբ տեսան՝ զարմացան թէ ի՛նչպէս ազատեցաւ դեւէն։

Այս առակը ցոյց կու տայ՝ թէ բարի և խոնարհ մարդուն Աստուած կ՚օգնէ, և դեւը չի կրնար վնասել անոր։

ՄԱՅՐ ՈՒ ԱՂՋԻԿ ԵՒ ԺՈՒԺԿԱԼՈՒԹԻՒՆ

Կ՚ըսուի թէ մարդ մը տարեկան հարիւր մոթ հաց կը չահէր, և անով կ՚ապրեցնէր իր ընտանիքը։ Բայց տարի մը հարիւրէն քսան մոթ պակաս չահեցաւ և սկսաւ անդադար մտահոգուիլ, կեանքը ծանծռել, թէ այսչափ հացով ի՞նչպէս կրնանք նոքին հաս-

նիլ։ Իսկ Աստուած ուզեց յանդիմանել զայն։ — Իր հրեշտակը ղրկեց և ըսաւ անոր՝ ելի՛ր, երկու մօթ հաց բեռցուր և տուր այրի կնոջ մը, որ միամօր աղջիկ մը ունի։ Եւ անիկա գրաստին վրայ բեռցնելով տարաւ այրի կնոջ և ըսաւ՝ այս հացը Աստուած ղրկեց քեզի։ Եւ պարաւ կինը ըսաւ իր աղջկան. ելի՛ր, որդեակ, ա՛ռ հացը՝ զոր Տէրը ղրկեց մեզի։ Իսկ աղջիկը ըսաւ մօրը՝ ճաշի հացը կերած ենք. սակաւին մէջ տակաւին երկու բոկեղ ալ կայ՝ որ իրիկունը ուտենք. իսկ վաղուան Տէրն ու պատրաստողը Աստուած է։ Եւ մայր ու աղջիկ ըսին մարդուն՝ որ հացը բերած էր. որդի՛, քու հացդ տար ուրիշ ազքատի մը, որ օրուան կերակուր չունի, տիկա աւելորդ է մեզի։ Մարդը զարմացաւ այն կիներուն հեծանաւաստութեան վրայ և չատ ամչցաւ. որովհետեւ ութսուն մօթ հաց ունէր, և սակայն կը մտահոգուէր և կը ցաւէր թէ ինչպէս նորին պիտի հասնի։

Այս առակը ցոյց կու տայ թէ անոնք որ չատ ունին, և միշտ կը մտահոգուին՝ թէ ի՞նչպէս պիտի ապրինք. կը յանդիմանուին անոնցմէ, որոնք իրենց օրուան կերակուրը մուրալով կը հայթայթեն. և միշտ կը գոհանան Աստուծմէ, և չեն յուսահատիր։

ՀԱԻԱՏԱՐԻՄ ԸՆԿԵՐՆԵՐԸ

Կ՚ըսուի թէ, իրարու ընկերացած երկու մարդիկ՝ ազգատակերպ կը պտտէին երկրի վրայ, այն ըլլալով իրենց գործը։ Օր մը քաղաք մը եկան և կ՚ուզէին ներս մտնել։ Մէկ դրան մօտենալով՝ տեսան որ մարդու գլուխ մը կախուած էր դուռն ի վար, և չուզեցին մտնել։ Ըսին՝ երթանք միւս դռնէն մտնենք, ուր գլուխ կախուած չէ։ Եւ այնպէս քաղաքին բոլոր դռներուն չուրջը դառնալով՝ չգտան դուռ մը, ուր մարդու գլուխ կախուած չըլլար. և ստիպուած՝ մէկ դռնէն քաղաք մտան։ Եւ դռնապաններուն հարցուցին թէ ի՛նչ է պատճառը, որ ձեր քաղաքին բոլոր դռներուն վրայ մարդու գլուխ կախուած է. անոնք պատասխանեցին՝ թէ այդ բոլոր գլուխները օտար և զարիպ մարդոց են։ Եւ երբ անոնք պատճառը կը հարցնէին, թագաւորին հրաւիրակները հասան, որոնք զարիպ մարդիկը կը կանչէին։ Այն երկու մարդիկն ալ տարին, զորս թագաւորը կը կանչէր։ Եւ երբ գացին՝ թագաւորը մեծարեց զանոնք և անոնց առջեւ ամէն բանով լի

սեղան մը դրաւ և պատուէց զանոնք անուշահամ գինիով։ Անոնցմէ մէկը պէտք ունեցաւ և դուրս ելաւ վճարելու։ Այն ատեն Թագաւորը ըսաւ անոր՝ որ տունն էր՝ իր քովը, Թէ՝ ափսոս չէ՞ որ քեզի պէս պատուաւոր մարդ մը այդպիսի հասարակ մարդու մը հետ կը չրջիս, և քու լաւ անուդ կ'անպատուես ատոր համար։ Այն ատեն մարդը ըսաւ՝ այդպէս չէ ո՛վ բարի Թագաւոր, այլ իմ ընկերս ա՛յնպիսի Թագաւորի մը որդին է, որ ձեզի կը վայելէ անոր հօր փառքն ու Թագաւորութիւնը։ Անիկա Աստուծոյ սիրո՛յն համար ամէն բանէ հրաժարած է, և աղքատի նման կը պտտի։ Իսկոյն ներս մտաւ այն մարդը որ դուրս ելած էր։ Մէկ ժամ յետոյ մլիւն ալ դուրս ելաւ պէտքը վճարելու։ Թագաւորը դարձեալ հարցուց՝ անոր որ իր քովն էր, Թէ՝ ինծի կը Թուի որ պատուաւոր մարդու որդի ես դուն, և արքայական զարմէ. ինչո՞ւ այդ ճղճիմ մարդը քու հետդ կը պտտի, և քու պատուաւոր անուդ կ'աւերէ։ Իսկ անիկա պատասխանեց Թագաւորին. դիտցի՛ր որ եթէ Թագաւորի որդի եմ, կամ իշխանի, և կամ ինչ և իցէ մարդու, իմ հօրս տունը ատոր հօր չնորհիւ չէն մնացած է, և Աստուծմէ հետ մնաք ատո՛նց ազգին երախտապարտ ենք։ Թագաւորը իսկոյն իւրաքանչիւրին ձի մը տուաւ հեծնելու՝ կազմածով միասին, քօթալ մը, ծառայ մը և չատ արծաթ և ոսկի։ Զանոնք չապաննեց, այլ խաղաղութեամբ դրկեց։ Եւ երբոր Թագաւորին հարցուցին Թէ ինչո՛ւ ուրիշ զարիպները կը սպաննէիր, Թագաւորը ըսաւ. որովհետեւ ուրիշ զարիպ մարդ չգտայ որ իրարու մասին լաւ խօսէին. անոր համար կը սպաննէի զանոնք. իսկ ասոնք, որ իրարու մասին լաւ խօսեցան, վարձատրեցի և պատուով ճամբու դրի։

Այս առակը ցոյց կու տայ Թէ անոնք որոնք իրենց ընկերները օտարներուն առջեւ կը պարսաւեն, իրե՛նք ալ անոնց հետ կը պարսաւորուին Թէ՛ պատիւէն կը զրկուին և Թէ իրենց գլուխը վրայ կու տան։ Ըստ այնմ, Թէ՝ ով որ իր ընկերը արհամարհէ՝ ինքն ալ կ'արհամարուի անկէ. և ով որ իր ընկերը ուրիշներուն առջեւ գովէ՝ նախ ինք կը շահի և ապա ընկերը։

ՄՈՎՍԷՍ ՍԻՐԿ. ՔԷՇԻՇԵԱՆ

(Ըցծայարաց Ա.)

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Հ. Կ. Քիպարեան, «ՊՏՄ. ՀԱՑ. ԳՐԱԿՆԹ» Ա. հատոր. տպ. վենետիկ։

«ԱՂՈՒԷՍԱԳԻՐՔ», Տպ. Հայպետհրատ Երեւան 1950։

«ԽՐԱՏ ՎԱՐԴԱՆԱՑ ՎՐԴ.Ի ԱՅԳԵԿՑԻՈՑ»։ Տպ. Վենետիկ Ս. Ղազար։

ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐԸ

Ամառնային Աստուածաշունչին, նախածնողները դրախտէն վռնտուելէ յետոյ, աճեցան և բազմացան և լեցուցին երկիրը, ըստ պատգամին Աստուծոյ։ Իրենց ծնունդներէն կազմուեցան ընտանիքներ, որոնք հետագային նահապետական կոչումը առին իրենց վրայ։ Կեանքը քաղցր էր նահապետական այդ ընտանիքներուն մէջ։ Անդամներ ընտանեկան անխառն սիրով լեցուած էին իրարու հանդէպ և անքակտելի կապերով կապուած իրարու։

Ընտանիքը Սուրբ էր և նուիրական՝

Մեծ նահապետին հովանիին ներքեւ։

Ծնողներու և զաւակներու միջեւ սէրն ու յարգանքը, գորովն ու պատկառանքը անկշռելի էին։

Խրիմեան երանելով կը յիշէ այս բոլորը և կը բազձայ որ ներկայ կեանքն ալ հինին վրայ խարսխուի։

«Նահապետական ընտանեաց մէջ նշանաւոր էր ծնողաց յարգանք ու որդւոց պատկառանք. երանի՛ թէ այս վախճառաքինութեան օրինակը և յիշատակը Յաբեթի տան անցեալ և ներկայ որդիներ անմոռաց պահէին միշտ ընկերական կեանքին մէջ, զոր չի մոռնար Մովսէս պատմել Սուրբը դրոց կարգին հետը. ցոյց տալով թէ քանի՛ պատկառանաց ու համեստութեան չնորհ կը փայլէր նահապետաց ընտանեկան կեանքին մէջ»։ (Ամբողջական Երկեր, տես՝ էջ 293—294)։

Բայց մարդիկ չուտով մեղանչեցին, չարիքի մէջ իննկան, և չրհեղեղալ պատժուեցան։

Չարագործութիւնն ու մեղքը, սակայն, չանյայտացան. ընդհակառակը՝ տակաւ աւելի սաստկացան, որոնց առաջքը կ'ուզեն առնել կրօնքներ, և մանաւանդ քրիստոնէական կրօնքը։

Խրիմեան կ'ըսէ. «Միայն կրօնի պաշտօնէից քարոզն ու խրատ բաւական չէ հետեւող ժողովուրդին կամք նուաճել, այլ պէտք է նաեւ իշխանութեան սատան ու սուր, որ ձեռնհաս կը լինի զեղծումներ քաղաքային օրէնքով բառնալ» (Ամբողջ. երկեր, տես՝ էջ 433—434):

Ազգերու մէջ իշխանութեանց կամ պետութեանց գոյութիւնը, պատճառ ունի մարդոց չարագործութիւններն ու զեղծումները:

Խրիմեան ո՛րքան կը բաղձայ որ մարդիկ ազատ և առանց իշխանութեան ապրէին՝ եթէ չըլլային մեղքն ու չարագործութիւնները: «Թէ արդեօք աւելի եւս լաւ չէր լիներ, եթէ մարդկային ընկերութիւն ազատ անիշխան ապրէր, և իշխանութեան ծանրակիր լուծ չը կրէր իւր պարանոցին վերայ. մարդն ինքնիշխան ինքնավար լինէր, և չը պարտէր երբէք տուրք, հարկ, գինուոր, այլ բազմապատակեր օրինական և ապօրինի բռնի պահանջքներ վճարել» (Ամբողջ. երկեր, տես՝ էջ 430):

Խրիմեան թէեւ սկզբունքով համաձայն չէ իշխանութեանց գոյութեան, բայց անմիջապէս կը փոխէ իր այս ըմբռնումը տեսնելով մարդոց ծայրայեղ չարագործութիւններն ու զեղծումները.— «Մարդկային ընկերութիւն քնաւ կարելի չէ որ առանց իշխանութեան, առանց օրինաց, առանց դատաստանի և հատուցման այս աշխարհիս վերայ ապրի և խաղաղ կեանք վարէ. ինչպէս երկնից թռչուններ և լեռներու ազատ երէվայրիներ, եւայլն: Ջէ թէ աշխարհիս այլ և այլ ազգեր, այլ նոյն իսկ մի ազգ և մի համազգի ընտանիք առանց հայրական իշխանութեան հնար չէ կառավարել: Կը տեսնամք եղբայր եղբօր դէմ սուր կը հանէ, և համարիւնն՝ իւր համարիւն հարազատին արիւն կը թափէ, և մերթ եւս սատակ որդիքներ հօր դէմ կ'ապստամբին. Ո՞ւր կը մնայ անընատանի օտարն օտարին հետ խաղաղութեամբ ապրի ու վարի»:

Մարդիկ կան որոնք կ'ըսեն թէ իշխանութիւնը պէտք է այլեւս վերցուի, քանի որ քաղաքակրթութեան դարուն մէջ կ'ապրինք, և այսուհետեւ քաղաքակրթութիւնը պէտք է տիրապետէ:

Խրիմեան Հայրիկ հիմնովին դէմ է այս կարծիքին, որովհետեւ քաղաքակրթութիւնը մինակը տակաւին չատ հեռու է մարդկային կեանքէն արմատախիլ վերցնելու չարիքը. «Երանի՛ թէ

քաղաքակրթութիւն գմարդն այդ ծայրագոյն կատարելութեան տանէր. Սուրն և իշխանութիւն բարձուէր աշխարհէս...: Թողունք ասիական ազգեր, ուր քաղաքակրթութիւն դեռ չէ ծներ, և եթէ ծներ՝ տակաւին Մանուկ է: Երթանք Եւրոպա, ուր քաղաքակրթութիւն ծներ և զարգացեր է, և եթէ այդ եւս բաւական չես համարիր, անցնինք Ովկիանոս, երթանք Ամերիկա. ուր կը կարծուի թէ ազատ քաղաքակրթութիւնն իւր արբուն հասակն առեր է: Ուր ժողովուրդ առանց թագի, առանց կայսերական հզօր գաւազանի, մի նախագահով և օրէնքով կը կառավարուի: Այդ այնպէս համարենք, որ այդ աշխարհին բարձուի նախագահն, վերնան բոլոր օրէնքներ, սուր ու թնդանօթ ժողովուրին դարբնոցին մէջ. Միայն երկրագործին համար խոփ ու մանգաղ չինուին, և ընդհանուր Ամերիկայի կիսաշխարհին մէջ հրատարակուի այսպէս թէ. «Այսուհետև իշխանութիւն և օրէնք բարձուած է, գատաստան հատուցումն չիկայ այլ եւս. իւրաքանչիւր մարդ թող իւր ազատակամ իշխանութեամբ վարի, մարդն ինչ որ կարէ գործել՝ ազատ է, իւր համար հսկող ոստիկան, տեսան և հարց ու փորձ չիկայ դու կը տեսնաս յայնժամ, թէ ինչ կը լինի սորա հետեւանքն. այդ քաղաքակիրթ աշխարհն Ամերիկա, այդ հասարապետական օրինաւէր ժողովուրդն մի վայրկենի մէջ վայրենի կը դառնայ, խուժանն և քաղաքակիրթն միանգամայն ի ղէն կը դիմեն, ընկերութեան հրապարակն արեան ծով կը լինի...: Ով որ բուռն է՝ կը սիրէ, ով որ տկար է՝ կը նուաճի. բռնութեան տակ վերջապէս ընկերութեան բոլոր շէնքեր կը քանդուին, կապեր կը կտրուին, մարդիկ կռուով ու սրով կը սպառեն դիբար մինչեւ յաւիտեան ճիան ու սերունդ»: (Ամբողջական երկեր, տես՝ էջ 431):

Արիմանի այս դաղափարներէն կրնանք հետեւցնել թէ՝ իշխանութիւնը տակաւին անհրաժեշտ է և մեծ դեր ունի մարդոց միջեւ համերաշխութիւն հաստատելու համար, իշխանութիւնը կարելի է ջնջել աշխարհէն միայն ա՛յն ատեն, երբ մարդիկ Աւետարանի պատգամներուն հետեւելով ապրին քրիստոնէական սիրոյ և հաւատքի կեանքը:

* *
*

Ուրեմն այնքան ատեն որ Աւետարանի կեանքը չի տիրեր երկրի վրայ, Արիմանի Հայրիկ անհրաժեշտ կը համարէ իշխա-

նութեանց գոյութիւնը, պայմանաւ որ անոնք իրենց պարտակա-
նութեանց և պարտաւորութեանց դիտակցութիւնը ունենան, օ-
րէնքը արդարութեամբ գործադրեն և ժողովուրդը իրենց երկա-
թէ թաթին տակ չընկճեն, ընդհակառակը՝ խաղաղութեամբ դէպի
երջանկութիւն առաջնորդեն. «Իշխանութեան պարտիքն է, երկ-
րին խաղաղութեան համար հսկել. հանապազ հոգալ ժողովուրդի
բարօրարութեան, բարգաւաճման ու յառաջդիմութեան համար...»:

Իշխանութեան իրաւունք է չափով և արդարութեամբ ժո-
ղովուրդէն հարկեր պահանջել. բայց երբեք դատաստան և իրա-
ւունք չէ, որ ծանր ծանր բեռներով ժողովուրդին թիկունք մին-
չեւ ի գետին կորացուցանէ...:

Իշխանութեան զօրութիւն և հաստատութիւն՝ արդար և
հաւասար օրէնքն է: Ուստի իբր ամենամեծ պարտիքն է, որ
երկրին օրէնք անաչառ ճշդութեամբ հաւասարապէս գործադրէ
ակարին և զօրաւորին վերայ». (Ամբողջական երկեր, տես էջ 433):

Իշխանութիւններ պարտականութիւն ունին մանաւանդ
երկրէն ջնջելու զեղծարարութիւնները և քաջալերելու ու զար-
գացնելու բարեգործութիւնն ու առաքինութիւնը: «Իշխանութիւն
պէտք է առաքինութեան պաշտպան հանդիսանայ և մոլութիւն
անձահարէ, իբր մեծ նուիրական պարտիքն է՝ չը թողուլ եր-
բեք, որ ժողովուրդին կեանք և բարք ապականող զեղծումներ
տարածեն երկրի մէջ, իբրեւ տարափոխիկ հիւանդութիւն, որ ի
վերջոյ մահ և կորուստ կ'ըսպառնան ընդհանուր իշխանութեան
երկրին» (Ամբողջկ. երկեր, տես էջ 433):

Եւ որպէս զի կարելի ըլլայ երկրէն հիմնովին ջնջել ամէն
տեսակ մոլութիւն, չարիք և զեղծում, Արիմեան իշխանութեան
պարտականութեանց չարքին մանաւանդ չեչտ կը դնէ, դիտու-
թեան և կրթութեան վրայ, անոնցմով լուսաւորելու համար երկիրն
ամբողջ: «Իշխանութեան առաջին և վերջին մեծ պարտիքն է լոյս,
դիտութիւն և կրթութիւն տարածել ընդհանուր երկրին մէջ. իշխա-
նութեան աթոռէն սկսեալ մինչեւ խոնարհ ժողովուրդին խրճիթը
հաւասարապէս լոյս ծաւալել. հաւատալով, որ երկրին բարգաւա-
ճանք ժողովուրդին լուսաւոր կրթութենէ կը ծնի ինչպէս որ
թշուառութիւնը՝ նորա տգիտութենէն»: (Ամբողջկն. երկեր, տես՝ էջ
435):

Արիմեան Հայրիկ իշխանութեան, պարտականութեանց մա-
սին խօսելէ և անոնց պարտականութիւնները ճշդելէ ետք, կ'անց-

նի ժողովուրդին պարտականութեանց. «Ժողովուրդին պարտիքն է իշխանութեան հետ ճանչնալ նաեւ երկրին ընդհանուր օրէնքները, քաղաքային օրէնքները, դատաւորանի օրէնքները, տրոց և հարկի օրէնքներ, կալուածական օրէնքներ, եւայլն։ Վասն զի իւր պարտիք և իրաւունք այս օրէնքներէն կ'որոշեն, և օրէնքն է որ կը չափէ և կը կշռէ ժողովուրդին և իշխանութեան իրաւունք և պարտիք...։ Ժողովուրդ երբ իւր հպատակութեան պարտիքներ սրտի մտօք և անթերի կը կատարէ, նա իրաւունք ունի իշխանութենէն պահանջել այն ամէն պարտիքներ, զորս գրեցի ի վեր» (Ամբողջ. երկեր, տես էջ 437)։

Խրիմեան ճշդելէ ետք ժողովուրդին ալ պարտականութիւնները հանդէպ իշխանութեան և երկրի օրէնքին, կ'եզրակացնէ սա հիմնական իրողութիւնը թէ. «Ինչ որ իշխանութեան պարտիքն էր, այն է ահաւասիկ ժողովուրդին իրաւունք, և այն ինչ որ իշխանութեան համար իրաւունք է, այն է տիրապէս ժողովուրդին պարտիք» (Ամբողջ. երկեր, տես էջ 436)։

Հետեւաբար, իշխանութիւն և ժողովուրդ, իրարու լրացուցիչ տարրեր են, և անոնց ներդաշնակ գործունէութեամբ միայն երկիր մը կը յառաջդիմէ խաղաղութեան և յառաջդիմութեան ճամբուն մէջ։

*
* *

Խրիմեան իբրեւ Հայրիկը հայ ժողովուրդին, մեծապէս մտահոգուած էր իր զաւակներուն անապահով և սարկական կեանքով։

Իր ամբողջ մտածումը կը զբաղէր այն հարցին չուրջ՝ թէ ինչպէս կարելի էր միջոց մը գտնել իր ժողովուրդի փրկութեան համար. և երբ Օսմանեան Սահմանադրութիւնը կը հնչէ 1876ին Խրիմեան խնդութեամբ և միամտութեամբ կ'ողջունէ զայն, անոր մէջ տեսնելով իր ժողովուրդին ազատութիւնը.

«Հասա՛ւ, հասա՛ւ, այն ազատաբեր ժամանակ, քեզ աւետիս կու տամ, ժո՛ղովուրդ, լուծ լեզուդ և փակուած բերանդ բա՛ց այսուհետև, խօսիր և գրէ՝ որչափ սահմանադիր օրէնք քեզ ազատութիւն կու տայ. խօսի՛ր երբ կը զրկուիս, խօսի՛ր դատաւորաց առաջ երբ ապիրատ ձեռք զքեզ կ'ապտակէն, խօսի՛ր և իրաւունք խնդրէ. «եթէ չար ինչ խօսեցայ, վկայեա՛ վասն չարին. իսկ եթէ քաւրի՝ ընդէ՞ր հարկանես զիս»։ Գիտցիր որ ազատ օրէնք ըզ-

քեզ չի փրկեր, եթէ դու դարձեալ սարկութեամբ վարուիս քո ո-սոխ դաւաճանիդ առաջ։

Ո՛վ բարեգուշակ ժամանակ, դու բարի երկիր մեր՝ աշ-խարհ քեզ կ՚ակնկալէր և կ՚սպասէր Թուրքիստանի հինաւուրց մայր՝ որ ամուլ էր, և հրաշիւք յղացաւ...։

Ցնծացէ՛ք, սարուկ ժողովուրդ, ցնծացէք և ոլջունեցէք այս նորածին մանուկ և միանգամայն աղօթեցէք որ կայտառ մնայ, ապրի, զօրանայ և զարգանայ ի կատարեալ հասակ...։

Ազատութի՛ւն տուր, ո՛վ մանուկ սահմանադրութիւն ազա-տութի՛ւն կը խնդրեմ քեզմէ որ առ քո անուցիչ դայեակներն ա-զատաբար խօսիմ, պի այլ եւս չեմ կարող հին ծառայական սարկութեամբ խօսիլ» (Ամբողջկ, երկեր, տես էջ 242)։

Այս քանի մը հատուածներէն կարելի է եզրակացնել թէ Խրիմեան միամտօրէն հաւատացած է սահմանադրութեան իրա-գործումներուն և յաճախ յիշեցուցած Բ. դռան, բայց ի զուր, ի վերջոյ, յուսախաբ, հայեացքը կը դարձնէ ևրոպայի ազգերուն. բայց չուտով անոնցմէ ալ յուսախաբ և յուսահատ՝ իր յոյսը կը դնէ միմիայն երկնային զօրութեան՝ Աստուծոյ վրայ։

«Ո՛վ երկնային աչք, որ մարդոյն սիրով այս աշխարհ և-կիր, որպէս պի անձամբ տեսնես ու կրես մարդոյն քաղած վիշտն ու տառապանք. երիւրովի ճամբուն վրայ չօշափեցիր չարչարուած մարդկութեան բոլոր վէրքեր, կը թողո՞ւս այլևս որ աչխարհիս բուռն փորձութիւն իւր ծանր գաւազանով տակաւին սիրէ ու ճնշէ սարկացած մարդոյն վերայ, որ մինչեւ ի գետին կորագա-մակ եղեր է։

կը թողո՞ւս ալ եւս, Տէր, որ չարիքը չարութեամբ զօրա-նան և չարաչար բռնադատուն քեզ հաւատացող ծառաները. Դու ուսուցեր մեզ աղօթել միշտ երկնից Հօր, որ իւր որդիքը չարե-րուն ձեռքէն փրկէ, և չտայ փորձող ժամանակին ձեռք, որ ան-խնայ հոլովելով իւր անիւներուն տակ կարատէ մեր կեանքն ու բառնայ մեր հոգին։ Մեք եւս յայնժամ Բաբելոնի գերեվարեալ ազգին պէս անյուսաբար կոչեմք, «Տէր, հատու յոյս մեր և մե-ռաք» (Ամբողջկ. Երկեր, տես էջ 249)։

*
* *

Խրիմեան Հայրիկ հայ-թրքական հարցէն առաջ չատ զբա-ղած էր նաեւ հայ-քրտական խնդրով.

Քիւրտերը լեռնցի, վայրենի ժողովուրդ, վարժուած չէին աշխատանքի և ճակտի քրտինքով արդար հաց ուտելու, այլ տըղրուկի նման՝ ուրիշներուն՝ հայերուն վաստակով կը սնանէին, յաճախակի յարձակումներ կատարելով խեղճ, անզէն գիւղացիներուն վրայ, կոտորելով զանոնք և կողոպտելով անոնց քրտինքին ու արեան վաստակը։

Արիմեան Հայրիկ այս բոլոր վայրագութիւնները, անմարդկային արարքները կը վերագրէ Թուրք կառավարութեան.

«Վասն զի եթէ նոքա արթուն կառավարութեամբ հսկեն, եթէ քիւրտերու ցեղապետները և Թօսուն կոչուած տոհմական անպուհնները հաստատուն երաշխաւորութեամբ զսպուին, և մերթ եւս նոցա խիստ ոճրագործ հարստահարիչները անաչառ օրինօք պատուհասին, և երբ տեսան ու հաւատան քիւրտերն Թէ իրենց չարութեան պատիժ կայ, անհնարին է որ նոքա իրենց այժմեան տակաւ դրութեամբ կարենան խլրտիլ և Տէրութեան երկիրն ապականել։ Ուստի ճշմարտութեամբ պէտք է եզրակացութիւն հանեմք Թէ քիւրտերուն բազմադիմի հարստահարութիւնը՝ իրենց վայրենութենէն ու զօրութենէն չէ այնչափ, որչափ տեղական կառավարութեանց անփոյթ և ապիկար դրութենէն» (Ամբողջ. երկեր, տես էջ 854)։

Արիմեան նաեւ կը հաւատայ որ Թուրք կառավարութիւնը շահաքաժին ունի քիւրտերու յափշտակութիւններէն և կողոպուտներէն.

«Քիւրտերու ազատ և անսանձ կեանքը տեղական կառավարութեանց համար չանթերութեան մշտնջենաւոր կալուածք մըն է և նոցա յուի նպատակն այն է որ այդ կալուածը յարատեւէ, բնաւ չի խորհելով և չը հոգալով Թէ քիւրտերուն այդ ինքնագլուխ դիրք և վիճակ՝ Տէրութեան անսպառ դանձ կը վատնէ, երկրին չահ ու բարգաւաճումը կը քանդէ, աշխատասէր երկրագործին վաստակը կ'աւարէ և չատ անգամ եւս զօրենի և խոտի դէզերը բարբարոս վրէժխնդրութեամբ կը հրկիզէ, գիւղացին առանց հացի և անասուններն առանց դարմանի կը Թողու ձմրան սառնամանեայ օրերուն մէջ։

Գալով հայ գեղջուկին, Թուրք կառավարութեան անտարբերութենէն և քիւրտին ապագայ ունեւնալիք վրէժխնդրութենէն սարսափած, չէր համարձակեր ոչ ինքնապաշտպանութեան դիմել ոչ իսկ բողոքել, այլ դատապարտուած էր, կողոպուտի և հարբա-

տահարուածներու։

«Հարստահարեալ անճարակ գիւղացին միթէ կը համարձակի՞ տեղական կառավարութեան առաջ բողոքել իւր զրկանաց համար, զօրհանապազ աչքին առաջ բերելով ապագայի վրէժխնդրութիւնը։ Եւ միանգամայն քիւրտն իրեն դրացի ըլլալով՝ միշտ նորա վրէժխնդրութեան ենթակայ է. թող այս, ստոյգ և փորձով գիտենա՝ որ քիւրտն իւր սովորական կաչառութեամբ կարող է դարձեալ ազատիլ կառավարութեան ատեանէն և այսուհետեւ լուծել իւր վրէժը» (Ամբողջ. երկեր, տես էջ 856)։

Խրիմեան խստօրէն կը քննադատէ թիւրք կառավարութիւնը, իր անխոհեմութեան և կոյր քաղաքականութեան համար։ «Խորհիլ արժան է թէ ո՛վ կը տուժէ եթէ քիւրտերն իրրեւ փուշ երկրագործին արտը հեղձուցանեն, Տէրութիւնը իւր տասանորդէ չստանայ և քաղաքացին իւր հացը. ի՞նչ կը լինի յայնժամ խեղճ ժողովրդին խեղճ վիճակը։ Երկրէն հաց կը պակսի և սէրութեան գանձարանէն դրամ։ Արեւուն պէս պայծառ ճշմարտութիւն մի է այս։

Եթէ հողագործին խուին ակօսին մէջ դադրի, անշուշտ գինուորին զէնք իւր պատեանին մէջ կը մնայ. եւ միթէ գինուորն ինքնին ուժ ունի՞, և նորա բազուկները կը չարժի՞ն առանց հացի և զօրութեան» (Ամբողջ. երկեր, տես էջ 857)։

Խրիմեան այս բոլոր անկարգութեանց և անպատեհութեանց կտրուկ և հիմնական լուծում մը կ'առաջարկէ՝ քիւրտերը որոշ հողի մը կապելով և անոնց ձեռքէն զէնքը առնելով։

«Մինչեւ քիւրտերուն զէնքերն իրենց ձեռքէն չառնուին, անհնարին է որ նոքա գիշանին երկրագործութեան մաճը բռնել և սուրի տեղը երկաթէ փոխն ընդունին» (Ամբողջ, երկեր, տես էջ 863)։

Խրիմեանի համոզումը, ուրեմն, այն է թէ՝ հայ–քրտական հարցի լուծումը բացարձակապէս թուրք պետութենէն կախում ունի։

* * *

Ջարին առաջքը առնելու համար, Քրիստոս իր քարոզութեանց մէջ ըսաւ. «Այլ ես ասեմ ձեզ մի կալ հակառակ չարին»։ Իսկ Խրիմեան իր «Մարգրիտ Արքայութեան երկնից» գրքին մէջ

կ'ըսէ՝

«Զարին դէմ հակառակելով՝ կը զայրանայ չարն, չարին դէմ հեզանալով՝ կը զիջանի չարն» (Ամբողջկ. երկեր, տես էջ 138)։

Շատ բարձր առաքինութիւն է չարը բարիքով չիջուցանել. և վեհանձնութեամբ ներել չարին, բայց աւազ, բոլոր մարդոց, բոլոր ազգերուն համար, իրագործելի չէ այս խորհրդաստ պատուէրը, այլ անոնց միայն որոնք իրենց սրտին խորը ունին, զիրենք առաջնորդող «խղճի ձայնը»։

Թուրքեր և քիւրտեր ոչ միայն զուրկ են այդ բարձր առաքինութենէն, այլեւ հայոց ներողամտութիւնը վերագրելով անոնց վախկոտութեան և թուլութեան, անյագօրէր կողոպտեցին հայ գիւղացին։

Արիմեան անձնական փորձառութեամբ, իր ըմբռնումը ամբողջովին կը փոխէ և կ'ընդունի Մովսիսական վարդապետութեան «Ակն ընդ ական» օրէնքը, անխիղճ ազգերուն հանդէպ։

«Դու գիտե՞ս, ով ժողովուրդ Հայոց, մարդիկ և ազգեր կան, որ քու այնչափ հաւատարմութիւնդ կը ծաղրեն ու կը մեղադրեն զքեզ. երբ կը տեսնեն որ խիստ անմառունչ և անզգայ կը լինես հաւատարմութեանդ մէջ, մինչեւ անշուշտ անբարբառ դիակ մը կը դառնաս դու, այնպէս որ պարկեշտութիւնդ կը նշանակեն և կոխկռտելով կ'անցնին վերայէդ, և դու չես իմանար։ Միթէ գըռեհից կա՞ս ես դու աշխարհի երես, ես էլ կը դատեմ զքեզ թէ այդչափ սորկանաս և աղարտես մարդկութեան ազատ պատիւ» (Ամբողջկ. երկեր, տես էջ 256)։

1877ին, ռուս–թրքական կռիւներուն, Հայաստանի կոտորածներուն առթիւ է «հայգոյժը» որուն մէջ հայոց կոտորածները դառնօրէն ողբալէ յետոյ, իր հայրական սփոփիչ խօսքերը կ'ուղղէ հայ ժողովուրդին, մեղմելու համար անոնց ցաւն ու վիշտը.

«Այլ մխիթարեա՛ց, մխիթարեա՛ց, Մա՛յր Հայաստան, զի դու սովորած ես ցաւեր ու վշտեր կրել. հազար անգամ մահաբեր երկունքներ զքեզ ըմբռնեցին և դու հանդուրժելով անցուցիր երկունքներդ և ողջ մնացիր։ Հազար բիւր ազէտներ տեսար, միշտ որդիքներդ գրկեդ վարատեցան, բայց դու երբէք չվհատեցար, զի ոգիդ պողպատի նման պինդ և անկուն է։ Հազար անգամ գերեզմանին դուռը հասար, թշնամիներդ տեսան՝ ծափ զարկին, թէ վա՛յ, մեռաւ Մայր Հայաստան, և դու անդրէն Ղազարոսի

նման վերածնար գերեզմանէն...։

Մի՛ վհատիր, ժո՛ղովուրդ, թէ զքեզ չարչարելով խոնարհ արարին, ոտքին առաջ որոգայթներ լարեցին. Դու հաւատա ունիս, Աւետարան ունիս, խաչակրութիւն ուխտեր ես, կոխի՛ր, անցի՛ր այդ բաբելոնի կրակը թող տեսնան ու զարմանան աշխարհի որդիքներ» (Ամբողջ. երկեր, տես էջ 274)։

Խրիմեան Պերլինի վեհաժողովէն ետք, կրկին և կրկին յուսախաբուելէ ետք, Եւրոպայի քաղաքակիրթ կոչուած ազգերէն, ան Աստուծոյ վրայ կը դնէ հայոց փրկութեան յոյսը, աղերսելով օգնութիւնը Աստուածորդւոյն, որ իր ձեռքով ոտքի կանգնեցնէ, ազատութեան մէջ ապրեցնէ տառապակոծ, անյարիր անդամալոյծ՝ հայ ժողովուրդը։

«Գոչէ՛, գոչէ՛, ո՞վ անճարակ հիւանդ, քոն օգնական՝ Տէրն է. աչխարհիս վերայ քեզ ոչ ոք օգնական չկայ։ Դու Պուլկար չես, որ Օրթոտոքս եկեղեցւոյ Ջարը քեզ զօրավիգ հասնի, կաթոլիկ չես, որ Հռոմի կամ Ֆրանսան զքեզ պաշտպանէ. Բողոքական չես, որ սուրբերու բարեխօսութիւն թողուս և Ովկիանու թագուհին քեզ բարեխօս բռնես, որ թերեւս գթայ և դարման տանի. զի դու Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ազատ զաւակն ես, իբրեւ անծանօթ՝ մոռացեալ երկրի մէջ կը բնակիս. Սորա՞ համար արդեօք մարդոց սրտէն ու մարդասիրութենէն մոռցուած ես դու։ Մատի՛ր, ո՛վ Ցիսուս, մատի՛ր, հիւանդ և անկեալ Հայուն օգնական չկայ աչխարհիս վերայ, մատի՛ր, ձե՛ռն տուր այդ հինօրեայ անդամալոյծին, որոյ բազմապատիկ ցաւոց ու վիրաց վերայ այլ եւս անհնարին ցաւս ու վարս յաւելին այժմիկ։ Աւա՛, ո՛վ ազատարար փրկիչ և բժիշկ, թէ արի՛, ա՛ռ զմահիճս քո և ե՛րթ յազատութիւն» (Ամբողջ. երկեր, տես էջ 275)։

Ի վերջոյ Խրիմեան, վերջնականապէս համոզուելէ ետք թէ՝ օտարէն ոչ կարեկցութիւն, ոչ օժանդակութիւն և ոչ ալ յոյս կարելի ակնկալել, ան իր կոչը կ՚ուղղէ հայ ժողովուրդին, որպէս զի իր փրկութիւնը միմիայն իր բազուկին և զէնքին մէջ փնտռէ, և այս գիտակցութեամբ ու հաւատքով կազմակերպուի։

«Ժողովուրդ հայոց, անշուշտ լաւ հասկցաք թէ զէնքը ինչ կրնար գործել և կը գործէ. ուրեմն սիրելի և օրհնեալ հայաստանցիներ, գաւառացիներ, երբ հայրենիք վերադառնալու լինէք, ձեր բարեկամաց և ազգականաց իբրեւ պարգեւ մէկ մէկ զէնք

տարէք. ղէնք առէք և դարձեալ ղէնք։ Ժողովուրդ քո ազատութեան յոյսը քո վերայ դիր, քո խելքին ու բազուկին ուժ տուր. մարդ ինքնիրմէն պիտի աշխատի և փրկուի. Իսրայէլ դուռ փրկեսցես զմեզ»։

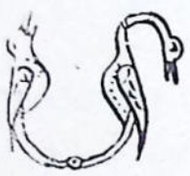
Այս քանի մը տողերը կը փաստեն թէ Խրիմեան այլեւս կատարեալ յեղափոխական չունչով լեցուած է, և կ'ուզէ որ հայն ըլլայ ազա՛տ ու անկախ. որովհետեւ ամբողջ Արեւելքը միայն հայո՛ւն միջոցաւ կրնայ զարգանալ և ըլլալ այն՝ ինչ որ պէտք է որ ըլլայ։

(վերջ)

ՏԻԳՐԱՆ ԲԱԼԱՑԵԱՆ
(Դ. Դասարաց)

ՀԱՅՐ ՂԵՒՈՆԴ ԱԼԻՇԱՆ

Իր գրականութեան մէջ իր որոյն տեղը գրաւած է Հայր Ղեւոնդ Ալիշան, ժթ. դարու կրօնաւորը, միաբան Մխիթարեան ուխտին՝ ի Վենետիկ, չէ խնայած իր գրիչը, իր ազգին օգտին համար, սկսեալ իր աշակերտական չըրջանէն մինչեւ 1901, երբ իր կեանքը վերջ գտաւ։

Ծնած է Պոլիս՝ 1820 Յուլիս 6ին։ Նախկին անունով Բերոբէ։ Հայրը՝ Պետրոս Ալիշան, եղած է դրամատէր հնահաւաք մը և այդ գործով ապրեցուցած իր ընտանիքը։

1832ին Պոլիս կը գտնուէր Վենետիկի միաբաններէն Հայր Մկրտիչ Աւգերեան, որ նոյն տարուան Մայիսին կը վերադառնայ, իր հետ տանելով դրամատէր Պետրոս Ալիշանի երկու պատանիները՝ Սերոբէն և Բերոբէն։ Երկու ամիսէն վանք կը հասնին։ Ալիշաններուը այլեւս դուրսի աշխարհը մոռցած, կը կապուին իրենց դասերուն ու դաստիարակներուն. բայց Սերոբէն՝ որ աւելի մեծ էր քան Բերոբէն, իրեն համար նեղ կը համարէ վանքի չըրջանակը ու ետ տուն կը դառնայ։ Բերոբէ, եղբօր երթալէն ետք բոլորովին կը կապուի դասերուն։ Փիչ տանէն, իբրեւ փայլուն աշակերտ, յայտնի կ'ըլլայ բոլոր միաբաններուն։ Որպէս դաստիարակ ուսուցիչ կ'ունենայ Հայր Ծովիզեանը Հայր Մինասեանը, Հ. Այվազեանը, Հ. Զէմպէրէքճեանը։ Մինչեւ 1840 կը լրացնէ իր ուսումնական ընթացքը և նոյն տարուան Յունիս 7ին քահանայ կը ձեռնադրուի։ Մինչ ինք Վենետիկ կ'ուսանէր, Պոլսոյ մէջ նախ մայրը, յետոյ հայրը ի Տէր կը հանգչին։ Բայց Ալիշան իր գործերուն մէջ առանձնապէս չի խօսիր անոնց մասին, յայտնի չէ թէ ինչո՞ւ...։

1840էն ետք Հ. Ալիշանի առջեւ կը բացուի կեանքի նոր չրջան մը։ Այդ թուականէն կը սկսի ուսուցչական պաշտօն վարել Ռաֆայէլեան վարժարանին մէջ և մինչեւոյն տարին ուրիշ պաշ-

տօններ՝ վանքէն ներս, որոնք իրեն կը յանձնուին։

1848ին Ռափայէլեանի Տեսուչ կը նշանակուի. այդ առեն-ներ վեհաժիկցիք կը ձգտէին ազատիլ Աւստրիական լուծէն, և ապստամբութիւններ կը յարուցանէին կառավարութեան դէմ։ Ռափայէլեան դպրոցը դանուելով քաղաքին գլխաւոր պողոտանե-րէն մէկուն եզրին, Հայր Ալիշան միշտ առիթը կ'ունենայ դիտե-լու վարը կատարուած ազատութեան ձգտող ցոյցերը։ կ'ազդուի, կը յիշէ Հայ ազգին տառապեալ վիճակը՝ օտարներու լուծին տակ. հայրենասիրական ըմբոստ ոգին մէջը կ'արթննայ և գրիչն առած կը ստեղծագործէ «Բամբ որոտան» հայրենասիրական ոգիով լի բանաստեղծութիւնը, որով հայերը մարտադաշտ կը հրաւիրուին, և որ հետագային կը դառնայ հայոց ազգային քայլերգներէն մին։

1850ին, երբ աշակերտները իրենց ուսումնական տարեշըր-ջանը աւարտած՝ տուն կը դառնան, դպրոցը կը փակուի, Հայր Ալիշան պարտականութիւնէ և զրաղումներէ ազատ՝ իր առաջին ճամրորդութիւնը կը կատարէ դէպի Հռոմ, օրուան Ապրահօր՝ Գէորգ Հիւրմիւզի հետ։ Ըլլա՛յ ճամբան, ըլլա՛յ Հռոմի մէջ, ան կ'այցելէ այն բոլոր տեղերը, որոնք իր սրտին ու հոգիին կը խո-սին։ ինչպէս սրբավայրեր, պատմական վայրեր և մանաւանդ մատենադարաններ, որոնց մէջ կը դտնէ հայերէն ձեռագրեր, զորս կ'ընդօրինակէ։ Վերամուտին կը դառնայ վեհաժիկ, կրթա-կան գործին վերսկսելու։

Իր վերադարձէն ետք մխիթարեանութիւնը կ'որոշէ Ռափայէլ-եանի դպրոցին համար գնել չէնք մը։ Որովհետեւ մինչ այդ իրենց գործածածը վարձու էր։ Այս նպատակաւ Հայր Ալիշան 1851 Դեկ-տեմբերին կը դրկուի Լոնտոն, կարգադրելու համար Մուրատ-Ռա-փայէլեանի կտակը։ Ալիշան առիթը կ'օգտագործէ։ Մինչեւ Ռափա-յէլեան դպրոցին դրամական հաչիւին կարգադրուիլը, ան Լոնտոնի մէջ կ'այցելէ զանազան մատենադարաններ, ինչպէս Բեմպրիճ և Օքսֆորտ համալսարաններուն մատենադարանները, որոնց մէջ կը փնտռէ և կը դտնէ հայ գրչագրեր, զորս կ'ընդօրինակէ, ապագայ գործերու աղբիւր պատրաստելու համար։ Լոնտոնէն կը փութայ Փարիզ։ Ճամբան կը հանդիպի Պերլին, յետոյ Վիեննայ։ Իր հան-դիպած այս քաղաքներուն մէջ, սակայ քան զինք չի հետաքրքրեր, բացի մատենադարաններէ, որոնց մէջ միշտ ու միշտ կը փնտռէ հայերէն դրչագրեր։ Փարիզի մէջ մատենադարաններէն զատ կ'այցելէ նաեւ Ս. Դիոնիսիոսի եկեղեցին, որուն մէջ կը ննջէ

մեր Լուսինեան վերջին թագաւորը՝ Լեւոն Զ։ Փարիզէն կ'անցնի Պելժիքա։ Վենետիկ կը հասնի 1853 Հոկտ. 4ին։ Կը սկսի Ռաֆայէլեանի մէջ ուսուցչութիւն ընել և միեւնոյն ատեն հնագիտական աշխատանքներով պարապիլ։

Փարիզի Մուրատեան դպրոցը հետզհետէ կը կորսնցնէ իր հին փառքը. և որպէս զի կարենայ վերագտնել զայն, Հայր Ալիշանը իբրեւ օգնական տեսուչ, հոն կը ղրկուի 1858ին։ Իր հասնելէն քիչ ետք դպրոցին տեսուչը՝ Հ. Ռաֆայէլ Թրեանցը կը հիւանդանայ. և ինք ստիպուած կ'ըլլայ երկու պաշտօն միասին վարել։ 1858 Դեկ.ին Հ. Թրեանցը իր մահկանացուն կը կնքէ ու Հ. Ալիշան, անոր տեղ տեսուչ կ'ըլլայ Մուրատեան դպրոցին։

Այս պաշտօնին կոչուելէն ետք, ան մեծապէս կը նպաստէ ազգին, կրթական և գրական գործունէութեամբ, միաժամանակ իր ազգն ու հայրենիքը եւրոպային ծանօթացնելով։ Թերեւս չատ աւելի օգտակար պիտի ըլլար իր ազգին՝ հոգ մնալով, եթէ չկանչուէր Վանքէն։ 1861ին ետ Վենետիկ կը դառնայ ուր կը ստանձնէ քահանայութեան պատրաստուողներու դաստիարակութեան պաշտօնը։

1866ին Ռաֆայէլեանի տեսուչ կընշանակուի։ Այս տեսչութեան ատեն է որ 1870ին ան հիւր աշակերտ կ'ունենայ Գրիգոր Արծրունին։ Վերջինս կը խնդրէ Հայր Ալիշանէն հայերէն դաս տալ իրեն. բայց Հ. Ալիշան զանազան պատճառներով անձամբ չի կրնար, այլ կը յանձնէ իր օգնականին՝ Հայր Իգնատիոս Կիւրեղեանին։ Արծրունին ինք կու տայ մեզի այս տեղեկութիւնները։ Իր պատմածներուն ընդմէջէն, պահ մը կրնանք դիտել Հ. Ալիշանը, ըզբաղած գրականութեամբ։

Արծրունին Հայր Ալիշանի սենեակը առաջնորդուելով երբ ներս կը մտնէ իր զարմացումը կը յայտնէ հետեւեալ տողերու մէջ.

«Եւ բաց արի դուռը և իմ աչքերիս ներկայացաւ հետեւեալ տեսարանը. Ահագին լուսաւոր սենեակ, լի գրքերի պահարաններով, որը բեռնաւորուած էր բազմաթիւ գրքերով ու թղթերով»։ Յետոյ չարունակելով կ'ըսէ. «Առաջին Րոպէին ես մարդ չէի տեսնում սենեակում... Մի վայրկեան անշարժ կանգնեցի սենեակի չէմքի վրայ... Ուզղելով հայեացքս դէպի ահագին կոյտի մէջ տեղ։— ինչպէս երեւում է Հայր Ալիշան խորասուզուած էր ընթերցանութեան մէջ, երբ ես ներս մտայ։ — Նա անմիջապէս աչքից բարձրացաւ, մօտեցաւ, մեկնեց ինձ իր ձեռքը և ձեռ-

քիցս բռնած՝ տարաւ ինձ իր գրասենեակի մօտ, խնդրելով նստիլ»։

Թէեւ այս՝ չատ փոքր պատկերն է Ալիշանի աշխատութեան, բայց մենք իր աշխատասիրութեանց արդիւնքէն կրնանք հետեւցնել թէ Ալիշան, ո՛րքան ժամանակը յարգել գիտէր և ի՛նչ կ՚արժէր ժամանակը իրեն համար։

Արծրունին թերութիւն մը կը նկատէ Ալիշանին մէջ սա ոգին. «Անկասկած Ալիշանի հետ խօսողը կը համոզուի որ նա կաթոլիկութիւնից դուրս հայոց ազգի համար փրկութիւն չէ տեսնում»։ Բայց միևնոյն տեղն կը գովէ Ալիշանի ունեցած համբերող ոգին՝ դէպի ուրիշ կրօններ, և անոր անսահման և անձնուէր ղեկավարութիւնը՝ դէպի հայրենասիրութիւնը։

Ալիշանի աշակերտներէն են նաեւ Թոլմաս Թերզեան, Սերապիոն Թզլեան։ Մկրտիչ Ամեմեան, Միքայէլ Փորթուկալ և իր վերջալոյսին՝ Արփիար Արփիարեան։ Ասոնք ալ ինչպէս իրենց ուսուցիչը, իրենց մասնակցութիւնը բերած են հայ գրականութեան և ճոխացուցած զայն։

Ասոնցմէ վերջինը՝ Արփիարեան, կը զմայլի Հայր Ալիշանի՝ տղոց հանդէպ տածած գուրգուրանքին, և մանաւանդ անաչառութեան վրայ հիացումով կը խօսի «... Բայց ինչ որ անմոռանալի է և խորին կերպով ազդած է սրտիս վրայ, այդ Հայր Ալիշանին հաւասարութեան սիրող ոգին էր»։ «Ամենակատարեալ հաւասարութիւն կար։ Քրիստոնէական բարձր գաղափար մը կը տիրէր. Հ. Ալիշանի այդ ոգին կը նկարչնչուէր ամենուն մէ...»։ Արփիարեանի այս խօսքերը հարուստ և ազգատ աշակերտներուն համար են, որոնց մէջեւ խտրութիւն չէ դրած Հայր Ալիշան։

Ալիշանի տեսչութեան տարին, Փարիզի Մուրատեանը կը գոցուի, և աշակերտները իրենց տեսուչին հետ. կու գան Վենետիկ ու կը մտնեն Հ. Ալիշանի հովանաւորութեան տակ։ Հայր Ալիշան իր պաշտօնը կը վարէ մինչեւ 1872, ասկից ետք վանք կը քաշուի, ուր մինչեւ մահ ազատ կ՚ըլլայ իր խոհերուն հետ։

Ինչպէս վերը յիշեցի, Հ. Ալիշան չատ կանուխէն կը սկսի գրել. իր մտածումները արտայայտող առաջին միջոցը կ՚ըլլայ «ԲՒԶՄԱՎԷՊ» ամսաթերթը, զոր հիմնած էր իր ուսուցիչը՝ Հ. Գ. Այվազովսկին(*) և որուն խմբագրապետութիւնը ժամանակ մը վարած է ինք։ Վազմավէպի հրատարակութիւնը կը չարունակուի մինչեւ այսօր։

(*) Որ յետոյ յարեցաւ մեր եկեղեցւոյ Դաւանաւոիին։

* * *

Գալով իր գործերուն, անոնք մեծ մասամբ գրուած են, հայրենաբերական ոգիով։ Օրինակի համար «Հայրունի»ի մէջ Մերուժան Արծրունիին ուղղած խօսքերը (երբ վերջինս կռուի մէջ էր Թորգոմի հետ), որոնք վրիժառու քնոյթ ունին։ Ան չի կրնար զսպել իր զայրոյթը ընդէմ դաւաճանին ու կ'ըսէ·

«Կայ Արծրունիդ դու կաց Ամբարիշտ
Հայոց թագին հետախընդիր,
Յորժան վարձուցդ հի՞մ խուսափիս միշտ։
Ահա եհաս քեզ թագադիր...» (Հայրունի էջ 101)։

Յետոյ կը ներկայացնէ Մերուժանի չամփուրով տապալիլը Սմբատի կողմէ, և Մուշեղ Սպարապետի յաղթանակը, նաեւ՝ պարսիկներու բանակի ցիրուցան նահանջը։

Վարդանանց պատերազմի աւարտին կու տայ վախճանը դաւաճանին։ Վասակ՝ իր սեաւին վրայ նստած կը փութայ դէպի պարսկաստան։ Երբ կը մօտենայ Ղեւոնդ Երէցի խուցին, ձեռնին կը վազէ առաջ ու կը հարցնէ· «Ո՞ւր կը փութաս, Սիւնեաց տէր»։ Ան կը պատասխանէ·

«Արեաց միրոջ կ'երթամ, հայոց թագը առնել, այնքան քրտինքներուս փոխարէն» (Հայրունի էջ 72–73)։

Հոս Ղեւոնդ, մանի՛չ կը կոչէ Վասակը ու կ'ըսէ հերիք չէ՞ն ըրած դաւաճանութիւններդ, ու հիմա կ'երթաս թագ առնելո՞ւ։ Վրէժ կը կարդայ անոր, բոլոր հայերուն կողմէ ու ամենէն ետքը կ'ըսէ·

«Վրէժ չը կարդա՞ն պիտի միշտ քեզ, հէ՛ք Վասակ... Ալ հիմա գնա՛, թէ կրկին այս ճամբան տեսնես, Արիք գլուխդ ողջ թուչուն՝ թո՛ղ թէ թագ, ապա Աստուած խօսած չըլլայ թող ինծի» (Հայրունի էջ 74)։

Կը հասնի Վասակի դատաստանին օրը. ու ան փոխան հայոց թագին, կ'ունենայ մութ բանտ մը, և իր կեանքը վերջ կը գտնէ։

«Պլպուլն Աւարայրի»ի վերջաւորութեան Ալիշան կ'ըսէ·

«Կանչէ՛ պլպուլիկ. կանչէ՛ հոգեձայն,
Որ յերկնուց ի վայր հայի և Վարդան,
Ցիշէ զՀայաստան տուն իւր սիրական
Հայաստան յիշէ զիւր կարմիր Վարդան»։

(Հայրունի էջ 69)։

Այս բոլորը ըսելէ ետք, Ալիշան կը տեսնէ չկան այլեւս այդ հերոսները ու հայոց ազատութիւնը, կը յուզուի ու կը գրէ «Հայրունի»ի մաս կազմող, «Լուսնկան գերեզմանաց Հայոց»ը ո-րուն մէջ կ'ըսէ.

«Սիրտըս յերկուս է ճեղքուած,
Եւ ցաւերն ո՜հ զանազան»։

Այս կարճ մէջբերումներէն մասամբ գոնէ կը տեղեկանանք Ալիշանի հայրենասիրական ոգիին՝ իր բանաստեղծական երկերուն մէջ, որոնք մեզի կը ներկայանան ՆՈՒԱԳՔ անուան տակ։

Ունի տեղագրական գործեր, ինչպէս՝ ՓԱՂԱՓԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ, որ առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ 1853ին։ Ցետոյ 1855ին՝ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ՀԱՑՈՑ ՄԵԾԱՑ։ 1881էն ետք յաջորդաբար կը հրատարակէ Ծիրակ, Սիսուան, Արարատ և Սիսական, որոնցմէ իւրաքանչիւրը Հայաստանի մէկ գաւառին նկարագրութիւնն է՝ իր լեռներով, գետերով ու գիւղերով, այնքա՛ն կենդանի, կարծես գացած ու պտտած ըլլար անոնց մէջ, քայլ առ քայլ ու մէկ առ մէկ ուսումնասիրած զանոնք տեղւոյն վրայ, իր «Հայաստանի աշխարհագրութիւն»ը պարզապէս ուսումնասիրութեանց և տքնաջան աշխատանքի արդիւնք է։ Հայր Ալիշան վեհեռիկէն դուրս չէ ելած իր կեանքի ընթացքին, բացի երիտասարդ տարիքին, ի պաշտօնէ ղրկուելով մի քանի տեղեր։ Իսկ իր վերջին քառասուն տարիները ան կ'անցնէ իր խցիկին մէջ, միշտ աշխատելով, և կը գրէ իր հոյակապ երկերը։ Բայց դժբախտաբար իր այս աշխարհագրական և պատմական երկերը ամբողջական չեն. կ'երեւի իր ծերութեան պատճառաւ չէ կրցած չարունակել զանոնք։

Գլխաւոր գործերը կը նկատուին՝ ՅՈՒՇԻԿՔ ՀԱՑՐԵՆԵԱՑ ՀԱՑՈՑ, ՇՆՈՐՀԱԼԻ ԵՒ ՊԱՐԱԳԱՑ ԻՒՐ, ՀԱՑ ԲՈՒԶԱԿ, ՀԻՆ ՀԱՒԱՏՔ ՀԱՑՈՑ, ՀԱՑ ՎԵՀԵՐ, ԱՐՇԱԼՈՑՍ, ԸՆԴ ԵՂԵՒՆԵԱՒ, ԿԱՄԵՆԻՑ, ՆՈՒԱԳՔ, եւայլն։

Առաջինով մեզի կը ներկայացնէ հայ սուրբերէն, դիւցազուններէն ու քաջերէն ոմանց կեանքն ու գործերը, միշտ չեշտ դնելով անոնց հաւատքին վրայ։ Երկրորդը Շնորհալի Հայրապետին կենսագրութիւնն է։ Երրորդը կը խօսի բուսակա-նութեան մասին. զայն կարդալով կը ծանօթանանք բոյսերու, որոնք բաւական բժշկական դեղեր են։ Չորրորդով մեզ կը ծանօթացնէ Հայոց հին բարքերուն, քուրմերուն ու քրմուհիներուն.

թէ ինչպէս կը կատարէին անոնք իրենց արարողութիւնները, եւայլն։ Հինգերորդով կը պատկերացնէ գաղթական հայերուն կեանքը՝ օտարութեան մէջ, և անոնց ձուլումը։ Վեցերորդով, ինչպէս անուանէն յայտնի է, կը խօսի քրիստոնէական լոյսին մեր մէջ մուտքին ու ծաւալումին։ Մեզի կը ներշնչէ Գրիգոր Լուսաւորչի չունչը։ Եօթներորդը իր բարոյական ու հոգեբանական մբռաձուճները կը պարունակէ։ Ութերորդով Լեհաստանի և Ռումանիոյ հայ գաղթականներուն ապստամբութիւնները կը նկարագրէ։ Իններորդը՝ նուագք անուան տակ ծանօթ է՝ եօթը տարբեր վերապիրներով՝ «Մանկունի», «Հայրունի», «Տէրունի», «Տխրունի», «Մախթունի», «Յոհունի», «Ինունի», որոնք ամփոփուած են հինգ հատորներու մէջ։ Ասոնք կը կազմեն իր բանաստեղծական երկերը։

Ասոնցմէ զատ ունի նաեւ ուրիշ չատ մը մանր երկեր, որոնք չատ նշանաւոր չեն։ Իր վերջին գործը կ'ըլլայ հայ ազգին պատմութիւնը, խոշոր հատոր մը, որուն կու տայ ՀԱՅԱՊԱՏՈՒՄ անունը։ Այս հատորին մէջ ան ամփոփած է ամբողջ հայոց պատմութիւնը, սկսեալ Հայկ Նահապետէն մինչեւ ԺԹ դար։

Արդէն երբ այս գործը վերջացուց 80 տարեկան ծերունի մըն էր։ Ցոգնած կեանքէն, ըստ իր մասին գրողներուն՝ վերջերը չնչարգելութեամբ կը տառապի, չի կրնար գործ ընել, ինքզինքը Աստուծոյ կը նուիրէ և ժամանակը աղօթելով կ'անցընէ։ Օր մըն ալ, 1901 Նոյ. 8ին, կը հիւանդանայ ու յաջորդ առաւօտուն՝ Նոյ. 9ին, աղօթելու պահուն կը մարի ու յաւիտենական քունի մէջ կը մտնէ։

Հիմա՝ երբ ան չկայ մարմնով, կայ հոգիով, կայ իր գործերով։ Իւրաքանչիւր հայ, պէտք է համբուրէ այն գրիչը որ երբեք դադար չառաւ, գրեց ու երկնեց՝ իր ազգին զարգացման համար։

ՆՇԱՆ ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ
(Դ. Դասարաց)

ՄՈՆՏԱՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

(MONTANISME)

Քրիստոնէական եկեղեցւոյ նախնական ժամանակներէն սկսեալ, մարդոց միջեւ խառնուածքի և ըմբռնողութեան տարբերութիւնը, ինչպէս նաեւ մտածողութեան ազատութիւնը, պատճառ հանդիսացած են ընդհանրական եկեղեցւոյ ծոցին մէջ ծնունդ առնող ու հետզհետէ մեծ համեմատութիւն ստացող չարժումներու, իբր հետեւանք քրիստոնէական կրօնի դաւանական-վարդապետական խնդիրներուն շուրջ համոզումներու տարբերութեան և փոխադարձ անհանդուրժողութեան։ Քրիստոնեայ մարդոց միջեւ այս տարբերութեան և անհանդուրժողութեան պատճառը հերետիկոսութեանց այն հաստատակաց յատկանիշն է, որով դոյութիւն ունեցող հաւատալիքի մը մէկ մասին, իրենց ըմբռնողութեան և համոզումին յարմարող, և յաճախ երկրորդական մէկ մասին, անտեսելով ամբողջութիւնն այդ հաւատալիքին, դաւանութիւնն ու քարոզութիւնն է։ Եւ անհատներ, յարելով նման չարժումներու՝ սա կամ նա անձին կողմէ յառաջացած, բնականօրէն զատուած են ընդհ. եկեղեցիէն, ըլլալու հերետիկոսներ և կազմելու համայնքներ՝ հերետիկոսութիւններ։

Անհաւասիկ այսպիսի չարժում մը՝ հերետիկոսութիւն մըն է Մոնտանականութիւնը, Բ. դարուն ծագում առած ընդհանրական եկեղեցւոյ ծոցին մէջ։

Եւ որպէսզի որեւէ դէպք կամ չարժում լրիւ և ճիշդ կերպով ըմբռնուի, անհրաժեշտ է ուսումնասիրել անոր նախընթացն ու պատճառները, Մոնտանականութիւնն ալ իր էութեան մէջ տեսնելու և ճանչնալու համար հարկ է նախ ակնարկ մը նետել ընդհ. եկեղեցւոյ սկզբնական շրջանի կեանքին և պայմաններուն։

Ա. Մոնտանականութեան ծախընթացը.—

Քրիստոսի առաքեալներու բոլորանուէր և եռանդագին քարոզչութեամբ, քրիստոնէական կրօնը հրդեհի նման տարածուեցաւ հռոմէական ծովածաւալ կայսրութեան մէջ սփռուած հրէական գաղութներուն մէջ։ Առաքեալներու կողմէ հիմնուած այս առաջին համայնքները հետզհետէ ունեցան պաշտամունք, սովորութիւններ և օրէնքներ, թէեւ տակաւին նախնական ձեւի մը մէջ։

Սակայն քրիստոնէութիւնը չէր եղած, հրէական գաղութներուն մէջ սահմանափակուելու. այլ ծնած էր ամբողջ մարդկութիւնը իր ծոցին մէջ առնելու։ Ուստի, լայնօրէն բաց գտնելով հռոմէական կայսրութեան դռները, մուտք գործեց և հետզհետէ տարածուեցաւ գոյութիւն ունեցող ժողովրդային բոլոր դասակարգերէն ներս՝ գերիէն մինչեւ ազատը, ստրուկէն մինչեւ պալատականը։

Այս ընդհանուր տարածման բերումով, եկեղեցին ինքզինք գտաւ դժուարին կացութեան մը առջեւ։ Իր սովորութիւններն ու կանոնները բաւական չէին հաւատացեալներու մեծ բազմութիւնը ղեկավարելու։ Հետեւաբար, պէտք էր ներքնապէս կազմակերպուիլ։ Եւ եկեղեցին, ժամանակի ընթացքին և նոյնինքն ժամանակին իսկ բերումով ու պարտադրութեամբ ձեռնարկեց կազմակերպութեան։ Հաստատեց կանոններ, գծեց օրէնքներ՝ այս աշխարհին մէջ ապրելու որպէս մարդ, որպէս բարի և ճշմարիտ քրիստոնեայ մարդ։

Բայց չուտով եկեղեցւոյ ներքին այս կազմակերպութիւնը թարգմանուեցաւ որպէս քայլ մը դէպի աշխարհայնութիւն, և հոգեւոր կեանքի մեղկացում։ Ուստի անոնք որոնք այս ակնոցով կը դիտէին հետզհետէ ներքին կազմակերպութիւնը քրիստոնէութեան, դիւրաւ ձայնակցեցան բողոքի կոչի մը, յորուցուած Մոնտան (Montan) անուն մէկու մը կողմէ։

Երկրորդ և կարեւոր պարագայ մը դարձեալ՝ որպէս պատճառ Մոնտականութեան։

Քրիստոսի երկրորդ և անմիջական գալստեան ակնկալութիւնը, որ Քրիստոսի Համբարձումէն ետք վառ էր հաւատացեալներուն մէջ, սկսած էր աղօտանալ։ Սոյնպէս, գրեթէ անգիտացուած էր Ս. Հոգւոյն անմիջական ներկայութիւնը և միջամտութիւնը եկեղեցւոյ գործերուն։ Եւ կարծէք այս է պատճառը որ Առաքե-

լական չրջանին մկրտութիւնը կը կատարուէր միշտ «յանուն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի ի թողութիւն մեղաց»,(*) և ոչ թէ «յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ» ինչպէս պատուիրած էր Քրիստոս։

Եւ սակայն, միւս կողմէ, աճած էր և մեծ կարեւորութիւն ստացած Ս. Հոգւոյն չնորհաբաշխ հանգամանքը։ Սոյն Ս. Հոգին, զոր Քրիստոս իր աշակերտներուն ղրկեց, անցեալին մէջ եղած էր ներշնչողը Ս. Գրոց հեղինակներուն, այժմ իր չնորհները կը բաշխէր հաւատացեալներուն և յափշտակութեան մը պահուն անոնց բերնով իր խօսքն ու պատգամը կու տար։ Ահա այս էր ինչ որ պիտի օգտագործէին չարժումին առաջին առաջնորդները։

Մոնտանական տարածումը.—

Մոնտանական չարժումը սկսաւ Փռիւգիոյ Արքապու գաւառին մէջ, Մոնտանոս կամ Մոնտան (Montan) անուն մարդու մը կողմէ՝ 156 թուին։

Աւանդութեան մը համաձայն, գրի առնուած Ս. Յերոնիմոսի (Jerom) կողմէ, Մոնտան՝ նորադարձ քուրմ մըն էր, Cabelle քահանան։ Ան չուտով ուշադրութիւն կը գրաւէ իր հոգևկան յափշտակութեամբ երբ՝ իր անձէն դուրս եղած, վերացած, կարծէք ուրիշ մէկը ղրկած, տարօրինակ ճառեր կարտասէ և ինքզինք մարգարէ կը հռչակէ։ Ուստի, չուտով կ'առնէ իր հայրենակիցները, որոնք կը յայտարարէին թէ Ս. Հոգին է որ կը խօսի անոր բերնով, և իր պատգամները կու տայ հաւատացեալներուն։

Իրեն կը միանան երկու կիներ՝ Պրիսկիլա (Prisque) և Մաքսիմիլլա (Maxiмille) որոնք նոյն յափշտակութեան պահերը կ'ապրէին. նոյնիսկ ատեն մը կը գերազանցեն զայն՝ իրենց գործունէութեամբ. այնքան որ ժամանակ մը Մոնտանի անունը չի յիշատակուիր գրեթէ. գործունէութեան ասպարէզը մնացած ըլլալով այս երկու կիներուն։

Ի՞նչ կը պատգամէին անոնք։

Ինչպէս իրենք իսկ կ'ըսէին, իրենք սոսկ «բան» մըն էին, որուն լարերը Ս. Հոգին կը թրթռացնէր, այսինքն՝ այն ինչ որ

(*) Տես Գործք Բ. 38։

իրենք կ'ըսէին՝ ոչ թէ իրենք կ'ըսէին, այլ Ս. Հոգին՝ իրենցմով։ Արդ ի՞նչ կ'ըսէր Ան՝ Ս. Հոգին։

Կը պատգամէր թէ Քրիստոսի երկրորդ և յաղթական գալուստը մօտեցած է, թէ՝ երկնային երուսաղէմը, չուտով ամպերուն մէջէն պիտի իջնէ և հանգչի Փռիւգիոյ մէջ ընդարձակ դաշտի մը վրայ, տարածուած Tyneion և Pepuse քաղաքներու միջեւ։ Ուստի Մոնտան և Մարգարէուհիներ յիշեալ վայրը կը տեղափոխուին աղօթքով և ծոմապահութեամբ սպասելու Տիրոջ գալստեան։ Այս պատճառաւ Փռիւգիոյ քաղաքները գրեթէ կը դատարկուին հաւատացեալներէ։

Մեծ բազմութիւն մը կը խռնուի դաշտին մէջ, որոնք լաւապէս պատրաստ ըլլալու համար Քրիստոսի գալստեան, կը սկսին խիստ ճգնական կեանք ապրիլ։ Կը հրաժարին միսէ, խնձոյքներէ և ամուսնութիւնէ. ի՛նչ կարիք ամուսնութեան քանի Քրիստոսի գալը յոյժ մօտեցած էր։

Սակայն օրեր, ամիսներ և տարիներ կ'անցնէին, բայց երկնային երուսաղէմը կ'ուշանար, յուսահատութեան մատնելով ակնդէտ սպասողները։ Առաջին խանդավառութիւնէն ետք՝ շատեր կը սկսին տրտնջալ և դժգոհիլ։ Միւս կողմէ հաւաքուած բազմութիւնը անդրաժշտ կարիքներուն գոհացում կը պահանջէ։ Արդ, այս բոլորը պատճառ կը դառնան ներքին կազմակերպութեան մը, որուն իբր հետեւանք՝ կը հիմնուի «երկնային երուսաղէմ»ը և այն դաշտը, ուր հաւաքուած էին, կը հանդիսանայ սրբազան վայր մը և Ս. Հոգւոյն քնակութեան կեդրոն։ Շարժումը հետզհետէ կը սկսի կազմակերպուիլ։ Մոնտանի հետ, և անոր գործակից, կը հանդիպինք ուրիշներու, ինչպէս Themison, Teodote որոնք առնուանի իրենց հեղինակութեամբ՝ Մոնտանական չրջանակներու մէջ։

Կ'ըսուի թէ Թոչակաւոր պաշտօնեաներ ալ ունէին Մոնտանականները, դիւրացնելու մատակարարական և այլ գործեր։

Այս կազմակերպութիւնը, սակայն զանոնք անջատ և անկախ համայնքի մը կը վերածէր, և հաշտ աչքով չէր դիտուեր նախաւարդներուն կողմէ, որոնք կ'ամբաստանէին Մոնտանը և մարգարէուհիները, ըսելով թէ անոնք նոյնիսկ զեխ և չուայլ կեանք մը կը վարեն իրենց հետեւորդներուն ծախքերով։ Կը կասկածին նոյնիսկ մարգարէուհիներու կուսութեան, որոնք իրենց ամուսիններէն լքած կը կարծուէին, Մոնտանի միանալու անոր հետ գործակցելու

համար։

Սկզբնական շրջանին, կարեւորութիւն չտրուեցաւ այս չարժումին, որովհետեւ անոր գլխաւոր նպատակը եղած էր կազմել հաւատացեալներու խումբ մը, մաքուր և խիստ ճգնական կեանք ապրելով սպասելու Քրիստոսի գալուստին և երկնային Երուսաղէմին։ Սկզբնական շրջանի առիթէն օգտուելով, Մոնտանական չարժումը կը սկսի տարածուիլ մինչեւ Հռոմ, Գաղղիա և Ափրիկէ։

177ին, մինչ Լիոնի մէջ խիստ հալածանքներ տեղի կ'ունենային քրիստոնէից դէմ, անդին՝ քրիստոնէութիւնը փոխանակ մէկ ճակատ կազմելու, կարենալ դիմագրաւելու համար արտաքին այլազան հալածանքները, ինքն իր մէջ կը բաժնուէր ծնունդ տալով իր դէմ ելլող չարժումի մը։ Փռիւգիացիներ և Ասիացիներ տեղեկացուցած էին տեղացիներուն՝ ինչ որ կ'անցնէր կը դառնար Փռիւգիոյ և ամբողջ Ասիոյ մէջ։ Եւ հոն ալ հաւանաբար գտնուէին անհատներ որոնք անհաչտ եկեղեցւոյ առած կազմակերպչական քայլին՝ չուտով յարէին իրենց մտածողութեան յարմարող այս չարժումին։ Եւ ահաւասիկ ճեղք մը եկեղեցւոյ կեանքէն ներս՝ և մանաւանդ աւերիչ ճեղք մը՝ այս ճգնաժամային պայմաններուն մէջ։

Ափրիկէ, մանաւանդ, Մոնտանականութիւնը մեծ գետին չգտաւ։ Ունեցաւ բաւական հետեւորդներ։ կրցաւ նաեւ իր ճգնական խիստ կեանքով իրեն հրապուրել Տերտուղիանոսի նման մեծ եկեղեցական պատմագիր մը որ մինչեւ այն տեն մեծ նախանձախնդրութեամբ պաշտպանած էր եկեղեցւոյ դասը՝ հերձանոսներուն դէմ։ Ասոր ալ իրրեւ պատճառ՝ անմիջապէս յիշենք որ քրիստոնէական առաջին դարերուն քրիստոնեաներ ձանձրացած հերձանոսական պիղծ բարքերէն, ամբողջ հոգւով կը ցանկային մաքուր և խիստ ճգնողական կեանք մը. ահա այս տեսակէտով ալ պէտք է բացատրել մոնտանականութեան արագ աճումը։

Ափրիկէի Մոնտանականներ Տերտուղիանոսը ընտրեցին իրենց որպէս պետ և կոչուեցան նոյնիսկ Տերտուղիանոսականներ (Tertullianistes)։

Այս չրջաններուն մօտաւորապէս, Հռոմի մէջ ալ տարածուած է Մոնտանականութիւնը, զոր կը ներկայացնէր Proclus կամ Proculus անուն մէկը, որուն մասին Տերտուղիանոս լաւ կ'արտայայտուի։ Բայց կ'ենթադրուի որ Հռոմի մէջ մոնտանակա-

ՆՈՒԹԵԱՆ ԱՐմատները այնքան խոր չէին տարածուած որովհետեւ անոնց դէմ պայքարող Հեպպողօտոս եպիսկոպոսէն ետք չի խօսիր անոնց մասին։

Ինչպէս կը տեսնուի արդէն Մոնտանականութիւնը բաւական տարածուած էր և մեծ համեմատութեան հասած։(*) Պէտք էր անոր առաջքն առնել ընդ փոյթ։

Եպիսկոպոսներ անդրադառնալով կացութեան լրջութեան, և մանաւանդ նախանձախնդիր եկեղեցւոյ միասնականութեան և չահերուն՝ գործի կ'անցնին։ Ոմանք ժողովներ կը գումարեն Մոնտանական ներկայացուցիչներուն հետ, փոխադարձ համաձայնութեամբ օրէնքներ մշակելու՝ մաքուր և բարի կեանք մը ապրելու քանի այդ էր Մոնտանականներուն հետապնդած իտէալը։ Սակայն այս հաշտութեան փորձը կը ձախողի, և եպիսկոպոսներ ուրիշ միջոց չունենալով՝ առանձին ժողովներ կը գումարեն, և կը դատապարտեն մոնտանականութիւնը։ Անոնց յափշտակութեան պատհերը դիւային կը համարեն, իսկ Մոնտանն ու մարգարէուհիները՝ խարեբաներ և դրամապաշտներ՝ հալածանքի արժանի։

Ինչպէ՞ս հալածել Մոնտանականութիւնը, սակայն, քանի իրենք իսկ կը հալածուէին և չունէին գինուորական զօրութիւն, որ, ընդհակառակը, պետութեան կողմէ իրենց դէմ կը գործածուէր։ Անոնք թէեւ չունէին սուրը, սակայն ունէին գրիչը, ունէին խօսքը՝ իբրեւ աւելի ազդու և հատու զէնք, որուն վստահած՝ քաջութեամբ մղեցին իրենց պայքարը։

Վճռական հարուածը տալու համար՝ հարկ էր սկսիլ արտէն, Փռիւգիայէն։

Հիերապոլսոյ եպիսկոպոս Ապողինար (Apollinaire) ինչպէս նաեւ Միլթիատէս (Miltiad), նշանաւոր են Փռիւգիոյ մէջ՝ Մոնտանականութեան դէմ իրենց պայքարով։ Նախ կը յայտարարեն թէ մարգարէներ յափշտակութեամբ պէտք չէ խօսին. ապա կը ջանան համոզել Պրիսկիղան, բայց չեն յաջողիր՝ աղանդաւորներուն կատաղութեան հանդիպելով։ Աւոր վրայ ժողովներ կը գումարեն և Մոնտանականները բանադրելով եկեղեցւոյ ամբողջութենէն

(*) Մոնտանական տարածման այս արշաւը չկասեցաւ ցոյնիսկ Մոնտանի եւ մարգարէուհիներու մահուամբ։ Մոնտանի եւ Մախսիմիլլայի համար կ'ըսուի թէ կախուած են։ Իսկ Theodoteի համար կը պատմուի թէ յափշտակութեան մը ընթացքին դէպի երկինք վերացած է եւ վար իյնալով ջախջախուած ու մեռած։

գոռաս կը դնեն։ Ոմանք նոյնիսկ չատ յառաջ երթալով մինչեւ իսկ կը տարակուսին Մոնտանականներու օգտագործած գիրքերուն (Յովհ. Յայտնութիւնը և Աւետարանը) վաւերականութեան։

Հռոմի մէջ, պապերու ընթացքը չատ որոշ և յստակ չէր մոնտանականներու հանդէպ, սկզբնական շրջանին։ Լիոնի Քրիստոնեաներ հալածանքի շրջանին նամակ մը կը գրեն Էլէօթէր (Eleuthere) պապին և ի միջի այլոց կը բարեխօսեն մոնտանականներու մասին։ կը կարծուի թէ պապը նոյնիսկ խաղաղասիրական նամակներ գրած է բայց Փրաքսեան (Praxeas) անուն մէկը, Հռոմ հասնելով արգելք հանդիսացած անոնց առաքման։ Հետագային սակայն խիստ միջոցներ ձեռք կ'առնուին ամենուրեք։ Այսքան հանդերձ կարելի չ'ըլլար ամբողջութեամբ առաջքն առնել մոնտանակութեան։ Փռիւգեան կը մնայ շարժումին որպէս կեդրոն, ուր հաստատուած երկրային երուսաղէմը կը շարունակէ գոյատեւել մինչեւ այն ատեն, երբ Քրիստոնէութիւնը կայսրութեան պետական կրօնը կը հռչակուի։ Ասկէ ետք Մոնտանականներ իրենց դէմ կը գտնեն գինուորական ոյժ, պետական հալածանք։ Թէոդոս Մեծ խիստ հալածանքներ կը կազմակերպէ. որոնց ընթացքին, կ'ըսուի թէ, Մոնտանականներ իրենց տաճարներով միասին այրուած են։ Այս խիստ հալածանքները վերջնակէտը կը դնեն Մոնտանականութեան։

Ահաւասիկ Մոնտանականութիւնը՝ սեղմ գիծերու մէջ։

Մոնտանականութեան սովորութիւնները.—

Ինչպէս քանիցս յիշեցինք, մոնտանականներու նպատակն էր այս աշխարհին վրայ ապրիլ աստուածահաճոյ կենցաղ մը, արժանանալու համար Ս. Հոգւոյն շնորհքներուն և երկնից արքայութեան։ Արդ այս նպատակը ունեցող անձեր բնականաբար պիտի զրկէին ինքզինքին խնճոյքէ և մսեղէնէ, և տայն պահեցողութեան և զրկանքի, իրենց մեղքերուն թողութիւն ստանալու և սրբանալու համար։ կը պատմուի թէ իրենց պաշտամունքի ընթացքին յանկարծ կը յայտնուէին եօթը սպիտակազգեստ կոյսեր, ձեռքերնին մէյ-մէկ ջահ, որոնք կը սկսէին լալ, կոծել՝ իրենց և աշխարհի մեղքերուն համար։ Որուն ի տես՝ պաշտամունքին մասնակցողներ ևս յուզուելով նոյն բանը կ'ընէին։

Կիներուն դերը մեծ էր այս աղանդաւորներուն մօտ։ Ա-

նոյնք սարկաւագութենէն երիցութեան և եպիսկոպոսութե՛ան ալ կրնային բարձրանալ։

* * *

Այս բոլորէն ետք, սակայն, մոնտանականներ հերետիկոս նկատուեցան և հերետիկոսական խարանով խարանուեցան։

Որովհետեւ, մոնտանականներ եկեղեցւոյ մէջ չարժում մը առեղծեցին, որ եկեղեցական իշխանութենէն անկախ համայնք մը դարձաւ, ուրոյն հաւատալիքներով և սովորութիւններով։ Պիտի առարկուի թէ եկեղեցին ալ կազմակերպած է նմանօրինակ չարժուններ, զանազան վանական կազմակերպութիւններ։ Բայց պէտք է նկատել սա հիմնական տարբերութիւնը որ այս չարժումները զեկավարուած և հովանաւորուած են նոյնինքն եկեղեցւոյ իշխանութենէն՝ անոր զարգացման և զօրացման համար։

Ինչ որ պատճառ դարձաւ մոնտանականութիւնը իբրեւ հերձուած և հերետիկոսութիւն նկատելու, հետագային, եկեղեցւոյ կողմէ սահմանուած հաւատոյ կանոններն են զոր մերժեցին ընդունիլ մոնտանականները։

ԽԱՉԱԿ ՍԻՐԿ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

(Ընծայարաւ Ա.)

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ.—

A History of the Christian church. Walker,
Encyclopœdia Britanica. Vol. 15.
Histoire Ancienne de L'Eglise.
L. Duchesne. Tom. 1.

ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻ ԱՌԱՋԻՆ ԼՈՒՍԱՒՈՐԻՉՆԵՐԸ

Մէկ տարի, Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցին կ՚ոգեկոչէ յիշատակը «Առաջին Լուսաւորչացն Մերոց» Թադէոսի և Բարթողիմէոսի: Սակայն, ժխտախտաբար մեր ազգային կեանքէն ներս չունի այլ մեծ ծննդեան արժեւորումը, որովհետեւ զուտ կրօնական հանդամանքով մը դիմաւորուած է անիկա մեր ժողովուրդին կողմէ, և ազգային նկարագրէ զուրկ մնացած՝ երեւութապէս: Բայց թափանցումը անոր խորհուրդին մեզ պիտի լեցնէ հայութեան իրաւ սարսուռով մը:

Հայոց Աշխարհի առաջին լուսաւորիչները եղան Քրիստոսի տասներկու առաքեալներէն Թադէոս՝ կոչուած նաեւ Ղէբէոս կամ Յուդա Յակոբեան՝ և Բարթողիմէոս՝ կամ Նաթանայել:

Քրիստոսի խոստման համաձայն, երբ Պենտեկոստէի օրը, առաքեալներ լեցուեցան Սուրբ Հոգիով, ճամբայ ելան երուսաղէմէն՝ իւրաքանչիւր առաքեալները իրենց վարդապետին, և գացին օտար երկիրներ, տարածելու համար նոր կրօնը հեթանոսներուն մէջ: Առնցմէ Թադէոս անցնելով կապադովկիայէն մտաւ Հայաստան, որ ձեռնարկեց իր առաքելութեան, Նոյնպէս Բարթողիմէոս անցնելով Միջագետքէն, Հնդկաստանի սահմաններու մօտէն և Մարսաստանէն՝ Թադէոսէն քիչ մը աւելի ուշ մտաւ Հայաստան: Հոն հանդիպելէ ետք Թադէոսին, չարաչարեցաւ իր ճամբան: Թադէոսի մահէն ետք՝ Բարթողիմէոս վերադարձաւ Հայաստան և չարաչարեցաւ Թադէոսի գործը:

Երկու Առաքեալներն ալ չրջեցան Հայաստանի զանազան կողմերը. զատ քիչ տեղեր սիրով ընդունեցան. ընդհանրապէս ուր որ գացին հալածուեցան և չարչարուեցան, սակայն երբեք չյուսահատեցան, և ի գին իրենց արեան, աւելի մեծ խանդով յառաջ տարին իրենց սկսած սուրբ գործը, վերջապէս, չնորհիւ իրենց կամքին՝ յաղթեցան և ունեցան հետեւորդներ, որոնց վրայ քա-

հանաներ կարգեցին, չարունակելու համար իրենց գործը։

Նորադարձ հաւատացեալները միայն հասարակ խաւերէ չէին, անոնց մէջ կային ազնուականներ ալ. այսպէս՝ Թադէոսի ձեռքով քրիստոնեայ դարձած էր Սանատրուկ թագաւորին աղջիկը, Սանդուխտը, իսկ Բարթողիմէոսի ձեռքով՝ թագաւորին քոյրը Զարմանդուխտ կամ ոգուհի։

Առաքեալներուն ձեռքով սկսած քրիստոնէական չարժումը, հակառակ պետութեան կողմէ եղած ամէն տեսակի արգելքներուն, արագօրէն տարածուեցաւ ժողովուրդին մէջ, և հաւատացեալներու թիւը մեծ համեմատութիւններու հասաւ։ Հեթանոս թագաւորը, որ ձախողած էր ամէն կերպով առաջքն առնելու այս չարժման, դիմեց սպանութեան. և առաջին առիթով իսկ, հազարաւոր անմեղներու հետ, նահատակել տուաւ իր աղջիկն ու Թադէոս առաքեալը։ Քիչ մը ետք նահատակուեցան Զարմանդուխտ և Բարթողիմէոս առաքեալ։ Սակայն քրիստոնէական չարժումը արիւնով ալ չկասեցաւ, և քանի հալածուեցաւ, այնքան աւելի արծարծուեցաւ և արմատացաւ ժողովուրդին մէջ։

301 Թուին, Գրիգոր Լուսաւորչի ձեռքով և Տրդատ թագաւորի օրով, քրիստոնէութիւնը պետական կրօնք հռչակուեցաւ՝ շնորհիւ առաքեալներուն ցանած սերմերուն պտղաբերութեան։ Հայաստան եղաւ առաջին երկիրը, որ ամբողջականօրէն ժողովուրդով և պետութեամբ ընդունեցաւ քրիստոնէութիւնը։

Ցայտնի է դժուարութիւնը, զոր ունեցան Թադէոս և Բարթողիմէոս և Քրիստոսի միւս առաքեալները, երբ ձեռնարկեցին իրենց առաքելութեան։ Բոլոր այն երկիրներուն մէջ, ուր գացին քարոզելու, արմատացած էին այլազան հեթանոս կրօններ, իրենց բարքերով ու սովորութիւններով։ Նոյնպէս կային հեթանոս պետութիւններ և քրմական ցանցեր՝ պաշտպաններ հեթանոսութեան։ Ոչինչ էին տաճարկու առաքեալները, այդ բազմութիւններուն մէջ. բայց անոնք ունենալով գիտակցութիւնը, իրենց վարդապետէն իրենց յանձնուած մեծ գաղափարին և իրենց առաքելութեան, չընկրկեցան ոչ մէկ խոչընդոտի առջեւ, և իրենց մահով իսկ տարածեցին քրիստոնէութիւնը։

Այս առաքեալներէն երկուքը, իրենց առաքելութեան վերջայ նահատակուեցան Հայաստանի մէջ և իրենց արեան վրայ հիմնուեցաւ Հայաստանեայց Առաքելական եկեղեցին։ Ոմանք կ'ուզեն հերքել մեր եկեղեցիին առաքելականութիւնը ու անոր հիմնարկութիւնը կը վերագրեն Լուսաւորչի. սակայն պատմութիւնը

չ'ընդունիր այդ. նոյնպէս տրամաբանօրէն ալ չի կրնար ընդունիլ. որովհետեւ ժողովուրդ մը, մի քանի տարուան ընթացքին չի կրնար փոխել իր բարքերն ու կենցաղը։ Այդ փոփոխութիւնը դարերու կը կարօտի։ Հայաստանի մէջ քրիստոնէութեան պետականացումէն հազիւ մէկ ու կէս դար անցած, մեր ժողովուրդը կենաց մահու կռիւ պիտի մղէր անոր սիրոյն։

Առաքեալներ ուղղակի Քրիստոսէն առաքուած էին։ Իրենց մահով, իրենց առաքելութիւնը անցաւ հայ եկեղեցիին ձեռքը, որ կոչուած էր շարունակելու առաքեալներու սկսած գործը։ Հայ եկեղեցին չարունակեց և կը շարունակէ իր առաքելութիւնը։ Սկզբնական շրջանի եկեղեցւոյ առաքելութիւնը միայն կրօնական էր. հետագային ազգային նկարագիր ստանալով, աւելցաւ իր առաքելութիւնը։

Հայ եկեղեցիին առաքելութիւնը մեր ժողովուրդէն ներս, գլխաւոր երեք գետիններու վրայ է։ Առաջին՝ կրօնական։ Եկեղեցին կը ջանայ ազնուացնել հոգիները, հոգեւոր և կրօնական ապրումներու առաջնորդել զանոնք, ստեղծել կարելիութիւններ կեանքի մը որ սէրը իշխէ և աշխարհը վերածուի դրախտի։ Երկրորդ՝ մշակութային։ Քրիստոնէութեան հետեւանքն էին մեր գրերու գիւտը՝ Ոսկեդարը։ Նոյնպէս ունեցանք արուեստներու ծաղկում մը, ինչպէս՝ երաժշտութիւն, մանրանկարչութիւն, քանդակագործութիւն և ճարտարապետութիւն միջազգային արժէքով։ Երրորդ՝ Ազգային։ Երբ մենք կորսնցուցինք մեր պետական իշխանութիւնը, որպէս կեդրոնական հաստատութիւն, միմիայն եկեղեցին մնաց, որուն ձեռքը անցաւ նաեւ մեր քաղաքական իշխանութիւնը։ Եկեղեցին ձեռնհասօրէն կատարեց իր այս առաքելութիւնը, և իր բոլոր միջոցներով, ջանաց պահել մեր ազգային ինքնութիւնը։

Այժմ, դժբախտ պարագաներու բերումով, հայութիւնը ցրուած է աշխարհի չորս ծագերը, ուր ամէն օր ենթակայ է բազմազան վտանգներու։ Եւ ամէն անգամ որ մենք ուշենք մեր առաջին երկու լուսաւորիչներուն, Թադէոսի և Բարթողիմէոսի յիշատակը, մեզի, այսինքն հայօրէն ապրողներուս ու մտածողներուս համար, պէտք է ոգեկոչում մը ըլլայ, ըլլալու համար նոր առաքեալները մեր ազգին, եկեղեցական և ազգային գետիններու վրայ, որպէս զի կարենանք պահել մեր ազգն ու եկեղեցին։

Ե. ՈՒՄՈՒՏԵԱՆ
(Գ. Գասարան)

ՔՐՈՆԻԿ

ՄԵԿՆՈՒՄ՝ ԴՊՐԵՎԱՆՈՒՅՑ ՆԱԽԿԻՆ ՏԵՍՈՒՉ՝ ՀՈԳԵ. Տ. ԳԱ-ԲԵԳԻՆ ՎՐԴ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆԻ.—

14 Սեպտ. 1957ին Հոգէ. Տէր Գաբրիէլին վրդ. Սարգիսեան, 1956—57 տարեշրջանին Դպրեվանուց տնօրէնութիւնը վարելէ ետք, ծովային ճամբով մեկնեցաւ Օքսաֆորտ, անգլիան համալսարանին մէջ հետեւելու աստուածաբանական-եկեղեցագիտական դասընթացքներուն։

Մինչեւ նահանգիստ, Հայր Սուրբին ընկերացան մթաքան հայրեր և սարկաւագներ՝ ուսանողութեան կողմէ։

Այս բաժանումը յուզիչ էր՝ որքան մխաքան հայրերուն նոյնքան և մեզի՝ Դպրեվանեցիներուս համար. որովհետեւ տարի մը ամբողջ վայելած էինք անոր չունչն ու գորովը։ Որովհետեւ ան իր երիտասարդական ամբողջ խանդով կապուած էր մեզի և Դպրեվանքին, որուն արձանագրած բոլոր նուաճումները, այս վերջին տարին, իրեն կը պարտինք։

Այս առթիւ, ներկայացնելու համար ուսանողութեան երախտագիտական ջերմ զգացումները և անկեղծ սէրը հանդէպ մեկնող Հայր Սուրբին և Դպրեվանքի ընտանեկան յարկին, կը մէջբերենք Հալէպցի վեց ուսանողներու ողջերթի նամակը, գրուած Հայր Սուրբին մեկնումին առթիւ.

7 Սեպտ. 1957
Հալեպ

Հոգեշնորհ Տեսուչ Հայր Սուրբ,

Այս ցամակը պիտի գայ ձեզի ըսել՝ թէ այսօր, մենք՝ վեց Հալէպցի Դպրեվանեցիներս, հաւաքուած միասեղ, ձեր բաժանման մեզի հարկադրած թէ՛ ուրախ եւ թէ տխուր զգացումին տակ՝ ի տես կը մաղթենք Բարի ճանապարհ:

Հո՛ս ենք մենք, ձեր մօտ, եւ մեր խոցաւ աչքերով կը դիտենք

զնեզ, ձեր ժպտուց աչխերն ու բարի հոգին: Ձեր պատկերը կը ցոլայ արդեն մեր հոգւոյ պաստառին վրայ, ու ձեր ծուցչը տակաւին կը հպի մեր սրտերուն:

Օրե՜ր եին. անցան: Բայց այժմ անցեալը որպես երգի պատառ մը մեր շրթներուն՝ ու յիշատակի էջ մը մեր հոգիին՝ մենք կրկին կ'ապրինք՝ ապրեցնելու համար նաեւ զնեզ...

Անա՛ Պարեվանքը: Ան մեծ յոյսերով մեզ կը դիտե: Ան հարազատ մօր մը նման մեզ պահեց իր գրկին մէջ: Եւ մենք այդ սէրը ձեզի կը պարտինք: Ձեզ կը տեսնենք Պարեվանքին մէջ՝ մեր հոգիներուն որպես հովիւ, մեր մտերուն որպես ջահ ու մեր զպացումներուն որպես սէր: Դո՛ւք սնուցիք զմեզ եւ մեր հաւատքն ու յոյսը աճեցան ձեր հայրական ծուցչին տակ: Եւ մեր կեանքը գոհացաւ ձեզմով: Ձեր անոյշ պահե՛րը, ձեր անոյշ խօսքե՛րը...

Եւ ձեր խրատները մեզի համար պիտի ըլլան պատուաստ՝ հետագային ծաղկելու ու բուրելու համար:

Ձեր ծուցչը պիտի ըլլայ զրահ՝ մեր հոգիները առաջնորդելու համար:

Ձեր խօսքը՝ որպես ցպատակ:

Ու ձեր կամքը՝ որպես հաւատք:

Ու՛ մեր կեանքը՝ որպես խունկ, հոգիներու խորանին առջեւ ծխելու առ հաւատք, յոյս, սէր:

Երթա՛ք բարով: Թեեւ այս բառը պիտի լա՛յ մեր շրթներուն վրայ, բայց վստահ եղէք որ, հետագային ան ժպիտի մը պիտի վերածուի ժպիտի մը որ պիտի գայ ձեր անձին, ձեր հոգիին, հետուներուն...

Երթա՛ք բարով: Բայց... սպասեցէք պահ մը, ու ձեր վերջին խօսքը մեր հոգիի ծալքերուն: Եւ մենք, միացմամբ պահը մեր դէմքերուն՝ պիտի երգենք ԵՐԹԱ՛Ք ԲԱՐՈՎ:

Համբուրելով ձեր Սուրբ Աջը՝

ՎԵՑ ՀԱԼԷՊՑԻ ԴՊՐԵՎԱՆԵՑԻՆԵՐՍ

Վեց Հալէպցի Դպրեվանեցիներու այս զգացումները զգացումներն էին նաեւ բոլոր Դպրեվանեցիներուն, Անոնք իրենց սրտի խորերէն բարի ճանապարհ և մանաւանդ բարի վերադարձ մաղթեցին իրենց մեկնող տեսուչին, որ յիրաւի պիտի վերադարնայ երկու տարուան ընթացքին իւրացուցած գիտութեամբ ծանրաբեռն:

ՎԵՐԱՄՈՒՏ.—

Տեղի անձկութեան պատճառաւ, այս տարի եւս Դպրեվանուց ուսանողներ իրենց ծննդեան մօտ անցուցին ամառնային արձակուրդը միշտ կապուած մնալով Դպրեվանքին՝ թղթակցութեամբ և ամառնային աշխատանքներով, ընդհանրապէս լեզուական։

8 Հոկտեմբերին, ինչպէս մեղուները ծաղիկներէն հիւթ հաւաքած փեթակ կը վերադառնան՝ մեղրի վերածելու գայն, այնպէս ալ Դպրեվանքի ուսանողներ հանգիստով կազդուրուած՝ վերադարձան, մեղրի վերածելու գիտական նոր կալուածներէ ներս իրենց առջեւ բացուող ծաղիկներուն հիւթերը։

Հաճելի էր դիտել վերադարձող և նոր ուսանողներու կառուսանը, որոնք կու գային մարմնով, մտքով և հոգիով աճելու և զարգանալու Դպրեվանքի նուիրական յարկին տակ, ուր «կապարն յոսկի, նիւթն յոգի դառնան»։

Իւրաքանչիւրին տեղը կանխաւ պատրաստուած էր արդէն՝ իրենց անուններով։ Տեղաւորուելէ ետք, այլեւս մոռցած դուրսի աշխարհն ու կեանքը, օրէնքի տրամադրութեան համաձայն պիտի վերակսէին իրենց ուսումնական քաղցր կեանքին՝ նոր խանդով, նոր եռանդով և անոր ոգեւորութեամբ, մասնաւորաբար նոյն ամսոյն 12ին Քրիստոսի կենարար արեամբ և մարմնով և թարգմանչաց չունչով հաղորդուելէ ետք՝ Դպրեվանքի մատրան մէջ։

ՄԻՒՌՈՆՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ.—

Աթոռակալ Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Զարեհ Ա. Վեհափառ Կաթողիկոսի կարգադրութեամբ, 13 Հոկտ. 1957ին կատարուեցաւ Միւռոնօրհնութեան փառաւոր արարողութիւնը, Անթիլիասի Մայր Տաճարի բակին մէջ։ Հին և նոր բոլոր ուսանողներ ներկայ եղան համազգային այս հոգեւոր և հոգեպարար հանդիսութեան։

ԲԱՑՕՒՄ.—

Թարգմանչաց յիշատակով վերսկսած, 1957—1958 տարեշրջանի պաշտօնական հանդիսութիւնը տեղի ունեցաւ 16 Հոկտ. 1957ին Դպրեվանքի սրահին մէջ, նախագահութեամբ Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Զարեհ Ա. Վեհափառ Կաթողիկոսին, և ներկայութեամբ

բոլոր միաբան հայրերուն և ուսուցչական կազմին։

Վեհափառ Հայրապետի՝ խանդավառ ծափերու մէջ, սրահ մուտքէն ետք, յայտագիրը ի գործ դրուեցաւ «Սիրտի սիրտ» Դպրեվանքի քայլերգէն ետք Բարեչնորհ Խաժակ Սրկ. Սարգիսեան կարդաց Նարեկէն հատուած մը։ Ապա կ. Ջաքարեան արտասանեց Ջաւէն Սիւրմէլեանի «Աստղուածք՝ Ծառ տնկելու առթիւ» քերթուածը։

Երգչախումբը հռաձայն երգեց «Ո՛վ մեծասքանչ», «Որք զարդարեցին» և ուրիշ խմբերգներ։

Տեսուչ Հայր Սուրբ՝ Հոգշ. Տ. Արտաւազդ Վրդ. Թրթռեան, իր խօսքին մէջ յիշելէ ետք նախկին Տեսուչին բարձրագոյն ուսման համար Անգլիա մեկնումը և վեհափառ Հայրապետին տնօրինութեամբ իր կոչուիլը Տեսչութեան, չեշտեց իր կարելին չխնայել լաւագոյնս կատարելու այդ ծանր պաշտօնը։ Ապա խօսքը ուսանողութեան ուղղելով թելադրեց լեցուիլ թարգմանչաց չունչով և անոնց ոգիով առաջնորդուած նետուիլ նոր տարեշրջանին մէջ, լաւագոյն արդիւնքներ ձեռք բերելու, մեծամեծ նուաճումներ կատարելու հաւատքով և գիտակցութեամբ։

Փակման խօսքը կատարեց վեհափառ Հայրապետը, կորով և խանդ ներշնչելով և յաջողութիւն մաղթելով ամենուն։ Ապա Հայրաբար Օրհնեց ամէնքը, որպէս զի նոր տարեշրջանը պսակուի Օրհնութեամբ և յաջողութեամբ։

Բացման հանդէսէն անմիջապէս յետոյ սկսան կանոնաւոր դասաւանդութիւնները։

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԵՐԵԿՈՅ.—

Տեսչութիւնը որոշեց չաթաթ երեկոները յատկացնել մասնաւոր ձեռնարկներու, վեցօրեայ աշխանքէն ետք, դասերու շըրջանակէն անդին փոխադրելու ուսանողութեան արամադրութիւնները ու հետաքրքրութիւնները, դասախօսական, երաժշտական, և կամ ընկերային զուարթ երեկոներու կազմակերպութեամբ։

Առաջին առթիվ, 19 Հոկտ.ին, կազմակերպուեցաւ երաժշտական երեկոյ մը, ունկնդրութեամբ Պէյհոլէնի հրաշալի Պատարագին, սաներու երաժշտական ճաշակը զարգացնելու և իրենց զգացումները ազնուացնելու նախանձախնդրութեամբ։

Այս օգտակար նպատակին իրենց օժանդակութիւնը մատու-

ցին, Դպրեվանքի վերելքով խանդավառ միաբան հայրերուն հետ հաւասարապէս՝ հայ անհատներ եւս, մասնաւոր նուիրատուութիւններով, որոնց անուններըը կը գտնէք այս քրոնիկի վերջաւորութեան։

Շատ տպաւորիչ և դաստիարակիչ երեկոյ մը, յատկացուած, այսպէս կոչուած, երաժշտութեան հօր՝ Պէթհովէնի «Հանդիսաւոր Պատարագ»ին, որուն ունկնդրութեամբ ուսանողներ պահ մը երկրէն բարձրանալով՝ Աստուծոյ հետ ապրեցան, միաժամանակ հաղորդուելով հոգինակին իղձերուն և յոյզերուն, Տեսուչ Հայր Սուրբին ըսած հարկի բացատրութեանց չնորհիւ։

ՀՈՒԱՐԹ ԵՐԵԿՈՅ.—

Շաբաթ երեկոները հաճելի մթնոլորտի մը մէջ անցընելու նոյն այդ մտահոգութեամբ, Շաբաթ, 2 Նոյեմբերին, կազմակերպուեցաւ ընտանեկան երեկոյ մը, առանց կանխաւ պատրաստուած որեւէ յայտագրի։ Ըսենք սակայն, ուսանողներ, իրենց չնորհներով՝ իսկապէս հաճելի ու զուարթ մթնոլորտ մը ստեղծեցին։

Տեղի ունեցան անակնկալներ, երգեր և խաղեր, մինչեւ գիշերուան ժամը ինը։ Ուսանողներ, ուրախ տրամադրութիւններով ներկեցին, գիշերային ազօթքէն առաջ։

Սոյնօրինակ ձեռնարկներ միշտ կրկնուեցան որոնց առանձին չենք անդրադառնար։

ԴԱՍԱԽՕՍԱԿԱՆ ԵՐԵԿՈՅ.—

31 Նոյեմբերին, Դպրեվանքի սրահին մէջ տեղի ունեցաւ յիշատակի հանդէս մը, նուիրուած մեր առաջնորդ Ուսուցիչ՝ Թադէոս և Բարթողիմէոս Սրբոց Առաքեալներուն, կազմակերպուած Դ. դասարանին կողմէ։

Տիր. Նշան Յովսէփեան ըրաւ բացման խօսքը։ Տիր. Հ. Աճեմեան վկայութիւններ կարդաց լուսաւորիչներու մասին։ Տիր. Տ. Բալեան արտասանեց Դուրեան Պատրիարքին «Կը սիրե՞ս պիս» քերթուածը։ Իսկ ամենէն վերջը, Տիր. Ց. Ոսմանեան նկարագրեց անոնց կեանքն ու գործունէութիւնը։

ՊՏՈՅՏ.—

22 Նոյեմբեր 1957, Լիբանանի անկախութեան առթին, Դըպ-

րեվանքը փակուեցաւ։ Օգտուելով այս պատեհ առիթէն, ուսուցչութիւնը կազմակերպեց տարեկան առաջին մեծ պատյտը՝ դէպի Նահր-էլ-իպրահին։

Առաւօտեան ժամերգութենէն ետք, ինքնաշարժները, արդէն իսկ պատրաստ, սուրացին։ Շարականներու և ժողովրդական երգերու խանդավառ երգեցողութեամբ սաներ թնդացուցին մթնոլորտը ճամբու ընթացքին։

Մէկ ժամ ետք ինքնաշարժները, կանգ առին։ Դպրեվանքի սաներ արդէն իսկ բնութեան ազատ գրկին մէջ, սկսան անխոնջ մագլցիլ գետի երկու կողմերու լանջքն ի վեր։ Իսկ ոմանք՝ բռնեցին ակի ճամբան։

Կէսօրին վեհափառ Հայրապետն ալ միացաւ սաներուն, շրջապատուած միաբան հայրերով և ուսուցիչներով։

Ճաշը անցաւ շատ հաճելի մթնոլորտի մը մէջ, երգերով և արտասանութիւններով, արդիւնք՝ տղոց խանդավառ տրամադրութեան։ Եւ նոյն այդ տրամադրութեամբ ամբողջ օրը անցնելէ ետք, երեկոյեան վերադարձան իրենց բոյնը՝ Դպրեվանք։

ՄԱՐՋԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔ.—

Այս տարի, Դպրեվանքի լեռնային և ընդհանրապէս խիտ ու աննպաստ եղանակին պատճառաւ, մարզանքի պաշտօնական պահը վերցուց տեսչութիւնը, հինգշաբթի և շաբաթ կէսօրէ վերջերը զանազան խաղերու (պասքէթպօլ, ֆութպօլ, վօլիպօլ, փինկ-փոնկ) յատկացնելով՝ այդ թերին դարմանելու վստահութեամբ։ Արդարեւ հինգշաբթի և շաբաթ կէսօրէ վերջերը, Դպրեվանքի սաներ կը յատկացնեն խաղերու, կազմակերպելով գաւառանային մրցումներ (հակառակ խաղավայրին անյարմարութեան), և շատ առոյգ են ու կայտառ։ Կը յուսանք, յառաջիկային կոկիկ դաշտ մը ունենալ և խաղերուն աւելի զարկ տալու կարելիութիւն ստեղծել՝ ընդմիշտ դարմանելով պաշտօնական մարզանքի թերին։

Հինգշաբթի և շաբաթ օրեր ուսանողներ կը պարապին նաեւ դաշտային աշխատանքներով, յիշեցնելով մեր նախկին վանականները։

ՈՒՐԱՐԻ ՏՈՒԺՈՒԹԻՒՆ, ԵՒ ԴՊՐԱՑ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.—

Կիրակի, 1 Դեկտեմբեր 1257, Անթիլիասի Մայր Տաճարին

մէջ Դպրեվանքի չորրորդ կարգի ուսանողները ուրար ստացան և առաջին երկու դասարաններու ուսանողները դպիր ձեռնադրուեցան, ձեռամբ Լուսարարապետ և Դրան Եպիսկոպոս՝ Գերշ. Տէր Արտակ Ս.Եպիսկոպոս Մանուկեանի: Արարողութեանց նախագահեց. Ն. Ս. Օ. Վ. Տ. Տ. Զարեհ Ա. Կաթողիկոս:

Ս. ՍՏԵՓԱՆՈՍ (ՏՕՆ ՍԱՐԿԱՒԱԳԱՅ).—

Անցեալ տարի վերահաստատուած աւանդութեան համաձայն 24 Դեկտեմբերին Դպրեվանքը փակ մնաց՝ ի յիշատակ Ս. Ստեփանոս Նախաստարկաւագին և ի պատիւ Դպրեվանքի երեք սարկաւագներուն: Առաւօտուն, Անթիլիասի Մայր տաճարին մէջ, բացառիկ չքեղութեամբ չատ հանդիսաւոր պատարագ մատուցուեցաւ, ըստ կարգադրութեան սարկաւագներուն, որոնք ամէն են այդ օրուան:

Կէսօրին ընդհանուր սեղան կարգուեցաւ, ուր միաբանութիւն և ուսանողութիւն, իբրեւ նոյն տան զաւակները, միասին ճաշեցին, խանդավառ մթնոլորտի մը մէջ:

Մինչ պատարագի ամբողջ տեւողութեան թեթեւօրէն կ'անձրեւէր, ճաշէն ետք պայծառ երկինքը, չոզացող արեւով, դէպի օդակայան և նորակառոյց Cité Sportive պուրտ մը ընելու առիթ չնորհեց:

Երեկոյեան, Դպրեվանքի սրահին մէջ, Նախաստարկաւագի յիշատակին նուիրուած յիշատակի հանդէսը տեղի ունեցաւ: Ներկայ էին միաբան հայրերը:

Բացման խօսքը կատարեց Բարշ. Անդրանիկ Սրկ. Քմիրզեան, չնչելով հանդէսին ընոյթը. ապա բարշ. Մովսէս Սրկ. Քէշիշեան մեներգեց «Նահատակ բարի Քրիստոսի» չարականը: Բարշ. Անդրանիկ Սրկ.ի կողմէ Գործք Առաքելոցէն հատուածի մը ընթերցումէն ետք, Բարշ. Մովսէս Սրկ. Քէշիշեան ներկայացուց Ս. Ստեփանոսի կեանքը. կեանք մը՝ զոհաբերուած կեանքի ազբիւրին՝ Քրիստոսի համար: Կեանք մը՝ խորհրդանիշ ծառայութեան, հնազանդութեան և նուիրումի. ինչպէս ընդգծեց Բարշ. Տիրացուն, վեր առնելով անոր հաւատքը, նուիրումը, համառաւանդ ծառայութիւնը, որուն խորհրդանիշն է դարձած:

Բարշ. Եսաժակ Սրկ. Սարգիսեան ներկայացուց Նախաստարկաւագին կոչումը և նկարագիրը՝ ընդհանուր գիծերու մէջ, և եզրակացուց ըսելով.

«Սահմանուս ունեցաւ սահմանափակ գործունէութիւն մը, շատ ամփոփ շրջանի մը մէջ։ Բայց իր այդ սահմանափակ գործունէութեամբն իսկ գծեց անսահման ուղին՝ եկեղեցւոյ ծառայութեան և մնաց խորհրդանիշ՝ այդ պաշտօնին։

«Եւ հիմա, մենք ժառանգաւորներս բոլոր, սարկաւագ և սարկաւագուհ, իր յիշատակին առջեւ կանգնած և իր յիշատակին մէջէն, քանի նայն իր լուծը մեր վրայ առած ենք և կամ տակաւին պիտի առնենք, պարտինք իրեն նմանիլ, ի՛ր հաւատքով լեցուիլ, ի՛ր նուիրումի ոգիով և գիտակցութեամբ տագնապիլ և իրեն պէս նուիրել գիտնալ՝ մեր գործին մեզի հանդէպ եղած անիրաւութեանց և նեղութեանց։ Այսպէս միայն Ս. Սահմանուսի յիշատակը կ՚օրհնուի, իմաստ և նշանակութիւն կը ստանայ»։

Ապա երգչախումբը յաջորդաբար երգեց երեք չարականներ «Ո՛վ երջանիկ ճառագայթ», «Նախատարկուագ և առաջին մարտիրոս» և «Սահմանուս քաղցրիկ ատենաբան»։

Իսկ Տիրուհի Հայր Սուրբը՝ Հոգշ. Տ. Արտաւազդ Վրդ. Թրթռեան կատարեց հանդիսին փակման խօսքը և անգամ մը եւս շեշտեց Սահմանուսի մէջ նուիրումն ու ծառայութիւնը, կոչ ուղղելով բոլոր ասներուն՝ անոր նմանիլ և անոր ուղիով ընթանալ, մեր եկեղեցին յաւէտ պայծառ պահելու համար։

Հանդիսին պաշտօնական բաժինը աւարտած էր։ Ապա տեղի ունեցաւ «անպաշտօն» բաժին մըն ալ՝ խրախճանականը։ Խանդավառութիւնը, ոգեւորութիւնը և տրամադրութիւնները իրենց բարձրակէտին հասան։ Ներկաներ՝ միաբան թէ ուսանող, ամենաւին չզգացին ատենքը ժամանակին, չնորհիւ տամատան Հայր Սուրբին (Ներսէս Աբեղայ) ճարտարութեան։

Այդ գիշեր Դպրեվանքի սաներուն համար եղաւ աննախընթաց գիշեր մը։

ՄԱՆԱՍԷ ԹՐԹՐԵԱՆ
(Գ. Դասարան)

ՍՏԱՑՈՒԱԾ ՆՈՒԷՐՆԵՐ

Խորին շնորհակալութեամբ եւ երախտագիտութեամբ ստացած ենք հետեւեալ նուէրները, որոնց համար մեր ամենաջերմ ընթացքին:

1.— «Յուսաբեր»ի վարչութենէն (Գահիրէ) 64 հատոր ընտիր գիրքեր։

2.— Յ. Գեղարդէն (Պէյրութ) «Լիբանանեան համանուագ»ը։

3.— Միասք Ռոֆայէլեանէն (Պէյրութ) բիք-ափի մը ներկայ մը եւ 10 հայերէն տիպեր։

4.— Վարուժան Ազատարգիսեանէն՝ (Պէյրութ) երկու բարձրաթռիչ։

5.— Լեւոն Սկէնտէրեանէն (Պաղտատ) պէթհովէնի թ. սոնաֆոնին։

6.— Հոգշ. Թորգոմ Աբեղայէն՝ Զայքաւակի Զ. Սոնֆոնին։

7.— Գերշ. Տ. Արտակ Սրբազանէն պախի պատարագը։

8.— Յակոբ Մանիկեանէն՝ Մոցարդի Ռէքիւիէմը։

9.— Տէր Կորիւնէն՝ Մենաքլոնի Սոնֆոնի Իմալիէնը եւ Ռէֆորմատիոնը։

10.— Տիկ. Մարի Պէրպէրեանէն (Հալէպ) ակնոցաւոր սեղանի պզտիկ ծածկոց մը։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

		Էջ
ԱՐՏԱԻԱՋԳ ՎԱՐԴԱՊԵՏ	Խօսք Սաճուց	1
Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ք		
Տ. ՇԻՐՎԱՆԵԱՆ	Առ Դպրեվանս	4
ՎԱՐԴԳԷՍ ԳՕՃԱԳԱՊԵԱՆ	Բանուորը	6
ՅՈՎԱԿԻՄ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	Մեծ Մայրս	12
ՏԻԳՐԱՆ ԲԱԼԱՑԵԱՆ	Որդեկորոյս Հայրը	16
ՏԻԳՐԱՆ ՇԻՐՎԱՆԵԱՆ	Տա՜ՒՆ... Տի՜ՒՆ... Տա՜ՒՆ...	19
ՄԱՆԱՍԷ ԹՐԹՌԵԱՆ	Դէպի Պատանեկութիւն	23
ԳՐԻԳՈՐ ՏԷՐՏԷՐԵԱՆ	Առաջին մեղանչում	28
Ա. ՏԷՐ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ	Գործաւորին Ձմեռը	32
Թ Ա Ր Գ Մ Ա Ն Ա Կ Ա Ն Ք		
ՄՈՎՍԷՍ ՍԻՒ. (Թրգ.)	Շնորհալի Հայրապետին Պատգամ	35
RENÉ GROUSSET	Մեծն Տիգրան եւ Հայաստան	38
ՀՐԱՅՐ ԱՇՃԵԱՆ (Թրգ.)		
FRANCIS BACON	Խրատներ	39
Վ. ՀԱՆԷՍԵԱՆ (Թրգ.)		
Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն		
ԿՈՐԻՒՆ ՔՀՆԱ. ՇՐԻԳԵԱՆ	Թարգմանչաց Խորհուրդը	40
Ա. ՍԻՒ. ԷՄԻՐԶԵԱՆ	Սարգիս Շնորհալի	45
ՍԱՐԳԻՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ	Ցորդորակ	49
ՀՐԱՆՊ ԱՃԵՄԵԱՆ (Թրգ.)		
ՄՈՎՍԷՍ ՍԻՒ. ՓԷՇԻՇԵԱՆ	Վարդան Այգեկցի	53
ՏԻԳՐԱՆ ԲԱԼԱՑԵԱՆ	Խրիմեան Հայրիկի Քաղաքական Գաղափարները	61
ՆՇԱՆ ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ	Հայր Ղեւոնդ Ալիշան	72
ԽԱԺԱԿ ՍԻՒ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ	Մոնտաճականութիւն	79
ՅՈՎՍԷՓ ՈՒՄՈՒՏԵԱՆ	Հայոց Աբեղարի Առաջին Լուսաւորիչները	87
ՄԱՆԱՍԷ ԹՐԹՌԵԱՆ	Քրոնիկ	90
	Սպացուած Նուէրներ	98
	Բովանդակութիւն	99

ՏՊԱՐԱՆ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ
ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՑ
ԱՆԹԻԼԻԱՍ — ԼԻԲԱՆԱՆ
1958

Uit de nalatenschap van de heer A.M.F. Pilikyan, 2026 p.
Eigenaar van Fa. Yeriwan, kleermakerij, Amersfoort